

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

**RIFAT ILGAZ'IN HABABAM SINIFI ROMANINDA
YER ALAN KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Zerrin KAHYAROĞLU**

**Danışman
Prof. Dr. Hürriyet GÖKDAYI**

MAYIS-2025, MERSİN

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

**RIFAT ILGAZ'IN HABABAM SINIFI ROMANINDA YER ALAN
KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Zerrin KAHYAROĞLU
ORCID No: 0009-0009-5594-9727**

**Danışman
Prof. Dr. Hürriyet GÖKDAYI
ORCID No: 0000-0001-8526-3915**

MAYIS-2025, MERSİN

ÖZET

RIFAT ILGAZ'IN HABABAM SINIFI ROMANINDA YER ALAN KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

Alanyazında “söz varlığı” (*vocabulary*), genellikle bir dildeki sözlerin tamamını ifade ettiği şeklinde kabul görmektedir. Bu bütün, sözcüklerden ve kalıplaşmış dil birimlerinden oluşmaktadır. Öte yandan, bir dilin söz varlığında yer alan sözler bütünü, dilin “kültürel aktarım aracı” olmasının bir sonucu olarak, toplum hafızasına işlenmekte ve o toplumun bireyleri tarafından nesilden nesile aktarılmaktadır. Bilhassa, kalıp hâlinde dil kullanıcılarının hafızasına yerleşen “kalıplaşmış dil birimleri” (*formulaic linguistic units*), kalıplaşmış olmaları nedeniyle, varlığını bozulmadan devam ettirerek, kültür taşıyıcılığı vazifesini yerine getirmektedir. Bu nedenle, söz varlığı denilince, yalnızca o dilin sözcüklerinin değil; deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözlerin (kalıplaşmış dil birimleri) de anlaşılması gerekmektedir. Türkçemizi kültürel yönden besleyen yazarlarımız arasında yer alan ve “toplumcu gerçekçi” bir bakış açısıyla, halka yakın bir duruş sergileyen Rıfat Ilgaz, *Hababam Sınıfı* romanında kalıplaşmış dil birimlerine sıklıkla başvurmuştur. Öte yandan, dil ve kültür ilişkisini yaşadığı dönemdeki perspektiften yorumlayabilen Ilgaz’ın romanlarını, kalıplaşmış dil birimleri yönünden ele alan araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla çalışma, kalıplaşmış dil birimlerinin Ilgaz’ın söz konusu romanında nasıl yer aldığını ve ne sıklıkla kullanıldığını ortaya çıkararak, dil ve kültür ilişkisi bağlamında alanyazına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yazarın hayatı, edebi kişiliği ve eserleri de konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı düşüncesiyle, incelemeye tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra, *Hababam Sınıfı* romanına kısaca değinilmekte ve söz konusu romanın doğuşunda rolü olduğu düşünülen o dönemin toplumsal sıkıntıları ve eğitim sistemindeki aksaklıklar da tartışılmıştır. *Hababam Sınıfı* romanında geçen ve kaynak tarama yöntemiyle tespit edilen kalıplaşmış dil birimlerinin, geçtikleri sayfa ve satır numaraları ışığında, alt başlıklar hâlinde sözlüksel dizini yapılmıştır. Son olarak, *Hababam Sınıfı*’ndaki kalıplaşmış dil birimleri; kullanım sıklıkları ve yapısal, anlamsal ve işlevsel özellikleri bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, kalıplaşmış dil birimleri, kültür, Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı.

Danışman: Prof. Dr., Hürriyet GÖKDAYI, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mersin Üniversitesi, Mersin

ABSTRACT

THE FORMULAIC LINGUISTIC UNITS IN RIFAT ILGAZ'S HABABAM SINIFI NOVEL

In literature, the term “vocabulary” is generally accepted to refer to all the words in a language. On the other hand, the totality of words in a language’s vocabulary, as a result of the language being a “cultural transmission tool”, is processed into the collective memory of society and passed down from generation to generation by its members. Especially, “formulaic linguistic units”, which become ingrained in the memory of language users, fulfill the function of cultural transmission by continuing to exist without being distorted due to their stereotyped nature. For this reason, it is important not only to understand the words of a language but also to mention “sayings, proverbs, reduplications, compounds, and formulaic expressions,” in other words, formulaic linguistic units. Rıfat Ilgaz, a writer who nourishes Turkish culture and presents a “social realist” perspective with a close stance on the people, generously uses formulaic linguistic units in his novel *Hababam Sınıfı*. However, the literature on analyzing Ilgaz’s novels, particularly in terms of formulaic linguistic units, from the perspective of the period he lived in, is quite limited. Therefore, the purpose of this study is to contribute to the literature by revealing how formulaic linguistic units are used in this specific novel and how frequently they occur, in the context of the relationship between language and culture. Furthermore, the author’s life, literary personality, and works are examined to understand the topic better. In addition, a brief discussion is made about *Hababam Sınıfı*, along with a consideration of the social struggles and educational system problems of that period, which are thought to have played a role in the birth of the novel. A lexical index of the formulaic linguistic units identified through the source-searching method in *Hababam Sınıfı* is created in subsections, along with the page and line numbers where they occur. Moreover, examples of Ilgaz’s unique uses of formulaic linguistic units in the novel are provided. Finally, the formulaic linguistic units in *Hababam Sınıfı* are analyzed in terms of their frequency of use, and structural, semantic, and functional characteristics.

Keywords: Language, formulaic linguistic units, culture, Rıfat Ilgaz, *Hababam Sınıfı*.

Advisor: Prof. Dr., Hürriyet GÖKDAYI, Department of Turkish Language and Literature, Mersin University, Mersin

TEŞEKKÜR

Hayatımın her anında varlığıyla beni onurlandıran, yüksek lisans eğitimim ve tez çalışmam boyunca desteği ve ilgisini her daim yanımda hissettiğim biricik kızım Yağmur Yeşim ARABACI'ya katkıları için teşekkür etmek isterim. Tez çalışmamda bütün sorularıma büyük bir ilgiyle cevap veren, tezimin her aşamasında bana titizlikle yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Hürriyet GÖKDAYI'ya teşekkürlerimi iletir, yüksek lisans eğitimime gösterdiği destekle mesleki kariyerime olan anlamlı katkısından dolayı şükranlarımı sunarım.

Zerrin KAHYAROĞLU
Mersin, 2025

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİNİN SÖZ VARLIĞINDAKİ YERİ	4
1.1. Söz Varlığı ve Dil Birimlerindeki Kalıplaşma	4
1.2. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Özellikleri ve Sınıflandırılması	6
1.2.1. Deyimler	8
1.2.2. Atasözleri	10
1.2.3. İkilemeler	12
1.2.4. Birleşikler	13
1.2.5. Kalıp Sözler	15
1.3. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Dil ve Kültür İlişkisindeki Yeri	17
1.3.1. Dil ve Kültür İlişkisi	17
1.3.2. Dil ve Kültür İlişkisi Bağlamında Kalıplaşmış Dil Birimleri	19
2. RIFAT ILGAZ VE HABABAM SINIFI ROMANI	24
2.1. Rıfat Ilgaz'ın Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri	24
2.1.1. Rıfat Ilgaz'ın Yaşamı	24
2.1.2. Rıfat Ilgaz'ın Edebi Kişiliği	29
2.1.3. Rıfat Ilgaz'ın Eserleri	35
2.1.3.1. Şiir Kitapları	35
2.1.3.2. Romanları	36
2.1.3.3. Çocuk Romanları	37
2.1.3.4. Öykü Kitapları	38
2.1.3.5. Oyun Kitapları	39
2.1.3.6. Fıkra Kitapları	40
2.1.3.7. Anı Kitapları	40
2.2. Hababam Sınıfı Romanı'nın Tanıtımı	40
3. HABABAM SINIFI ROMANINDAKİ KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ	46
3.1. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Sözlüksel Dizini	46
3.1.1. Deyimler	46
3.1.2. Atasözleri	55
3.1.3. İkilemeler	55
3.1.4. Birleşikler	58
3.1.5. Kalıp Sözler	64
3.2. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Değerlendirilmesi	67
3.2.1. Deyimler	67
3.2.2. Atasözleri	69
3.2.3. İkilemeler	71
3.2.4. Birleşikler	72
3.2.5. Kalıp Sözler	73
SONUÇ	78
KAYNAKLAR	81
BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI	84
ÖZGEÇMİŞ	85

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 3.1. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Deyimler	46
Tablo 3.2. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Atasözleri	55
Tablo 3.3. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki İkilemeler	55
Tablo 3.4. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Birleşikler	58
Tablo 3.5. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Kalıp Sözler	64
Tablo 3.6. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Kalıplaşmış Dil Birimleri Sayısı	67
Tablo 3.7. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Deyimlerin Yapısal Yönden İncelenmesi	68
Tablo 3.8. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Deyimlerin Anlamsal Yönden İncelenmesi	68
Tablo 3.9. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Deyimlerin İşlevsel Yönden İncelenmesi-1	69
Tablo 3.10. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Deyimlerin İşlevsel Yönden İncelenmesi-2	69
Tablo 3.11. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Atasözlerinin Yapısal Yönden İncelenmesi-1	69
Tablo 3.12. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Atasözlerinin Yapısal Yönden İncelenmesi-2	70
Tablo 3.13. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Atasözlerinin Anlamsal Yönden İncelenmesi	70
Tablo 3.14. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Atasözlerinin İşlevsel Yönden İncelenmesi	71
Tablo 3.15. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki İkilemelerin Anlamsal Yönden İncelenmesi-1	72
Tablo 3.16. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki İkilemelerin Anlamsal Yönden İncelenmesi-2	72
Tablo 3.17. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki İkilemelerin İşlevsel Yönden İncelenmesi	72
Tablo 3.18. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Birleşiklerin Anlamsal Yönden İncelenmesi	73
Tablo 3.19. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Birleşiklerin İşlevsel Yönden İncelenmesi	73
Tablo 3.20. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Kalıp Sözlerin Yapısal Yönden İncelenmesi	74
Tablo 3.21. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Kalıp Sözlerin Anlamsal Yönden İncelenmesi	74
Tablo 3.22. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Dil Dışı Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler	76
Tablo 3.23. <i>Hababam Sınıfı</i> 'ndaki Dil İçi Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler	76

KISALTMALAR

Kısaltma	Tanım
TDK	Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

İnsanlar arasındaki iletişimin temelini oluşturan dil, duygu ve düşüncelerin sözcükler yoluyla aktarılmasına yarayan, kendine özgü kuralları olan bir sistemdir. Ayrıca, ortak dil kullanıcıları vasıtasıyla geçmişten günümüze kadar gelişmeye devam eden “canlı bir varlık” olan dil, içinde doğduğu toplumun kültürünü de yansıtmaktadır. Mehmet Kaplan (1983, s. 218), dil ve kültür arasındaki ilişki bağlamında, dili bir “kültür hazinesi” yapan unsurun çıplak dil kaideleri ve sözcükler olmaktan ziyade, halkın yüzyıllar boyunca duygu, düşünce ve hayat tecrübeleriyle icat ettiği ifade şekilleri olduğunu öne sürmektedir. Bu ifade şekillerinin temelini oluşturan dilin söz varlığında yer alan sözler bütünü, toplum hafızasına işlenmekte ve o toplumun bireyleri tarafından nesilden nesile aktarılmaktadır. Dolayısıyla, dilin söz varlığında kalıplaşmış hâlde yer alan “deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler”den oluşan “kalıplaşmış dil birimleri”nin ne olduğunu bilmek, dilin anlatım olanaklarını ve zenginliğini belirlemek açısından önem arz etmektedir.

Türkçenin söz varlığı, sözlüklerde madde başı olarak yer alan birimlerin yanı sıra, birden fazla bağımsız sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan, aralarında dizimsel ve anlamsal ilişki bulunan birimlerden oluşmaktadır. “Kalıplaşmış dil birimleri” adı altında sınıflandırılan söz konusu birimlerin en önemli ortak özelliği ise, belirli bir anlamı iletmek amacıyla bir biçime girerek öylece kalmalarıdır (Gökdayı, 2023, s. 22). Bu doğrultuda “kalıplaşma”, birden çok sözcüğün asıl anlamlarından sıyrılarak ortak bir anlam oluşturmaları ve değişmeden kalmasıdır. Bütünüyle veya kısmen kalıplaşan bu dil birimleri, belirli bir anlamı iletmek üzere bir veya birden çok görünüme bürünmektedir. Başka bir ifadeyle kalıplaşmış bir dil birimi, sözcük olarak “bağımsız” bir birim durumundan, birtakım kurallar dahilinde “bağımlı” birimlere dönüşerek, yeni biçimiyle kalmaktadır (Gökdayı, 2023, s. 23). Kalıplaşmış dil birimlerini diğer söz varlığı birimlerinden ayıran unsur da bu özellik olmaktadır.

Türkçenin söz varlığında yer alan, dil ve kültür arasındaki organik bağın birer ürünü olan deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler, Türk kültürünü yaşatmakta ve nesilden nesile aktarmaktadır. Ayrıca, Türkçenin anlatım gücünü ve olanaklarını ortaya koyan, dili kendi üsluplarıyla şekillendiren yazarlar da yapıtlarıyla dil ve kültür ilişkisine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda, “toplumcu gerçekçi” bir bakış açısıyla, halka yakın bir duruş sergileyen Rıfat Ilgaz, Türkçemizi kültürel yönden besleyen yazarlarımız arasında yer almaktadır. Ancak, Ilgaz’ın romanlarının bu anlayışla değerlendirildiği çalışmalar az sayıdadır (Tombul, 2009; Demirkan, 2021; Bayer, 2024). Diğer yandan, Türkçenin söz varlığını ustaca kullanan ve eğitimci bakış açısıyla, dil ve kültür ilişkisini yaşadığı dönemdeki perspektiften yorumlayabilen bahse konu yazarın romanlarını, kalıplaşmış dil birimleri yönünden ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla çalışmada, Ilgaz’ın kalıplaşmış dil birimlerinden nasıl yararlandığını ortaya çıkarabilmek amacıyla, *Hababam Sınıfı* adlı romanındaki kalıplaşmış dil birimleri tespit edilerek incelenecektir (Saydur, 1998, s. 114-119; Küçük, 2002, s. 77-98; aktaran Bezirci, 2013; Toprakçı ve Bozkurt, 2021). Bu kapsamda çalışma, kalıplaşmış

dil birimlerinin daha iyi betimlenmesi ve bu birimlerin dil ve kültür ilişkisi bağlamında alanyazına katkıda bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlükleri'ne (2024) göre “söz varlığı”; “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu ve vokabüler” olarak tanımlanmaktadır. Alanyazında, hem bu tanımla benzerlik gösteren hem de söz konusu tanımın kapsamını genişleten başka tanımlamaların da yer aldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Zeynep Korkmaz’a (1992, s. 100) göre söz varlığı, “bir dilin bütün kelimelerini, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamını” ifade etmektedir. Benzer şekilde İmer vd. (2011, s. 233) söz varlığını, “bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü, sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizge” şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte Doğan Aksan’a (2004, s. 7) göre, söz varlığından yalnızca o dilin sözcüklerinin değil, “deyimlerin, atasözlerinin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünün” anlaşılması, başka bir deyişle kalıplaşmış dil birimlerinden de bahsedilmesi gerekmektedir.

Kalıplaşmış dil birimleri olan deyimler, atasözleri, ikilemeler ve birleşiklerin benzer yönlerini ve sahip oldukları nitelikleri daha iyi ortaya koyabilmek için dilin yapısal, anlamsal ve işlevsel ölçütlerine göre değerlendirme yapılmalıdır (Gökdayı, 2023, s. 53). Ancak, toplumsal ilişkilerde kullanılması neredeyse bir zorunluluk hâline gelen kalıp sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda alanyazında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Genellikle kalıp sözlerin; dilin yapı, anlam, işlev, bağlam ve sıklık ölçütlerinin biri veya birkaçı üzerinden ele alındığı görülmektedir (aktaran Gökdayı, 2023, s. 68; Aksan, 2004; Bilgin, 2006; İmer vd., 2011; Ünsal, 2013). Hürriyet Gökdayı (2023, s. 92) ise kalıp sözlerin, anılan ölçütlerin tümünden yararlanılması durumunda daha iyi anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Buna göre, kalıplaşmış dil birimlerinin daha iyi kavranması ve kalıp sözlerin bu birimler arasındaki yerinin tam olarak anlaşılması, ayrıntılı bir betimleme yapmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla araştırma sorunsalı, “betimsel içerik yöntemi” ile analiz edilecektir. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk bölümünde söz varlığının tanımlanması ve dil birimlerindeki kalıplaşma ele alınacaktır. Ayrıca kalıplaşmış dil birimleri, alanyazında yer alan farklı görüşler ışığında ve alt başlıklar hâlinde yapı, anlam ve işlev ölçütleri doğrultusunda sınıflandırılmaya çalışılacaktır.

Türkçenin söz varlığında yer alan kalıplaşmış dil birimleri, kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir konumda bulunmaktadır. Kalıplaşmış dil birimlerinin “kalıplaşmış” bir nitelik kazanmasını, kültürel kurallar bağlamında bir sınırlandırma olarak değerlendiren ve bunların herhangi bir kültürel değişimden etkilenebileceğini belirten Gökdayı (2023, s. 118-119), dil ve kültür ilişkisinin en belirgin hâliyle kalıplaşmış dil birimlerinde gözlemlenebileceğini ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle kalıplaşmış dil birimleri, kalıplaşmış olmaları nedeniyle, varlığını bozulmadan devam ettirerek, kültür taşıyıcılığı vazifesini yerine getirmektedir.

Alanyazında kalıplaşmış dil birimlerini dil ve kültür ilişkisi bağlamında ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Gökdayı (2023), Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer alan 1210 kalıp sözün derlemesinden oluşan *Türkçede Kalıp Sözler* adlı eserinde, kalıp sözleri bu perspektiften değerlendirmektedir. Tuna Uysal (2021), *Türkiye Türkçesindeki Kalıplaşmış İfadelerin Kültür Dil Bilimi Açısından İncelenmesi* adlı doktora çalışmasında, “kalıplaşmış ifadeler” adı altında incelediği kalıplaşmış dil birimlerinin, Türk kültürünü en iyi şekilde temsil eden ve koruyan dil unsurları olduğunu belirtmektedir. Serdar Bulut (2012) ise, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri” adlı makalesinde deyimler, atasözleri ve kalıp sözleri Anadolu ağzları bağlamında tartışmaktadır. Dolayısıyla ilk bölümde, bir toplumun kültürünü öğrenmede kalıplaşmış dil birimlerinin gerekli olduğu (Aksan, 2004) düşüncesinden hareketle, kalıplaşmış dil birimleri dil ve kültür ilişkisi yönünden de ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, yazar ve ilgili eser arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla Rıfat Ilgaz’ın yaşamı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra, Ilgaz’ın Türk diline ve kültürüne olan katkıları bağlamında eserlerinde işlediği konular, kullandığı üslup ve savunduğu fikirlerin genel bir panoraması çıkarılacaktır. Son olarak ikinci bölümde, *Hababam Sınıfı* romanına kısaca değinilecek ve söz konusu romanın doğuşunda rolü olduğu düşünülen o dönemin toplumsal sıkıntıları ve eğitim sistemindeki aksaklıklar da tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, her şeyden önce bir öğretmen ve toplumcu gerçekçi bir yazar olan Ilgaz’ın, dilin anlatım gücünü halkın kültürüyle yoğurduğu *Hababam Sınıfı* romanında geçen ve kaynak tarama yöntemiyle tespit edilecek olan kalıplaşmış dil birimlerinin (deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler), geçtikleri sayfa ve satır numaraları ışığında alt başlıklar hâlinde sözlüksel dizini yapılacaktır. Ayrıca, anılan romanda kalıplaşmış dil birimlerinin Ilgaz’ın kendine özgü kullanımına örnekler verilecektir. Son olarak, *Hababam Sınıfı*’ndaki kalıplaşmış dil birimleri; kullanım sıklıkları ve yapısal, anlamsal ve işlevsel özellikleri bağlamında analiz edilecektir.

Çalışmada, Rıfat Ilgaz’ın yalnızca *Hababam Sınıfı* adlı romanında yer alan kalıplaşmış dil birimleri; “deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler” özelinde ele alınacaktır. Dolayısıyla ortak dil kullanıcıları tarafından aynı şekilde kullanılmayan ve anlamlandırılmayan terimler ile argo ve küfürler, kapsam dışı tutulacaktır. Çalışma, ikilemeleri en az iki sözcükten oluşan öbekler şeklinde ele almaktadır. Bu nedenle hece eklenerek oluşturulan, dilimizde “-m”, “-p”, “-r” ve “-s” sesleriyle yapılan “yemyeşil”, “sapsarı” ve “masmavi” gibi pekiştirmelere çalışmaya dahil edilmeyecektir.

1. KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİNİN SÖZ VARLIĞINDAKİ YERİ

1.1. Söz Varlığı ve Dil Birimlerindeki Kalıplaşma

Türkçede söz varlığı, *Dilbilim ve Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde “söz dağarcığı” terimiyle karşılanmakta ve “bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü” (Vardar, 2007, s. 182) biçiminde ifade edilmektedir. Benzer şekilde, söz varlığının “bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı” (Korkmaz, 1992, s. 100) veya “bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü, sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizge” (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 233) olarak tanımlandığı görülmektedir.

“Deyimlerin, atasözlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü” (Aksan, 2004, s. 7) kapsayan söz varlığının, “kültürel mirasın, gelenek ve göreneğin toplumsal eylemlerin, insan ilişkilerinin kurucu unsurlarından biri” (Aytan, 2016, s. 425) olduğu da savunulmaktadır. Dolayısıyla söz varlığı, bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simge ve kodların ötesine geçerek, o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürü ile dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu çerçevede bir dilin söz varlığının, insanlar arası iletişimi sağlamanın yanı sıra, toplumun tarihi ve kültürel değerlerini de taşıdığını söylemek mümkündür.

Türkçedeki söz varlığı, anlam ve anlatım bakımından zenginliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Doğan Aksan (1999, s. 38-39) başta doğadaki varlıkların adlandırılması, insan ilişkileri ve insana özgü duyguların ifade edilişi olmak üzere, yaşam boyu karşılaşılan durumların dile getirilmesinde somut bir anlatım yoluna giden Türkçenin, yine doğadaki varlıklara başvurma ve benzetmeler yoluyla, duyanın zihninde bir konuyu canlandırıldığını belirterek, dilimizin betimleme yönüne vurgu yapmaktadır. Temeli benzetmelerden meydana gelen aktarmalarla kuvvetli bir anlatım sağlayan Türkçenin, bu özelliğiyle “ayrıntılı bir anlatım dili” olduğunu savunan Aksan, başka dillerden farklı olarak, dilimizin birçok kavramı kendisinin oluşturduğunu dile getirmektedir. Başka bir deyişle Türkçe, birçok dilde genel bir kavram olarak bir arada anlatılan konuları ayrı kavramlara dönüştürmektedir. Bu kapsamda Aksan, Anadolu ağızlarının somut nesnelerin anlatımının yanı sıra, insanın ruhsal özellikleri ve davranışlarının dile getirilişinde geniş bir kavramlar dünyası oluşturduğunu kaydetmektedir. Söz konusu kavramların ifade edilişinde güçlü bir anlatım sağlamak üzere, birden çok sözcüğün bir arada kullanıldığı çeşitli ikilemelere de başvurulduğunu belirtmektedir. Bu noktadan hareketle, Türkçenin anlam ve anlatım bakımından zenginliğinin, bir söz öbeği veya cümle içinde belirli kurallar çerçevesinde dizilen ve bir anlam, yapı ve işleve sahip olan her bir dil biriminin diğer birimlerle çeşitli düzeyde kurduğu ilişkiler temelinde meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu ilişki türlerinden birini oluşturan kalıplaşmanın, söz varlığımızda önemli bir yeri bulunmaktadır.

TDK Sözlükleri'ne (2024) göre kalıp, “bir şeye biçim vermeye veya eski biçimini korumaya yarayan araç” ve “zaman içinde değişiklik göstermeyen, her zaman için aynı olan” şeklinde tanımlanmaktadır. Kalıplaşma ise, “belli bir biçim almak, klişeleşmek, durumunu sürdürmek, belli bir

durumun dışına çıkmamak” olarak ifade edilmektedir. Tanımlara bakıldığında, kalıp ve kalıplaşma kavramlarının “bir biçime girme” veya “bir biçimde kalma” anlamlarına geldiği görülmektedir. Bu nedenle, bir dildeki sözcüklerin belirli bir anlamı iletmek amacıyla bir biçime girerek öylece kalmaları, kalıplaşma süreciyle anlaşılabilir (Gökdayı, 2023, s. 22). Başka bir deyişle dilde kalıplaşma, birden çok sözcüğün asıl anlamlarından sıyrılarak ortak bir anlam oluşturmaları ve değişmeden kalmasıdır.

Kalıplaşma, herhangi bir dil biriminin tamamında veya o birimin temelini kuran ve hiç değişmeden kalan çekirdek bölümünde meydana gelmektedir. Hürriyet Gökdayı (2023, s. 26-31), dil birimlerindeki kalıplaşmayı, “tam kalıplaşma” ve “çekirdek kalıplaşma” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Buna göre tam kalıplaşma, kalıplaşmış dil birimlerinde (deyimler, atasözleri, birleşikler, ikilemeler ve kalıp sözler) yer alan sözcüklerde ve söz diziminde herhangi bir değişikliğin yapılmadığı kalıplaşmadır. Bu kalıplaşma, en çok atasözlerinde görülmekle birlikte bazı deyimler, ikilemeler ve kalıp sözlerde de karşımıza çıkabilmektedir (örneğin, “Damlaya damlaya göl olur.” atasözü, “Dam başında saksığan, vur beline kazmayı.” deyim, “hüngür hüngür” ikilemesi ve “iyi akşamlar” kalıp sözü gibi).

Kalıplaşmış dil birimlerinin büyük bir kısmında görülen çekirdek kalıplaşma ise, dil kullanıcıları tarafından, bu birimlerin hiç değişmeden kalan bölümünde yapılan biçimsel ve dizimsel bağlamdaki değişikliklerle olmaktadır. Bu kapsamda, biçimsel değişikliklere izin verilmesi, ad eylem ve eylem çekim eklerinin değişmesiyle mümkün olmaktadır. Atasözlerinin çoğunda tam bir kalıplaşma görüldüğünden, çekirdek kalıplaşmaya deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözlerde rastlanmaktadır. Bu tür kalıplaşmada, dil kullanıcısının iletilmesine bağlı olarak, kalıplaşmış dil birimlerinin iyelik, ad durum, soru ve çoğul eklerinde birtakım değişikliklere gidilebilmektedir. Söz gelimi, “ağzının tadı kaçmak” deyimindeki iyelik eki, duruma göre “ağzımın tadı kaçtı” şeklinde bir değişime uğrayabilmektedir. Aynı şekilde, “dağ bayır” ikilemesi “dağda bayırda”, “fotoğraf makinesi” birleşigi “fotoğraf makinelerine” gibi ad durum eklerinin farklı kullanımıyla, “günaydın” kalıp sözü, “günaydınlar” biçiminde söylenebilmektedir. Eylem çekim ekleriyle ilgili örnek verilecek olunursa ise, “fitil fitil burnundan getirmek” deyimini “fitil fitil burnundan getiririm”, “kırp geçirmek” ikilemesi “kırp geçirmiş”, “yardım etmek” birleşigi “yardım etmelisin” ve “teşekkür etmek” kalıp sözü de “teşekkür ederiz” olarak kullanılabilmektedir. Bu tür bir değişikliğe, atasözlerindeki tam kalıplaşmadan dolayı izin verilmediğini ise unutmamak gerekmektedir. Örneğin, “Damlaya damlaya göl olur.” atasözü, “Damlaya damlaya göl olacak.” şeklinde kullanılamamaktadır.

Dizimsel değişikliklere izin verilmesi de sözcük eklenmesi veya çıkarılması, sözcük değişikliği ve sözcüklerin yer değiştirmesiyle mümkün olmaktadır. Yani, kalıplaşmış birimleri oluşturan sözcüklerin sıralanışında farklılıklar yapılmaktadır. İlk olarak, kalıplaşmış bir birime anlamını değiştirmeyecek şekilde bir sözcük ekleme ya da çıkarma yapılabilir. Örneğin, “Ağzı açık kalmak” deyimini “ağzı *bir karış* açık kalmak”, “Akıntıya kürek çekilmez.” atasözü, “Akıntıya *karşı* kürek çekilmez”, “Allah rahmet eylesin.” kalıp sözü, “Allah *gani gani* rahmet eylesin.” olarak

kullanılabilmektedir; ikileme ve birleşiklerde bu tür bir değişim olmamaktadır. Sözcük değişikliği kaynaklı dizimsel değişiklikler ise kalıplaşmış dil birimlerindeki sözcüklerin, eş anlamlıları ya da yakın anlamlılarıyla yer değiştirmesiyle yapılmaktadır. Örneğin, “Aç kalmak borçlu olmaktan *iyidir* veya *yeğdir*.”, “*Kara* veya *Kötü* haber tez duyulur.” gibi atasözlerinin anlamında herhangi bir farklılık olmamaktadır. Benzer şekilde, “ağzının tadı kaçmak” deyimini “ağzının tadı *bozulmak*”, “mutlu yıllar” kalıp sözü “mutlu *seneler*” biçimine girebilmektedir; yine ikileme ve birleşiklerde bu tür bir değişim meydana gelmemektedir. Böyle bir kullanım çeşitliliğine, bilhassa Anadolu ağızlarında sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, “deveci ile konuşan kapusunu büyük açar (Isparta), deveciye komşu olan kapısını geniş tutar (Sivas), deveci ile dost olan kapısını büyük yaptırır, devesi olanın kapısı yüksek olur (Isparta)” (Dağlıoğlu, 1937; Türkmen, 1973; Albayrak, 2009; aktaran Sarı, 2019, s. 15). İlâveten, sözcüklerin yer değiştirmesinden kaynaklı dizimsel değişikliklerde örneğin, “*Dikensiz gül olmaz*” atasözü anlam değişikliğine uğramadan “*Gül dikensiz olmaz*”; “*Gelen ağam giden paşam*” deyimini “*Giden paşam gelen ağam*”; “*gizli saklı*” ikilemesi “*saklı gizli*”; “*Allah’ım sen bilirsin*” kalıp sözü “*Sen bilirsin Allah’ım*” biçiminde ifade edilebilmektedir. Birleşiklerde ise böyle bir değişiklikten söz edilmemektedir. Kısacası, kalıplaşmış dil birimlerinde gerçekleşen biçimsel ve dizimsel değişiklikler, o birimlerin anlamını farklılaştırmamaktadır. Kalıplaşma, dilin doğal yapısının bir sonucu olduğundan, ortak dil kullanıcıları tarafından rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumsal uzlaşının ürünü olan her bir dil birimi, zaman içinde tekrarlandıkça kalıp biçimini almaktadır.

1.2. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Özellikleri ve Sınıflandırılması

Kalıplaşmış dil birimleri (deyimler, atasözleri, birleşikler, ikilemeler ve kalıp sözler); yapısal (biçimsel), anlamsal ve işlevsel bir birlikteliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, dil kullanıcısı tarafından bir anlamı iletmek veya bir işlevi yerine getirebilmek için belirli kurallar dahilinde bir yapıya (biçime) girmektedir. “Yapı” kavramından ise, dil biriminin, söz varlığında bir bütün olarak kullanıma hazır bulunmasını sağlayan özellikler anlaşılmaktadır. Böylece o dil birimi, durum ve şartlara uygun olarak kişinin belleğinde kullanıma hazır bir şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla, kalıplaşmış dil birimlerinin sınıflandırılmasında yararlanılacak olan ilk ölçüt, söz konusu birimin yapısıdır (Gökdayı, 2023, s. 102).

Yapı yönünden ele alındığında, kalıplaşmış dil birimlerinin en belirgin özelliği kalıplaşmış olmaları, yani bütün ya da çekirdek olarak aynı kalmalarıdır. Örneğin, “Derdini saklayan derman bulamaz” atasözünde “derman” sözcüğü “ilaç” sözcüğüyle değiştirilememekte veya “Çalma elin kapısını çalarlar kapını” atasözü, “Elin kapısını çalma, kapını çalarlar” şeklinde söylenememektedir (Aksoy, 1988, s. 16). Öte yandan, kalıplaşmış dil birimlerinde kişi, zaman ve bağlam bakımından değişiklik yapılabilmektedir. Söz gelimi, “ağzının tadı kaçmak” deyimini; “ağzımın tadı kaçtı”, “ağzımızın tadı kaçtı” ve “ağzının tadı kaçtı” şeklinde, farklı kişilere gönderme yapmak amacıyla, iyelik ekleri değiştirilerek kullanılabilmektedir. Ayrıca, “merhaba” yerine “merhabalar” ve “teşekkür” yerine “teşekkürler” gibi ad durum eklerinin değiştirildiği örnekler de bulunmaktadır (Gökdayı, 2011, s. 666-

667). Dolayısıyla, bu tür değişikliklerin kalıplaşmış dil birimlerinde anlamsal yönden bir farklılığa yol açmadığını söylemek mümkündür.

“Atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler, bir bütün veya çekirdek olarak kalıplaşmış yapılarının yanında, anlamlarıyla da kalıplaşmış söz varlığı öğeleridir. Bu nedenle anlam, kalıplaşmış dil birimlerinin betimlenmesinde ve sınıflandırılmasında bir dayanak noktası oluşturabilir.” (Gökdayı, 2008, s. 99). Başka bir deyişle, kalıplaşmış bir dil birimi içindeki sözcükler, sahip oldukları anlamlardan bağımsız olarak yeni ve tek bir anlam oluşturmakta, tek bir sözcük gibi davranmakta ve kalıplaşmaya bağlı olarak ortak bir anlam kazanmaktadır. Örneğin, “Odun kırarken baltayı taşa vurdum.” tümcesindeki “baltayı taşa vurmak” ifadesi gerçek anlamıyla kullanılmışken; aynı öbeği, “Arkadaşımla konuşurken hiç istemeden baltayı taşa vurdum.” tümcesinde gerçek anlamıyla düşünmek mümkün değildir (Gökdayı, 2008, s. 99). Misal, “ağır” ve “almak” sözcükleri “ağırdan almak” şeklinde kalıplaştığında, “bir işi yapmakta yavaş davranmak, acele etmemek” anlamı meydana gelmektedir. Keza “boş” ve “boğaz” sözcükleri “boşboğaz” olarak birleştiğinde, bahse konu sözcükler ilk anlamlarından sıyrılarak “sır saklayamayan, geveze” şeklinde bir anlam kazanmaktadır (Bayraktar-Özgül, 2023, s. 25). Ayrıca, “iyi kötü” ikilemesiyle, bir eylemin ne tamamen iyi ne de tamamen kötü olduğundan ziyade, “iyi ile kötü ortası, orta karar” bir şekilde olduğu anlatılmak istenmektedir (Aksan, 2024, s. 128).

Bir dil biriminin, dil kullanıcıları açısından üstlendiği ve belirli bir bağlam içinde yerine getirdiği iş, o dil biriminin işlevini oluşturmaktadır (Vardar, 2007, s. 122). Dolayısıyla, dil kullanıcılarının iletişim esnasında ve iletişimin gerçekleştiği yer ve zamana uygun bir şekilde söz varlığından yararlanmaları, dilin işlevselliğiyle ilgili olmaktadır. Özellikle konuşma esnasında kolaylıkla hatırlanabilen kalıplaşmış dil birimleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, kalıplaşmış dil birimleri anlamlarından ziyade işlevsel yönden ön plana çıkmaktadır. Örneğin, selamlaşmadan sonra “Ne haber?” sorusu yöneltildiğinde, “İyilik ne olsun, her şey yolunda.” şeklinde karşılık verilmektedir. Çoğu kişi verilecek cevap üzerinde uzun ve ciddi bir biçimde düşünmekten ziyade, hafızasında yer edinen ilgili kalıp sözü söylemektedir. Benzer şekilde, bir kişinin davranışı eleştirilmek istendiğinde, “Tembele iş buyur sana akıl öğretsin.” veya birisine öğüt verme gereği duyulduğunda, “Sabreden derviş muradına ermiş.” atasözlerinden yararlanılmaktadır. Bunun yanı sıra; dile getirilmesi, tanımlanması ve açıklanması zor durumlar, deyimlerin somutlama yönüyle kestirmeden ve çarpıcı bir şekilde anlatılabilmektedir (aktaran Gökdayı, 2008, s. 97). Söz gelimi, “Yine mi bir çam devirdim?” cümlesinde, kişiyi istemeden de olsa incitecek bir söz ya da eylem içinde bulunduğu hususu, etkili ve nazik bir şekilde ifade edilmek için “çam devirmek” deyişiyle somutlaştırılmıştır.

Kalıplaşmış dil birimleri, ortak bir dili konuşan ve ortak bir kültüre sahip bireyler arasındaki toplumsal uzlaşının da bir parçasını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, sözlü ve yazılı iletişimin birer ürünü olan kalıplaşmış dil birimleri, bir toplumun kültürel değerlerinin, gelenek ve göreneklerinin nesilden nesle taşınmasında son derece önemli bir konumdadır. Bu husus, bir anlamda “kültür taşıyıcılığı” görevini de beraberinde getirmektedir. Toplumun dünya görüşü ve yaşam tecrübelerinin

çıktılarının devamlılığı bağlamında değerlendirildiğinde, kalıplaşmış dil birimlerinin söz varlığındaki yeri daha da anlam kazanmaktadır. Sözlü kültür kuramcılarında Walter J. Ong, söz konusu dil birimlerinin, yazıdan yoksun olan çağlarda, bilgiyi kaydetmek için başvurulan tek yol olduğu görüşündedir:

Birincil sözlü kültürlerde özenle incelenmiş bir düşüncüyü koruyup anımsama sorununa geçerli çözüm, belleğe yardımcı olan ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri kullanmaktır. Düşüncenin ritmik dengeli tekrarları ya da antitezleriyle, kelimelerdeki ünlü ve ünsüz seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerle akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlenmiş atasözlerinden oluşması ve belli izleklere yerleştirilmesi gerekmektedir (Ong, 2020, s. 49).

Kısacası, dilimizin zengin, canlı ve güçlü anlatımının çıktıları olan kalıplaşmış dil birimleri, sahip oldukları bu özellikler vasıtasıyla, toplumsal bellekte uzun bir süre muhafaza edilmektedir.

1.2.1. Deyimler

TDK Sözlükleri'ne (2024) göre deyim, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir” olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde deyim; “genellikle kendi öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış söz” (Püsküllüoğlu, 2002, s. 165), “bir kavramı, bir durumu akıcı bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1988, s. 52) ve “asıl anlamı dışında yeni bir anlam veya anlamlar taşıyan iki veya daha çok kelimeden oluşan, çekici ve derin bir anlam özelliğine sahip söz dizileri” (Korkmaz, 2018, s. 17-19) anlamlarına geldiği savunulmaktadır.

Yukardaki tanımlar incelendiğinde, deyimlerin kalıplaşmış olmasına ve deyimleri oluşturan sözcüklerin anlamlarını yitirmesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Aksan (2004, s. 172-173), sözcüklerin kendi anlamları dışında ve birkaç sözcükle birlikte kullanılarak yeni bir anlam oluşturmalarını “deyimleşme” olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda, önemsiz bir işi düzeltmeye kalkışan kimsenin telafi edilmesi olanaksız, büyük bir hataya yol açması anlamında kullanılan “su vereyim derken bardak kırmak” ve “kaş yapayım derken göz çıkarmak” örneklerini vermektedir. Buna paralel olarak, bir söz öbeğinin “deyim” olabilme kıstaslarını inceleyen Akyalçın (2012, s. 12-16), sözcüklerin bütün (gerçek, mecaz, terim ve argo) anlamlarından farklı bir biçimde kullanılmasını önemli bir ölçüt olarak değerlendirmekte ve “gününü göstermek” (tehdit yollu cezalandırmak), “kapıyı göstermek” (kovmak, uzaklaştırmak) ve “tırnak göstermek” (korkutmak, gözdağı vermek) örneklerini vermektedir. Aksan (2004, s. 172-173) da deyimlerin; belirli bir durumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini yargı bildirmeden, çeşitli benzetme ve aktarmalarla betimleyerek ortaya koyduğunu ve bu yönüyle de atasözlerinden farklı olduğunu kaydetmektedir.

Alanyazında deyimlerin, toplumsal ve kültürel boyutuna da vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda deyim, “genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkili yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış söz” (Hengirmen, 1999, s. 116) olarak

tanımlanmaktadır. Zeynep Korkmaz (2018, s. 17-19) deyimleri, ortak bir dili konuşan bireylerin, bilhassa sanatçıların yüzyıllar boyunca çeşitli edebi türler vasıtasıyla yansıttıkları kültürel değerlerin bir göstergesi olarak değerlendirirken, Yusuf Çotuksöken (2004, s. 83) de genellikle bir toplumun ortak malı olan deyimlerin; masallar, efsaneler, tarihsel olaylar ve kültürel etkileşimden (özellikle çeviriler) oluştuğunu ileri sürmektedir. Hürriyet Gökdayı (2023, s. 40-41) da deyimlerin, ancak aynı dili konuşan ve ortak bir kültürü paylaşan insanlar tarafından birer deyim niteliği kazandığını ifade etmekte ve “dil dökmek”, “pabucu dama atılmak”, “atı alan Üsküdar’ı geçti” ve “eski çamlar bardak oldu” gibi örnekler sunmaktadır. Ayrıca, “baltada varsa sapta da var” (Ordu), “cin atına binmek” (Balıkesir ve Çankırı) ve “hem camide hem kilisede mum yakmak” (Trabzon) gibi örneklerde de görüldüğü üzere, Anadolu ağzlarında çeşitli kullanımları bulunan deyimlerin, bir toplumun kültürel zenginliğini yansıttığını söylemek mümkündür (Aksan, 2005, s. 152-153).

Deyimlerle ilgili olarak, alanyazında farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Gökdayı (2023, s. 44), deyimleri yapısal, anlamsal ve işlevsel yönlerden incelediği çalışmasında; deyimlerin en az iki sözcükten oluştuğunu ve öbek veya cümle şeklinde kalıplaştığını (yapı), değişmece anlam içerdiğini (anlam) ve az sayıda sözcükle, kapsamlı anlam içeriğini çekici bir biçimde yansıttığını (işlev) ileri sürmektedir. Aksan (2004, s. 174-178) ise, söz dizimi açısından deyimleri; (i) ad tamlamaları (kuyruk acısı, sokak süpürgesi, cır cır böceği vb.), (ii) sıfat tamlamaları (çöpsüz üzüm, kirli çıkı, deli fişek vb.), (iii) yüklem olmayan sözcük bağdaştırmaları (kaşla göz arasında, tepeden tırnağa, yok yere vb.), (iv) eylemlikle kalıplaşmış yüklemli sözcük bağdaştırmaları (kılı kırk yarmak, dört ayak üstüne düşme, taşı gediğine koymak vb.), (v) yüklemli, tümce biçiminde kalıplaşmış deyimler (öküz öldü, ortaklık bozuldu; kedi olalı bir fare tuttu; ne şiş yansın ne kebab vb.) ve (vi) deyimleşmiş ikilemeler (paşa paşa, yorgun argın, er geç vb.) şeklinde sınıflandırmaktadır. Anlambilim bakımından ise; (i) benzetmeler (kedi ciğere bakar gibi, gözleri kan çanağına dönmek, çorap söküşü gibi gitmek vb.), (ii) deyim aktarmaları/somutlaştırma türü (pireyi deve yapmak, taşı gediğine koymak, kılı kırk yarmak vb.), (iii) ad aktarmaları (bacası tütmez olmak, bir ayağı çukurda olmak, dili tutulmak vb.), (iv) çeviri yoluyla, kavram aktararak oluşturulanlar (güneşi balçıkla sıvamak, yeşil ışık yakmak, soğuk savaş vb.) ve (v) sözcükleri göndergesel anlamda kullanılan, aynı zamanda deyimleştirme gösteren kalıplaşmış anlatım birimler (hizaya gelmek, icabına bakmak, eli ayağı tutmak vb.) olarak gruplandırmaktadır. Deyimleri, dilin anlatım yönünü güçlendirmek üzere, gerçek anlamı dışında bir anlamı bulunan kalıplaşmış bir kelime grubu (örneğin, “abayı yakmak”, “pişmiş aşı su katmak”, “bir baltaya sap olmak”, “kılı kırk yarmak”, “dile düşmek”, “küplere binmek”, “elden düşme”, “ateş pahasına” ve “kulağı delik” gibi) olarak değerlendiren Mustafa Özkan (1996, s. 97) ise, tek sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşmuş deyimlere (örneğin, “kaşarlanmış”, “akşamcı”, “gedikli” ve “gözde” gibi) de değinmektedir.

Alanyazında deyimleri atasözlerinin bir çeşidi olarak ele alan ve atasözleriyle karşılaştırarak inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çerçevede Pertev N. Boratav (1969, s. 130-133), günlük konuşma dilinde yer alan deyimlerden farklı tuttuğu deyimleri “atalar sözü değerinde deyimler” olarak

nitelendirmekte ve (i) atasözü çeşnisi taşıyan deyimler (iki ayağını bir pabuca sokmak vb.), (ii) bireylik hâllerde uygulanan deyimler (tut kelin perçeminden vb.) ve (iii) benzetmeli deyimler (dut yemiş bülbül gibi susmak vb.) şeklinde sınıflandırmaktadır. Örneğin, “dalyan gibi” ve “karnı burnunda” deyimlerini, günlük konuşma dilinde yer alan deyimler olarak; “öküz altında buzağı aramak” deyimini ise, atasözü değerinde deyim olarak değerlendirmektedir.

Aksoy (1988, s. 38-40) da deyimleri, biçim ve kavram özellikleri üzerinden incelediği çalışmasında, deyimlerin atasözleriyle biçim yönünden birtakım ortak özellikleri olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda, deyimlerin de (i) atasözleri gibi kalıplaştığını, söz diziminin bozulmadığını (örneğin, “tut kelin perçeminden” deyiminin “kelin perçeminden tut” biçiminde kullanılamaması), (ii) atasözleri gibi kısa ve özlü bir anlatım içerdiğini (dil dökmek, kel başa şımşır tarak vb.) ve (iii) en az iki sözcükle kurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca deyimleri, “sözcük öbeği durumundaki deyimler” (ağır başlı, eli bayraklı, püf noktası vb.) ve “tümce durumundaki deyimler” (dostlar alışverişte görsün, Halep oradaysa arşın burada, incir çekirdeğini dolduramaz vb.) olarak ikiye ayırmaktadır. Buna ek olarak, mastarla biten deyimlerin çekime girebileceğini ileri sürmekte ve “göz yummak-göz yumdum” ve “baltayı taşa vurmak-baltayı taşa vurdunuz” örneklerini vermektedir.

Yüceol Özezen (2001, s. 872) de deyimleri, (i) iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir öbek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği vb.) olanlar, (ii) sonu mastarla biten “deyimsiler” ve (iii) cümle biçiminde olan deyimler olarak sınıflandırmaktadır. İlk gruptakilerin tam anlamıyla donmuş bir şekilde, ancak kalıp sözlerle karıştırılmaması için mecaz anlamda kullanıldığını, ikinci gruptakilerin de çekime girebileceğini belirten Yüceol Özezen, üçüncü gruptakileri “basit veya herhangi bir birleşik cümle yapısında olanlar” (buyurun cenaze namazına vb.), “öyküleme biçiminde olanlar” (maymun yoğurdu yemiş artığını yüzüne sürmüş vb.) ve “soru-cevap biçiminde olanlar” (Deve gördün mü? Yeden ölsün) şeklinde incelemektedir.

1.2.2. Atasözleri

TDK Sözlükleri’ne (2024) göre atasözleri, “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel” olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde atasözleri, *Türkçe-Osmanlıca Sözlük*’teki “darb-ı mesel, mesel”; *Divan-ı Lügat-it Türk*’teki “sav” terimlerine karşılık gelmektedir (Çiçekli, 1970, s. 232). Bu çerçevede Aksan (2004, s. 182), *Divan*’da yer alan çoğu atasözü unutulmakla birlikte, bir kısmının da değişime uğrayarak günümüze kadar ulaştığını ifade etmektedir. Örneğin, “Endik uma evlikni ağırlar (1, 106).” atasözünün “Şaşkın konuk ev sahibini ağırlar.”; “Kişi alası içtin, yılkı alası taştın (1, 91).” atasözünün de “İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.” şeklinde değiştiğini öne sürmektedir.

Alanyazında, atasözleriyle ilgili başka tanımlar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda Korkmaz, atasözlerini “bir hayat gerçeğini dile getiren söz kalıpları” (Korkmaz, 2018, s. 18) şeklinde tanımlamaktadır. Boratav (1969, s. 129-132) ise, atasözlerini bir bilgelik, yargı, öğüt ve davranış kuralı

taşıyan, kısalık ve kesinlik gibi özellikleriyle düz konuşmadaki diğer söz kalıplarından ayrılan kalıplaşmış söz birimleri olarak ifade etmektedir. Bunun yanı sıra atasözlerini, i) bir yargıyı veya gözlemi kapsayan atasözleri (“Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yurlar.”, “Taşıma su ile değirmen dönmez.”, “Kork abrulun beşinden öküzü ayırır eşinden.” vb.) ile ii) dolambaçsız, açık bir öğüt verme veya yasaklama biçimindeki atasözleri (“Gözün ile gördüğünü eteğin ile ört.” vb.) ve fıkra edası taşıyan atasözleri (“İt ite buyurmuş, it kuyruğuna buyurmuş.” vb.) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ayrıca, biçim yönünden şiir özelliği taşıyan ölçülü ve uyaklı atasözlerine de yer vermektedir (“Gönül düştü kediye, kedi benzer kediye.”, “Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla.” vb.).

Boratav’ın yukarıda yer verilen sınıflandırmasına ek olarak, alanyazında atasözlerinin yapısal, anlamsal ve işlevsel özelliklerine göre incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda Gökdayı (2023, s. 36-39), atasözlerinin cümle biçiminde kalıplaştığını, az sayıda sözcük içerdiğini ve çoğunlukla geniş zamanlı bildirme cümlesi veya emir kipinde istek cümlesi biçiminde bir yapı özelliği taşıdığını kaydetmektedir (“Vakit nakittir.”, “İki karpuz bir koltuğa sığmaz.” vb.). Bu özelliği, atasözlerinin öğüt verici ve yol gösterici bir anlam taşıması yönüyle ilişkilendiren Gökdayı, büyük çoğunluğu değişmece bir anlam taşımakla birlikte (“Sakla samanı gelir zamanı.”, “Damlaya damlaya göl olur.” vb.), bir kısmının da gerçek anlamlı olduğunu (“Bugünün işini yarına bırakma.”, “Aşk ağlatır, dert söyler.” vb.) dile getirmektedir.

Atasözleriyle ilgili etnografik bir araştırma yapan Aslı G. Gökhan (1992), atasözlerinin kültürümüzde altı işlevde kullanıldığını savunmakta ve söz konusu işlevleri şu şekilde sıralamaktadır:

Bu işlevler, birisinin davranışını eleştirme (*Tembele iş buyur sana akıl öğretsin*), bir başkası hakkında yargıda bulunma (*Tarlada izi olmayanın harmanda yüzü olmaz*), bir durumu veya olayı özetleme (*Bülbülü altın kafese koymuşlar “ah vatanım” demiş*), öğüt verme (*Sabreden derviş muradına ermiş*), birisini teselli etme (*Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar*), konuşan kişinin kendisinin daha önce yaptığı bir şeyle ilgili bir durumu yansıtmadır (*Ağlamayan çocuğa meme vermezler*) (aktaran Gökdayı, 2023, s. 38).

Türk dil tarihinde deyimler kadar zengin bir yer tutan atasözleri, yine deyimler gibi bir milletin tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır. Öte yandan atasözleri, bağımsız ve tam bir cümle olmaları yönüyle deyimlerden ayrılmaktadır (Korkmaz, 2018, s. 18). Bunun yanı sıra, bir milletin deneyimleri doğrultusunda edindiği dersleri ifade eden atasözleri, sonraki nesillere rehberlik etme amacını taşımaktadır. Dolayısıyla, olumlu veya olumsuz yargı içeren atasözlerinin, “Açma sırrını dostuna, o da söyler dostuna!” ve “Açtırma kuyuyu, söyletme kötüyü!” örneklerinde de karşılaşıldığı üzere, çoğu zaman buyruk niteliğinde olduğu görülmektedir (Çotuksöken, 2004, s. 10). Ayrıca atasözleri; yalın, kısa, dolaysız ve etkili olmaları bakımından, konuşma dilinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda Aksan (2004, s. 184-189); “Eşek hoşaftan ne anlar? Suyunu içer, tanesini bırakır.”, “Göz görmeyince gönül katlanır.”, “Bağ bayırda tarla çayırda.”, “Azıcık aşım, kaygısız başım” ve “Bol bol yiyen, bel bel bakar.” örneklerini vermektedir.

Atasözlerinin, Anadolu ağızlarında farklı bir şekilde kullanılabildiği görülmektedir. Bu çerçevede, atasözlerinin Anadolu insanının bilgeliğini ve ince zekasını sanatlı bir anlatım aracılığıyla yansıtması ve eleştiren, uyaran ve çoğunlukla öğüt veren tavrını sergilemesi yönlerine vurgu yapan Aksan (2005, s. 158-162); “Ağaçsız memleket, duvaksız geline benzer (Tunceli).”, “Anasız çocuk, kanatsız kuş gibidir (Konya).”, “Tilkinin yüzüne bak da sütünü öyle sağ (Isparta).” ve “Kurdun boynuna ciğer asılmaz (Van).” örneklerini sunmaktadır. Ayrıca, atasözlerinin bazı bölgelere has kalıplaşmış biçimleri de bulunmaktadır. Söz gelimi; “Keskin sirke küpüne zarar.” atasözünün “Keskin sirke kabına zarardır.”, “Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.” atasözünün “Aç tavuk düşünde (rüyasında) darı görür.” ve “Denize düşen yılana sarılır.” atasözünün de “Denize düşen yosuna sarılır.” şeklinde kullanılabildiği görülmektedir (Aksoy, 1988, s. 19- 20).

1.2.3. İkilemeler

TDK Sözlükleri'nde (2024), “biçim veya anlamca birbirleriyle ilgisi bulunan yakın veya zıt anlamlı kelimelerin art arda getirilmesiyle oluşturulan kelime grubu” olarak tanımlanan ikilemelere, dilimizde sıklıkla başvurulmaktadır. Öyle ki ikilemelerin kullanımı, Korece ve Japoncada bir ölçüde, Hint-Avrupa dillerinde ise nadiren görülmekte, Latin yazınında da sadece birkaç ikilemeye rastlanmaktadır (aktaran Coşkun, 2020, s. 114). Bunun yanı sıra ikileme yerine; “tekrar grubu, tekrarlar” (Karahan, 2010), “ikizleme” (Ağakay, 1953), “ikiz kelime, kelime koşması, tekrar, bağlam öbeği ve ikilemeli (yinelemeli) ad” (aktaran Coşkun, 2020, s. 114) terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Alanyazındaki tanımlara bakıldığında, ikilemelerin anlatıma kattığı zenginliğin ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda Ergin (2009, s. 377), “aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grupları” şeklinde tanımladığı ikilemelerden “tekrarlar” olarak bahsetmekte ve bu tekrarların kelimenin manasını kuvvetlendirdiğini, çokluğunu ve devamlılığını belirttiğini savunmaktadır. Örneğin, göz renginin koyuluğunu vurgulamak için “kara kara”, birçok kapıya gidildiğini ifade etmek için “kapı kapı (dolaşmak)”, hareketliliğin devamlılığını belirtmek için de “git gide” veya “koşa koşa” ikilemesinin kullanılabildiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Vecihe Hatipoğlu (1981, s. 9), ikilemeleri “anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması” şeklinde tanımlamaktadır. Hengirmen, 2002 tarihli eserinde, ikilemeleri meydana getiren ve aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin tekrarlı söylenişi sonucu ortaya çıkan ahengin, anlatımı daha güzel ve etkili kıldığını ileri sürmektedir (aktaran Coşkun, 2020, s. 115). Korkmaz (1992, s. 82) da aralarında benzerlik bulunan birimlerin yinelenmesinin anlatımı güçlendirdiğini ifade etmektedir.

İkilemelerin anlatıma kattığı zenginlik kapsamında Aksan (2004, s. 121), ikilemeler aracılığıyla sözcüklere yeni anlamlar yüklenebildiğini savunmakta ve “günden güne (bir eylem veya olaydaki iyiye ya da kötüye gidiş)” ile “günü gününe (tam zamanında)” örneklerini sunmaktadır. Ayrıca, Türkçede “-m” sesi ile başlayan bir sözcük bulunmadığından, bahse konu ses ile kurulan ikilemeler, Türkçenin

yaratıcı yönünü gözler önüne sermektedir. Örneğin, “-m” sesinin sözcüğün ilk hecesine eklenmesi (“ekmek mekmek”, “araba maraba”, “adam madam”) veya ilk sesin “-m” sesiyle değiştirilmesiyle (“tatlı matlı”, “para mara”) oluşturulan ikilemelerden söz edilebilmektedir (Gökdayı, 2024, s. 428; Ergin, 2009, s. 379; Hatipoğlu, 1981, s. 21-55). Bazı kaynaklarda, dilimizde “-m”, “-p”, “-r” ve “-s” sesleriyle yapılan “yemyeşil”, “sapsarı” ve “masmavi” gibi pekiştirmelerin, ikileme olarak kabul edildiği de görülmektedir. Öte yandan, hece eklenerek anlam yönünden kuvvetlendirilen ve tek sözcük olan bu birimlerin öbek olması, mevcut öbek kurallarıyla açıklanamayacağından, söz konusu birimleri ikileme olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır (Gökdayı, 2024, s. 429). Başka bir ifadeyle, oluşturulan yeni sözcük asıl sözcüğü daha belirgin, pekişmiş bir duruma getirmektedir. Ancak bu yapı, tek sözcükten oluşmaktadır. Oysa ikilemeler, en az iki sözcükten oluşan öbeklerdir. Pekiştirme sözcükler ise tek sözcük olduklarından bu tanımın dışında kalmaktadır (aktaran Coşkun, 2020, s.).

İkilemelerin en önemli özelliklerinden biri, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin yalnız başlarına kullanılamaması veya yerlerinin değiştirilememesinden hareketle, ikilemelerin kalıplaşmış olmasıdır. Bu doğrultuda, “karı koca” ikilemesinin “koca karı” şeklinde kullanılamayacağını örnek veren Çoraklı (2001, s. 54), böyle bir durumda kalıplaşmanın ortadan kalkacağını ve bunun Türkçenin söz dizimine aykırı olduğunu savunmaktadır. İkilemeleri yapısal, anlamsal ve işlevsel yönlerden inceleyen Gökdayı (2023, s. 46-47), iki sözcüklü söz birimleri olarak değerlendirdiği ikilemelerde kalıplaşmanın ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kalıplaşmanın bir sonucu olarak, ikilemeyi oluşturan söz birimleri arasındaki anlam ilişkisinin geçici olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Gökdayı, “iğne iplik” ikilemesinin “iğne ipliğe dönmek” ve “dere tepe” ikilemesinin “dereden tepeden konuşmak” gibi kullanımları üzerinden, atasözleri ve deyimlerden farklı olarak, ikilemelerin ancak bir deyim olarak kullanıldıklarında veya deyim içinde yer aldıklarında değişmece anlam kazandıklarını öne sürmektedir.

Çalışmaların bir kısmında, Türkçe sözcüklerle kurulan ikilemelerin büyük çoğunluğunun yansılardan oluştuğu savunulmaktadır. Bu kapsamda, doğa olaylarının ve nesnelerin çıkardığı seslerin ikileme yoluyla ifade edildiğini belirten Hatipoğlu (1981, s. 18-19), suların akışının “şakır şakır”, kapının çalınmasının “tak tak” ve kedinin uyumasının “mırıl mırıl” şeklinde betimlenebildiğini örnek vermektedir. Ayrıca, ikilemelerin ses yansımalarındaki öneminin sürekliliği sağlamak, anlamı pekiştirip zenginleştirmek ve söyleyişe ahenk katmak gibi bir amaç taşıdığı da ileri sürülmektedir (Çelik, 1997, s. 161-162). Bunun yanı sıra, sayıların ikileme olarak kullanımının incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Hatipoğlu (1981, s. 20), “bir bir anlatmak” ve “üç beş kuruş” gibi örnekler üzerinden, aynı sayının yinelenmesi ya da sayıların küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak, sayıların ikileme olarak kullanılabildiğini ifade etmektedir.

1.2.4. Birleşikler

TDK Sözlükleri’ne (2024) göre birleşik (bileşik), “bir araya gelmiş, birleşmiş olan; müttehit” anlamlarına gelmektedir. Buna paralel bir şekilde Korkmaz (2009, s. 137), birkaç sözcüğün birleştirilmesi veya bir araya getirilmesiyle, Türkçenin söz varlığına yeni bir sözcük

kazandırılabilceğini savunmakta ve birleşikleri, “yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli bir şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, birleşikleri oluşturan sözcüklerden her birinin, kendi anlamları dışında yeni anlamlar kazandığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Korkmaz, birleşiklerin anlam değişikliğine uğramasını, onu sıradan bir söz öbeğinden ayıran belirleyici bir özellik olarak değerlendirmekte ve “Küçükayı” (bir yıldız kümesi) ile “kuşpalazı” (bir hastalık ismi) gibi örnekler vermektedir. İlâveten Özkan (1996, s. 95), anlamca kaynaşarak anlam bütünlüğü kazanan her sözcük grubunu birleşikler kapsamında değerlendirmektedir. Başka bir deyişle, Türkçenin söz dizimi kuralları çerçevesinde bir araya gelen ve tek başlarına ayrı anlamlar taşıyan sözcüklerin, tek bir kavramı karşılayacak şekilde anlamca kaynaşıp kalıplaştıklarını ileri sürmektedir.

Alanyazındaki diğer tanımlara bakıldığında, birleşikleri oluşturan sözcüklerin kalıplaşma yönlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Berke Vardar (2007, s. 44), birleşikleri “iki ya da daha çok sözlüksel birimin kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı tek bir birim işlevi gören sözcük”; Ali Püsküllüoğlu (2002, s. 108) ise, “iki sözcüğün bir araya gelip kaynaşması, kalıplaşması sonucu ortaya çıkan başka anlamda bir sözcük” şeklinde tanımlamaktadır. Günay Karaağaç, birleşikleri deyim ve atasözleri gibi kalıplaşmış bir birim olarak değerlendirdiği *Türkçenin Söz Dizimi* adlı çalışmada, bir bireye ait olan bir söz öbeği veya cümlenin, toplumda genel bir kabul görek yaygınlaştığını ve kendisini oluşturan sözcüklerin niçin bir araya geldiklerinin unutulduğunu ileri sürmektedir. Böylece, bir bütün hâlinde işlem görmeye başlayan o söz öbeği veya cümlenin, herhangi bir bireye ait olmaktan çıkıp, toplumun ortak malı hâline geldiğini dile getirmektedir. Bu süreci “genelleşme ve nedensizleşme” olarak ifade eden Karaağaç, genelleşmeyle birlikte, yapıları oluşturan sözcüklerin bir araya geliş nedeninin de ortadan kalktığını ve birleşiklerin, deyimler ve atasözleri gibi birer sözlük birimi hâline geldiğini savunmaktadır (aktaran Karaca, 2009, s. 2579). Bu noktadan hareketle, birleşiklerin kalıplaşmış tek bir sözcük gibi toplum hafızasında yer edindiğini ve dil kullanıcısı tarafından bir kavramın karşılanması veya bir durum ya da olay karşısında otomatik olarak kullanılabildiğini söylemek mümkündür.

Birleşikleri yapısal, anlamsal ve işlevsel yönlerden inceleyen Gökdayı (2023, s. 50), birleşiklerin yapı olarak çoğunlukla iki sözcüğün bir araya gelerek kalıplaşmasıyla oluştuğunu, sözcüklerin ve onların oluşturduğu söz diziminde genellikle bir değişiklik yapılmadığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede, “anneanne” yerine kullanılan “büyük anne” karşılığının yerine “koca anne” veya “iri anne” gibi kullanımların Türkçeye aykırı olduğunu savunmaktadır. Birleşiklerin büyük bölümü hep aynı kalan kalıplaşmış bir yapıya sahipken, bir bölümünde dizimsel gerekçelerden dolayı geçici olarak ekleme ve çıkarma gibi değişikliklerin olabileceğini ve bunun da birleşik eylem türündeki birleşiklerde görülebileceğinin de altını çizmektedir (“kürek çek-, çek kürekleri”, “gece yarısı, gecenin bir yarısı” vb.). Bunun yanı sıra alanyazında birleşiklerin tek bir sözcük gibi işlev görmesine rağmen birleşik veya ayrı yazılabildiğine, bu durumun kalıplaşmış dil birimleri olarak değerlendirilmelerine

engel teşkil etmediğine dikkat çekilmektedir. Örneğin, “çalar saat” şeklindeki söz öbeğinin, zil çalma özelliği içeren bir saat olarak düşünülmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Korkmaz, 2009, s. 137).

Alanyazında ad, sıfat, eylem, zarf, adıl, bağlaç ve ünlem gibi sözcük türleriyle oluşan söz öbeklerinin kalıplaşarak birleşik hâle gelebileceği savunulmaktadır. Bu kapsamda “dağ keçisi” (ad öbeği), “eli açık insan” (sıfat öbeği) ve “çıtkırdım” (eylem öbeği) gibi örnekler, söz öbeklerinin zaman içinde kalıplaşmış bir yapıya bürünebileceğini göstermektedir (Gökdayı, 2023, s. 50). Benzer şekilde, “bahçenin kapısı” ve “açık göz” birer belirtme öbeği iken, “bahçe kapısı” ve “açıkgöz” birleşik olarak kabul edilmektedir (Banguoğlu, 1995, s. 295). Yine, birleşik sözcükler tek bir kavramı karşılarken, öbekler zamanla sözlüklerde yer aldıkça birleşik sözcük olarak kabul edilmektedir. Örneğin, sözlüklerde çamaşır makinesi “çamaşırları yıkamaya yarayan makine” ve pencere camı “pencereye takılan cam” şeklinde tanımlanmaktadır (Çürük, 2019, s. 119-120). Öte yandan, “üst geçit” birleşigi bir geçit türünü ifade etmekten, “eksik etek” birleşigi bir etek türü anlamına gelmemektedir. Bu noktadan hareketle Uzun (2006, s. 40-41), tek bir sözcük olarak kullanılan birleşik ve onu oluşturan sözcükler arasındaki anlamsal bağın belirgin veya belirsiz olabileceğine işaret etmektedir.

Alanyazında, birleşikleri oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarını koruyabilecekleri gibi değişmece anlam da gösterebileceklerine dikkat çekilmektedir. Söz gelimi, “akciğer” ve “yol parası” gibi birleşiklerdeki sözcükler gerçek anlam; “keçi boynuzu”, “külbastı” ve “önsezi” gibi birleşiklerdeki sözcükler değişmece anlam taşımaktadır (Gökdayı, 2023, s. 51). Ayrıca birleşiklerin, Türkçenin canlılığını ve zengin ifade gücünü göstermesi bakımından da ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu çerçevede “şıpsevdi”, “çıtkırdım” ve “vurdumduymaz” gibi birleşikler, dildeki nükteli ve alaycı tutumu yansıtmakta; “biçerdöver”, “uçaksavar” ve “akarsu” gibi birleşikler, bir nesnenin veya yerin niteliğini göstermekte; “kavuniçi”, “gülkurusu” ve “narçiçeği” gibi birleşikler doğadaki renkleri betimlemekte; “vay be” ve “vay canına” gibi birleşikler de duygularımızı ifade ederken kullanılmaktadır (Aksan, 2005, s. 93-94; Korkmaz, 2009, s. 138; Gökdayı, 2023, s. 51).

1.2.5. Kalıp Sözcükler

Alanyazına bakıldığında, kalıp sözlerin diğer kalıplaşmış dil birimlerinden (deyimler, atasözleri, ikilemeler ve birleşikler) ayrı bir grup olarak değerlendirildiği, ancak benzerlik veya farklılıkları üzerinde yeterli bir inceleme yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca, kalıp sözlere ilişkin çalışmaların kapsamlı olmaması, araştırmacıların konu üzerinde yeterince durmamasına da yol açmıştır. Dolayısıyla, diğer kalıplaşmış dil birimleriyle kıyaslandığında, kalıp sözlerle ilgili daha genel tanımlamalar yapıldığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, kalıp sözleri “en az iki kelimeden oluşan, içindeki kelimeleri temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri” (aktaran Kassymova, 2018, s. 30) olarak tanımlayan Çotuksöken, kalıp sözlerin teşekkür etme, rica etme, tanışma ve yolcu karşılama veya uğurlama gibi bağlamlarda kullanılmasına dikkat çekerek, kalıp sözler yerine “bağlamsal sözler” ve “karşılama sözleri” terimlerini önermektedir (aktaran Gökdayı, 2023, s. 62).

Muhittin Bilgin, “belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş sözler” (aktaran Gökdayı, 2023, s. 63) şeklinde bir tanımlama yapmak suretiyle, kalıplaşmış sözleri geleneksellik bağlamında değerlendirmektedir. Söz gelimi, bir çocuğun doğması üzerine, çocuğun ebeveynlerine veya öteki yakınlarına “Analı babalı büyüsün.”, “Ömürlü hayırlı olsun.” ve “Güle güle büyütün.” gibi cümleler kurma gereksinimi, toplumsal kültürün ve geleneğin bir dayatması olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, bu zorunluluğun kalıp sözleri diğer kalıplaşmış dil birimlerinden ayırdığını belirten Bilgin, “çok telaşlanmak” anlamında “etekleri tutuşmak” deyimini ya da “tutumlu olmak” anlamında “Sakla samanı gelir zamanı.” atasözünü kullanma zorunluluğu bulunmadığına, ancak bir cenaze evine gidildiğinde “Başınız sağ olsun.” ve “Allah ecir sabır versin.” gibi kalıp sözler kullanıldığına dikkat çekmektedir (aktaran Bulut, 2012, s. 1119). Benzer şekilde, kalıp sözlerin yanı sıra “ilişki sözleri” terimini de kullanan Aksan (2004, s. 34-191), söz konusu dil birimlerini, “bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözler” olarak tanımlamakta ve Türkçeye özgü bir zenginlik olarak değerlendirmektedir. Söz gelimi, bir ortamda gönül kırmamak amacıyla söylenen “sizden iyi olmasın” veya hoş olmayan bir olaydan söz ederken kullanılan “sözüm meclisten dışarı” kalıp sözü, Türk milletinin incelik ve nezaket özelliğini de yansıtmakta, bu tür kullanımlara başka dillerde çok sık rastlanmamaktadır. Benzer şekilde, artık gelenek hâlini alan ve belli durumlar için söylenen “güle güle” sözünün; “güle güle giy”, “güle güle harca” ve “güle güle otur” şeklindeki farklı kullanımlarının da Türkçeye özgü zengin bir kullanım olduğunu savunmaktadır.

“Kültür birim” terimini kullanan Onur Bilge Kula, “dilün kültürelliğinin belirginleştiği adımlar” (aktaran Gökdayı, 2023, s. 61) olarak ifade ettiği kalıp sözleri, dil ve kültür ilişkisi bağlamında değerlendirmektedir. Bu noktadan hareketle, toplumla iletişim kurmada kolaylık sağlayan kalıp sözlerin, toplumsal kültürün önemli bir parçası hâline geldiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, kalıp sözlerin toplumdaki bireyler tarafından kullanımı, karşılaşılan olay veya durumun niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Söz gelimi, sağlık durumuyla ilgili bir teselli verirken “Geçmiş olsun!”, ayrılık esnasında “İyi yolculuklar.” ve “Hoşça kalın.”, kavuşurken “Gözün(üz) aydın.”, bir kayıp yaşandığında “Başınız sağ olsun, nur içinde yatsın.”, bir şey alındığında “Hayırlı olsun.” ve samimi bir durum karşısında “Esağfurullah.” gibi kalıp sözlere sıklıkla başvurulmaktadır (Gökdayı, 2023, s. 108-109).

Alanyazında, “Canın cehennemle!” ve “Ağzın kurusun!” gibi bedduaların ve “Ağzına sağlık.”, “Eline sağlık.” ve “Yolun açık olsun.” şeklindeki hayır dualarının da kalıp sözler arasına dahil edildiği görülmektedir (aktaran Erol, 2007, s. 2-3). Boratav (1969, s. 136-137), kalıp sözleri kolay kullanımları, konuşmayı süslemeleri ve anlatımı güçlü kılmaları bakımından “dualar” ve “kargışlar” olarak iki başlık altında ele almaktadır. Bu doğrultuda “Allah murad’ını versin!” ve “Tuttuğun altın olsun!” gibi alkışlara; “İnim inim inleyesin!”, “Allah belânı versin!” ve “Muradına eremeyesin!” gibi kargışlara örnek vermekte ve bazı alkış ve kargışları da birer “sanat yapıtı” olarak nitelendirerek ayrı tutmaktadır. Bu tür alkışlara, “Allah harmandan elini, yalandan dilini çeksin! (Tanrı seni, ilin harmanından hırsızlık etme

ve yalan söyleme günahlarını işlemekten korusun!)” ve “Yat, baş ucunda bul; kalk, ayak ucunda bul! (Her istediğini kolayca elde etmeni dilerim Tanrıdan)”; kargışlara ise “Boyunu boz ipler ölçsün! (Ölmeni dilerim, anlamında; ölünün tabutunun ölçüsünü iple alma göreneğine anıştırma)” ve “Yiğit arkan yere gelsin! (Genç yaşta ölme dileği)” gibi örnekler vermektedir.

Gökdayı (2023, s. 92) ise, kalıp sözleri “önceden belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı ekleme ve/veya çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcükler içeren sözcük öbeği ya da tümceden oluşabilen, belirli durumlarda söylenmesi toplumca benimsenmiş ve görece bir sıklığa sahip sözler olarak iletişimin kurulmasına, devamına veya sonlandırılmasına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri” olarak tanımlamaktadır. Devamla, birtakım ölçütlerin (yapı, işlev, bağlam ve sıklık) tamamını kapsayacak bir değerlendirmeye, kalıp sözlerin diğer kalıplaşmış dil birimlerinden ayrılabilceğini vurgulamaktadır.

1.3. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Dil ve Kültür İlişkisindeki Yeri

1.3.1. Dil ve Kültür İlişkisi

Düşünen tek varlık olan insan; dilde, dil ile ve dilin imkanlarıyla oluşturduğu duygu ve düşüncelerini yine o dilde, o dil ile ve o dilin imkanlarıyla başkalarına aktarmaktadır (aktaran Yalçın ve Şengül, 2007, s. 765). Dolayısıyla, insan ve toplum arasında sosyokültürel bir ağ oluşturarak iletişim kurma olanağı sunan dil, insana hem bireysel kimliğinin farkına varma hem de sosyalleşme imkanı tanıyarak toplumsal yaşam bilinci kazandırmakta, insanın bilgi ve deneyimlerini paylaşmasını ve gelecek nesillere aktarmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, *TDK Sözlükleri*’ne (2024) göre dil; “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi, lisan, zeban” olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Püsküllüoğlu (2002, s. 12), dili “insanların duyduklarını, düşündüklerini anlatmak için kullandıkları her türlü im ve özellikle ses imleri dizgesi” şeklinde ifade etmektedir.

Mehmet Kaplan (1983, s. 45) ise, dilin insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtardığını ve söz konusu toplulukları “duygu ve düşünce birliği olan bir cemiyet” yani “millet” hâline getirdiğini ileri sürerek, dilin bir ulus benliği yaratma rolünü öne çıkarmaktadır. Buna paralel olarak Muharrem Ergin, dili “insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessese” (Ergin, 2009, s. 3) olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda, tarih boyunca birtakım kurallar ekseninde şekillenen, değişen ve gelişen bir varlık olan dili; ortak duygu, düşünce ve değerleri bünyesinde taşıyan ve nesilden nesle aktarılan milli bir olgu şeklinde ifade etmek mümkündür.

Kültürün ise, *TDK Sözlükleri*’ne (2024) göre iki anlamsal karşılığı bulunmaktadır. Bu doğrultuda kültür, “tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine

egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin” ve “bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü” anlamlarına gelmektedir. Bunlardan ilkinde, bir milletin varlığını ortaya koyması ve devam ettirmesinde dil ve kültür ilişkisinin önemine; ikincisinde, dilin yaratma gücüne ve ondan yansıyan milli değerlerin bütününe işaret edilmektedir. Benzer şekilde Bozkurt Güvenç, kültürü “toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan, birbirine bağlayan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içine alan bir bütün” (Güvenç, 2019, s. 15) şeklinde tanımlamaktadır.

İçinde doğup büyüdüğü toplumun kültürüyle doğrudan ve sürekli bir etkileşim hâlinde olan birey, duygu ve düşüncelerini dil aracılığıyla ortaya koyarken, aynı zamanda o toplumun kültürel birikimini de diline yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, dil ve kültür arasındaki bu ilişki, milli bir kimlik görünümüne bürünmektedir. “Milli dil-dünya görüşü” olarak adlandırılabilen bu kavram, dilin toplumuna özgü gerçeği algılama sistemi olarak tanımlanabilmektedir (aktaran Keskin, 2020, s. 126). Bu arka plan ışığında dilin, bir milletin sahip olduğu maddi ve manevi birikimlerden doğan kültürden beslendiğini söylemek mümkündür. Dil ve kültürün bu iç içe örüntüsü, bir toplumun varlığını sürdürmesinde önemli bir yere sahiptir. Başka bir deyişle, “toplumun hiçbir alanı dilden bağımsız değildir. İnsanın varlığı dil ile mümkün olduğu gibi, toplumların varlığı da ancak dil ile mümkün olmaktadır. Dil yoksa toplum da yoktur. Dil, bir toplumun kültür kimliğidir” (aktaran Göçer, 2012, s. 55).

Dilin, bir ulusun kültür ve medeniyetindeki birçok ayrıntıyı içerdiği görüşünden hareketle, Türkçede yer alan her sözcüğü kültürümüz, tarihimiz ve coğrafyamıza birer delil olarak değerlendiren Kaplan (1983, s. 52), dilde yaşayan ancak varlığından bihaber olduğumuz bu sözcüklerin derlenerek “Türk kültür lügatı”na dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut’un tespit ettiği ve Orta Asya Türklerinin yaşam biçimi hakkında bize bir delil sunan “gözündürük” sözcüğünü örnek veren Kaplan, Türklerin kar pırıltılarından gözlerini korumak için at kılından bir gözlük kullandıkları bilgisini dilimizden bu şekilde edilebileceğimizi ileri sürmektedir.

Benzer şekilde Aksan (1979), bir ulusun yaşamında tarih boyunca büyük yer tutan birtakım kavram ve konuların, dilde geniş bir yer kapladığını ifade etmekte ve şu örnekleri vermektedir:

Dilimizin ve edebiyatımızın en eski ürünleri olan Köktürk yazıtlarında en çok geçen kavramlar *bodun*, “kavim, ulus, halk”, *kagan* “kağan”, *sü*, “asker, ordu”, *sülemek*, “asker göndermek”, *sünüş*, “çarşıma, savaş”, *sünüşmek*, “savaşmak, çarpışmak”, *yağı*, “düşman” gibi kavramlardır ki, bunlar Türklerin o çağdaki savaşlarla dolu, hareketli yaşayışının aynasıdır. (...) Tarımla ilgili olup en eski, çekirdek sözcüklerimizden sayılması gereken *tarıglag* (*tarla*), *kışlağ* (*kışlak*), *yaylag* (*yaylak, yayla*)... gibi öğeler Türklerde tarım ve hayvancılık konusunda tanık niteliğinde olan pek çok örnekten yalnızca birkaçıdır (Aksan, 1979, s. 66).

Dolayısıyla, her bir dil biriminin “tesadüfen bir araya gelmiş söz yığınları” olmadığını, aksine bir toplumun yarattığı kavramlar dünyasını yansıtan ve tarihini aydınlatan birer belge niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Dilin, toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini ve değerlerini tarih boyunca taşıması, onun kültürel aktarım aracı olmasının bir sonucunu teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, “toplumun edebiyatı, sanatı, felsefesi, tekniği ile bütün kültürü, düşünceleri, töre ve gelenekleri dil ile bir bağlılık içindedirler. Töre ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ancak bir bildirme ile olabilir. Bunu da ancak dil başarır” (aktaran Göçer, 2012, s. 55). Bu şekilde dil, nesiller arasında milli bir köprü oluşturmaktadır. Öte yandan, dilin kültür açısından bir diğer önemi de “kültür yaratması”dır (aktaran Yazıcı-Okuyan, 2012, s. 33). Dolayısıyla dil, hem kültürü oluşturmakta hem de onu elde etmek için kullanılmaktadır (aktaran Yazıcı-Okuyan, 2012, s. 34). Bu nedenle, toplumsal kültürün incelenecek her bir edebi eser bağlamında ortaya çıkarılmasının, milli kültür mirasına önemli ölçüde katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.3.2. Dil ve Kültür İlişkisi Bağlamında Kalıplaşmış Dil Birimleri

Her ulusun dilinde, bilinçsiz bir şekilde edinilmiş olan birçok bilgi yer almakta ve ulusların özellikleri, dillerinin söz varlığına yansımaktadır (aktaran Yazıcı-Okuyan, 2012, s. 34). Bu nedenle, söz varlığı içinde yer alan kalıplaşmış dil birimleri, geçmişin aydınlatılması ve kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir konumdadır. Başka bir ifadeyle, sonraki nesillerin kültürünü ve ulusal kimliğini yaşatabilmesi, öncelikle dil öğretimine gereken önemin verilmesi ve dilin sahip olduğu zenginliklerin araştırılarak ortaya çıkarılmasıyla mümkün olmaktadır.

Bir toplumun yarattığı dilin kendine özgü biçiminin, “dünyayı anlayış ve anlatış biçimi” olduğunu ileri süren Aksan (1999, s. 13), ancak dildeki söz varlığının anlam yönünden incelenmesiyle sözkonusu biçimin anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Bilhassa, kalıplaşmış dil birimlerinin incelenmesi neticesinde, o dili kullanan millet ait çeşitli özelliklerin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde, dilin söz varlığındaki sözcüklerin büyük çoğunluğunun kültürel bir anlam taşıdığını ve o millete ait dünya görüşünü yansıttığını savunan Gökdayı (2023, s. 118-119), o dili başka bir dile çevirmek gerektiğinde, aynı karşılığın verilmesinin zor olduğunu dile getirmektedir. Örneğin kötü talih veya kader anlamındaki “kahpe felek” söz öbeği, Türkçe konuşanların algılayabildiği bir kültürel anlam taşımaktadır.

Bunun yanı sıra, kalıplaşmış dil birimlerinin “kalıplaşmış” bir nitelik kazanmasını, kültürel kurallar bağlamında bir sınırlandırma olarak değerlendiren ve bunların herhangi bir kültürel değişimden etkilenebileceğini belirten Gökdayı, dil ve kültür ilişkisinin en belirgin hâliyle kalıplaşmış dil birimlerinde gözlemlenebileceğini ileri sürmektedir. Örneğin, hapsüran birine “Çok yaşa!” veya “Şifayı kapmışsın.” kalıp sözleri kullanılabileceği gibi kültürel değişimin etkisiyle, “İyi yaşa!” veya argo kapsamında yer alan “Çok yaşa geberesice!” şeklinde kullanımlar da söz konusu olabilmektedir

(Gökdayı, 2023, s. 120). Bu kültürel değişim, dilde yeni deyimlerin varlığıyla da kendini gösterebilmektedir. Söz gelimi “çağ atlamak”, “zamanla yarışmak”, “(bir şeye) sıcak veya soğuk bakmak”, “entel takılmak”, “duygu sömürüsü (yapmak)”, “büyüteç altına almak”, “masaya yatırmak”, “dirsek teması”, “beyin göçü”, “kültür mozayigi”, “kültür mirası”, “fikir jimnastiği” ve argo öğelerine yaklaşan “kafayı üşütmek”, “kafayı yemek”, “kafa ütölemek”, “kafası bozulmak” deyimlerinin yanı sıra, sporla ilgili konulardan yansıyan “topu taca atmak”, “renklerine bağlamak”, “file bekçisi” gibi kullanımlar bulunmaktadır (Aksan, 2004, s. 110).

Gökdayı (2023, s. 121-126), kalıp sözlerin yansıttığı çeşitli kültürel nitelikleri altı maddede özetlemektedir. Bu doğrultuda kalıp sözler;

1. Türk kültüründe insan ilişkilerindeki saygı, incelik ve duygusal samimiyetin bir göstergesidir (“Sözüm meclisten dışarı.”, “Sözünüzü (balla) kestim.”).
2. Karşıdaki kişiyi iletişimde ön plana çıkartmakta ve yüceltmektedir (“Size layık değil ama.”, “Sizden iyi olmasın.”).
3. Toplumsal yaşamdaki batıl inanışları ortaya koymaktadır (“Tahtaya vuralım.”, “Avcum kaşınıyor.”).
4. Doğum, ölüm ve evlenme gibi olaylarda, toplumsal dayanışmayı canlı tutmaktadır (“Hayırlı olsun.”, “Takdir-i ilahi.”, “Mutluluklar dilerim.”).
5. Sağlık, hukuk ve tarım gibi alanlardaki toplumsal bilgileri yansıtmaktadır (“Tebdil-i mekanda ferahlık vardır.”, “Tarih tekerrürden ibarettir.”).
6. Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini göstermektedir (“Şükürler olsun.”, “Selamünaleyküm.”, “Maşallah.”).

Bu noktadan hareketle, Türk toplumunda “Allah” ve “din” kavramlarının öneminin, kalıp sözlerle büyük oranda yansıdığını söylemek mümkündür. Bilindiği üzere, Türk insanı zor bir durum karşısında veya çaresizliğe düştüğünde sıklıkla Allah’a sığınmakta, meramlarını Allah’a istek ya da dilek olarak bildirmektedir. Bu durum, kalıp sözlerin oluşturulmasında, Türkiye Türkçesi söz varlığındaki “Allah, günah, sevap, gavur, peygamber, şükür, hamd, hak” gibi dini kelimelerden yararlanılmasıyla kendini göstermektedir. Söz gelimi, aralarına engeller giren, kavuşamayan insanlara “Allah kavuştursun.”, ceza evine giren bir mahkuma “Allah kurtarsın.”, bir kötülük yapana “Allah belanı versin!” gibi sözler söylenmek suretiyle, birçok iş Allah’a havale edilmektedir (Bulut, 2012, s. 1112).

Kalıp sözlerle kıyaslandığında, toplumsal iletişimde daha az tercih edilmekle birlikte, dil ve kültür arasındaki ilişki, atasözlerimize de yansımış bulunmaktadır. Birer deneyim ve bilgelik ürünü olan ve anlatımda somutlaştırmadan yararlanılan atasözleri, Türk insanının dünya görüşünün ve ince zekasının göstergesidir. Söz gelimi, çıkarları peşinde koşan bir insanın kötü bir sona sahip olacağı, “Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz.” atasözüyle, beğenmediğini kötüleyen insanlar

“Kedi uzanamadığı ciğere murdar der.” atasözüyle, kötülük yapmayı planlayan bir kişinin dışarda değil de içerde aranması gerektiği, “Ağacın kurdu içinde olur.” atasözüyle ve bir gerçeğin belirtisinin görünmesi durumunda hesaba katılması gerektiği, “Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.” atasözüyle ifade edilmektedir (Aksan, 2005, s. 113-114). Bununla birlikte, alaycı ve nükteci bir anlam özelliği taşıyan atasözleri, Türk insanının gerçekler karşısındaki tutumuna da güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “Aslan kocayınca sıçan deliği gözetir.” atasözü, vaktiyle önemli işler üstlenmiş bir kimsenin, yaşlanınca eski gücünü ve etkisini yitirdiği gerçeğini “sıçan deliği gözetmek” gibi alaycı bir anlatımla dile getirmektedir (Aksan, 2005, s. 193). Anadolu ağızlarında da bu tür atasözlerine epeyce rastlanılmaktadır. Örneğin, içkinin insana olmayacak şeyler yaptırdığını, içkili kimselerin kimi zaman olağanüstü bir şekilde eli açık davrandığını anlatan “Eşeğe rakı içirmişler, çulunu bahşiş vermiş.” atasözü, hayvanlardan yararlanılarak yapılan bir aktarmayla, bir gerçeğin nükteli bir şekilde dile getirilmesidir (Aksan, 2005, s. 199). Bu arka plan ışığında, birer kural niteliği taşıyan atasözlerinin, Türk insanının tarih boyunca edindiği deneyimlerin gelecek nesillere aktarılmasını amaçladığı da göz önünde bulundurulduğunda, kültürel mirasımızın bir parçasını teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Söz gelimi, “Bugünün işini yarına bırakma.” atasözü, her zaman için geçerliliği koruyan bir öğüt kapsamında düşünülebilmektedir (Aksoy, 1988, s. 21).

Birtakım farklılıklarına rağmen, atasözleri gibi deyimler de bir ulusun ortak duygu ve düşüncelerinin özlü ve etkili ifadesinin bir yaratısını oluşturmaktadır. Deyimler, taşıdıkları kültürel özellikler bağlamında değerlendirildiğinde, o kültürde yaşayan insanlar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Örneğin “cehennem kütüğü”, “cehennem azabı” ve “canını cehenneme yollamak” gibi deyimler, Türkçe konuşanların dini inanışı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca “cehennem” kavramı, karşılaşılan bazı olumsuz durumların bir ifadesi olarak da yorumlanabilmektedir (Gökdayı, 2023, s. 44). Bu doğrultuda M. Şakir Ülkütaşır, “halk dilinde yaşayan bu tâbirler, ekseriyetle ya hakikî bir vak’aya veya mecazî bir fıkraya yahut hikâyeye dayanan sözlerdir. Diğer bir tâbirle bunlar, hakikî vak’anın, hayatî bir görüşün, felsefenin bize intikal eden veciz, mecazî ifadeleridir” (aktaran Sinan, 2008, s. 96) demek suretiyle, deyimlerin halk kültürünün zengin kaynakları, hazinesi olduğunu belirtmektedir. İlaveten, Nasrettin Hoca fıkralarına konu olmuş ya da kaynağını fıkralardan almış “ipe un sermek”, “ince eleyip sık dokumak”, “dostlar alışverişte görsün”, “damdan düşen hâlden anlar” ve “buyurun cenaze namazına” gibi örneklerin yanı sıra, Bektaşî fıkralarından dilimiz yerleşen “balık baştan kokar”, “habbeyi kubbe yapmak”, “bir yiyecek bin şükretmek” ve “kulaşları değişmek” gibi deyimler de bulunmaktadır (aktaran Sinan, 2008, s. 96).

Kalıplaşmış dil birimleri arasında yer alan, söz varlığının anlatım zenginliğini oluşturan ikilemeler de dil ve kültür arasındaki ilişkide yer edinmektedir. Bilhassa, “zihinde bir kavramın algılanması sırasında onun pekiştirilmesi, güçlendirilmesini sağlayan bir anlatım biçimi” (aktaran Coşkun, 2020, s. 116) olan ikilemeler, dilin anlatım becerisini yansıtmaktadır. Bu kapsamda, eski çağlardan bu yana, Türklerin kendilerine özgü kavramlar dünyasını dile aktarırken ikilemelerden

sıklıkla yararlandıklarını gösteren ilk yazılı eser Orhun Kitabeleri olmakla birlikte, Uygur metinlerinde ve Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lugat-it Türk* adlı eserinde, Oğuz Türklerinin sözcükleri ikilemeli olarak kullandığı gözlemlenebilmektedir (Coşkun, 2020, s. 115).

Dil bilimcilerin, ikilemeler üzerine gerek yapı gerek anlam yönünden yaptıkları birtakım değerlendirmeler neticesinde, Türk dilinin ahenkli bir söyleyişe sahip olduğu görülebilmekte, ayrıca Türk insanının yaratıcı zekasına da tanık olunmaktadır. Söz gelimi, Türkiye Türkçesinde “m-” sesiyle başlayan Türkçe bir sözcük olmamasına rağmen, “m-” sesiyle ikileme oluşturulabilmesi, dile özgü bir yaratıcılık örneği teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle, “m-” sesiyle başlamayan her türlü Türkçe veya yabancı sözcüğün bir ikilemesi, “m-” sesiyle kurulabilmektedir. “Defter mefter”, “kalem malem” ve “perde merde” gibi örneklere bakıldığında, fazla sözcük kullanmadan anlamın kuvvetlendirildiği, “benzer, ve saire, ilgili şeyler” anlamının verildiği görülmektedir. Yine, doğadaki seslerin dile yansıtılmasıyla oluşturulan yansımaların çoğu, ikileme biçiminde kullanılmaktadır. Örneğin, “Şakır şakır sular akıyor.” cümlesinde geçen “şakır şakır” ikilemesi, Türkçenin yaratıcı gücünü ve ahenkli söyleyiş özelliğini yansıtmaktadır (Hatipoğlu, 1981, s. 18-21). Bir milletin kendi kültürünü yansıttığı dilin, yabancı kültürlerin etkisinde kaldığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla dilimizde, Türkçe sözcüklerle birlikte, anlamca kendisiyle eş ya da yakın anlamlı yabancı bir sözcüğün yan yana kullanılmasıyla oluşturulmuş ikilemeler de bulunmaktadır (örneğin “güçlü kuvvetli bir adam” ve “kılgı kıyafeti yerinde bir kadın” gibi). Bilhassa, Osmanlı dönemine ait olan ve sadece yabancı sözcüklerden oluşmuş birçok ikileme de mevcuttur (örneğin, “rica minnet etmek”, “hâl hatır sormak” ve “ayan beyan olmak” gibi) (Hatipoğlu, 1981, s.19).

Birleşikler de dil ve kültür arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilebilmektedir. Bu hususu, bir toplumun medeniyet seviyesinin yükselmesinin ve çeşitli kültürel etkileşimler yaşanmasının bir sonucu olarak meydana gelen yeni kavramlar üretme ve yabancı sözcüklere karşılık bulma ihtiyacı çerçevesinde ele almak mümkündür. Bu kapsamda, dilde ekler vasıtasıyla yeni sözcükler türetilmesinin yanı sıra, yeni kavramları karşılayan ve yabancı kavramları aktarmaya yarayan anlatım biçimi olarak “birleştirme” yolundan söz edilebilmektedir. Türkçenin eski dönemlerinde dahi sıklıkla karşılaşılan bu anlatım biçimi, (örneğin, “kara budun”, “usal kişi”, “kıl kudhruk”, “tayrık er”, “sü başı”, “Kültigin”, “İltiriş” ve “İlbirge” gibi) Türkiye Türkçesinde de önem taşımaktadır (Özkan, 1996, s. 95).

Toparlamak gerekirse, dil ve kültür arasında tarih boyunca örülen sıkı bir bağ bulunmaktadır. Dil, bir toplumun kültürel değerlerini, yaşam biçimini, tecrübelerini ve kendine özgü yarattığı kavramlar dünyasını gelecek nesillere aktaran bir kap vazifesi görmekteyken; kültür de dilin oluşmasında, serpilip gelişmesinde kaynak unsur olarak varlık göstermektedir. Bu bağlamda, gelecek nesillere ulus bilincini ve kimliğini aşılamanın yolu, dilini iyi öğrenmek ve öğretmekten geçmektedir. Aksan (1979), bir dili öğrenmenin, o dili konuşan toplumun kültürünü de tanımak anlamına geldiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz (Aksan, 1979, s. 65).

Dil ve kültür arasındaki ilişkiye, dil bilimciler tarafından da çeşitli benzetmeler vasıtasıyla dikkat çekilmektedir:

“Dil beden, kültür ise kandır. Kültür olmazsa dil ölür. Dil olmazsa kültür şekillenemez.” (aktaran Bakiner-Çekin ve Çalışkan, 2020, s. 170). (...) “Dil, kültür alanının her yanını aydınlatan güneştir; dil, kültür kilimini dokuyan ipliktir; dil, tüm kültür anıtlarının yansıdığı akarsudur.” (aktaran Bakiner-Çekin ve Çalışkan, 2020, s. 170).

Kısacası, kalıplaşmış dil birimleri dil ve kültür arasındaki ilişki bağlamında değerlendirildiğinde, bu dil birimlerinin varlığını bozulmadan devam ettirerek, kültür taşıyıcılığı vazifesini yerine getirmesinin, kalıplaşmış olmalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca, kalıplaşmış dil birimlerinin hafızalarda kalıcı bir yer edinme, kolay hatırlanma, yer ve zamana uygun bir biçimde, anlık olarak başvurulabilme gibi yönleri, sözlü ve yazılı iletişim esnasında dil kullanıcılarına kolaylık sağlamaktadır. Bilhassa, dilin anlatım gücünün, olanaklarının ve zenginliğinin ifadesini bulduğu edebi eserlerin okunması ve incelenmesi hususu da göz önüne alındığında, kalıplaşmış dil birimlerinin söz varlığında ne kadar büyük bir önem arz ettiği bir kez daha anlaşılmaktadır.

2. RIFAT ILGAZ VE HABABAM SINIFI ROMANI

2.1. Rıfat Ilgaz'ın Yaşamı, Edebi Kişiliği ve Eserleri

2.1.1. Rıfat Ilgaz'ın Yaşamı

Rıfat Ilgaz, 7 Mayıs 1911'de yedi kardeşin en küçüğü olarak Cide'de dünyaya gelmiştir. Annesi Fatma Hanım, babası Hüseyin Vehbi Bey'dir. Nüfus kayıtlarına 1327 olarak geçen doğum yılı, annesinin anlatımına göre 1910'dur. Ilgaz, doğumu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

(...) Annemden duyduğuma göre, “derin kar”da dünyaya gelmişim. Derin kar, Karadeniz kıyılarına 1910'da yağmış. Kimi yerlerde evlerin saçaklarına kadar yükselmiş. Annem, Şubat ayında Sali günü doğduğumu söylerdi. Karadeniz şivesine göre Salı'ya “Saali” dendiği için adımın da Salih olmasını önermiş. Babam, “Hadi ordan! Salı ile Salih'in ne ilgisi var?” demiş (Saydur, 1998, s.10).

Ilgaz'ın adıyla ilgili annesinin önerisini kabul etmeyen babasının, kendisine o sıralarda denetlemeye gelen bir müfettişin adını koyduğu ve asıl adının “Mehmet Rıfat” olduğu bilinmektedir (Hazer, 2010, s. 10). Ilgaz, Asım Bezirci'ye verdiği bir röportajında, ahşap bir evde, okuma yazma bilmeyen zavallı bir ebe yardımıyla dünyaya geldiğini, annesinin sağlığı bozuk ve zayıf bir kadın olduğundan sütünün yetmediğini ve babasının hekim arkadaşının önerisiyle keçi sütü ile beslendiğini, bu nedenle annesinin ona, “N'olacak, keçi sütü ile beslenmiş, onun için keçi inadı var onda!” (Bezirci, 1992, s. 15-16) diyerek kızdığını ifade etmektedir.

Ilgaz, henüz okul çağı gelmediği hâlde, 1917'de ağabeyi Faruk'a güvenilerek beş altı yaşlarında okula verilmiştir. “Hazırlayıcı, yetiştirici” olarak bilinen ilk sınıfa başlayan Ilgaz, okumaya oldukça heveslidir. Kısa sürede birinci sınıfa başlamasına ve her sınıfı birincilikle tamamlamasına rağmen, o yıllarda dahi davranışları gerekçesiyle çoğu kez öğretmenleri tarafından uyarılmıştır. Orta öğrenimine Kastamonu'da ablasının yanında 1924'te başlayan Ilgaz, o günleri şöyle anlatmaktadır:

Ortaokula yazıldığım yıl ilkokullar beş yıla indirilmişti. Ben 6 yıllık ilkokul çıkışlıydım. Bu yüzden, derslerimin arkadaşlarımdan önemli bir bölümünden iyi olması gerekirdi. Belirttiğim gibi tüm altı sınıfı da birincilikle bitirmiştım. (...) Birinci olan en başta oturur, öğretmen sınıfa girince arkadaşlarını ayağa kaldırmak için uyarırdı: “Dikkat, bak!” diyerek. İlkokulu her sınıfta arkadaşlarımı uyarak bitirdim. (...) Sınıflarımı bütünlemesiz geçtiğim bir gerçekse de, hal ve gidiş hanesinin pek temiz olduğunu söyleyemem. Her dönemde bir ihtar işareti kondururlardı. Bu ihtarların çoğu derste yapılan yaramazlıkların bir sonucuydu. Kötü öğretmenleri hiçbir zaman bağışlamazdım. Bir gülünecek yanını bulur dalına basardım (Bezirci, 1992, s. 18-19).

İlkokul ve ortaokul yılları Kurtuluş Savaşı'na denk gelen ve o yıllarda tahrir (kompozisyon) dersinde pek başarılı olamayan Ilgaz, yazmaktan çok okumayı sevmektedir (Hazer, 2010, s. 13). Ilgaz bu sevgisini, “yılbaşlarında aldığım ders kitaplarını bile birer ikişer gecede okuyup bitiriyordum. Bu yetmezmiş gibi, kirayla kitap veren kitapçı Emin Efendi'den romanlar alıyor, fazla para ödememek için en kısa zamanda bitirip geri götürüyordum” (Bezirci, 1992, s. 20) diyerek dile getirmiştir. Bununla birlikte, bilhassa Türkçe öğretmeni olarak dersine giren Zeki Ömer Defne'nin etkisiyle, ortaokul

yıllarında yazmaya yönelmiştir. Öyle ki Defne'nin kendisine verdiği bir kompozisyon ödevine yönelik beğenisini, “Bu kadar güzel vazifeler yazıyordun da, beni neden ümitsizliğe düşürdün?” (Bezirci, 1992, s. 20) şeklinde ifade etmesinin, hafızasında kalıcı bir iz bıraktığını söylemektedir.

Ortaokul yıllarından itibaren edebiyat fakültesine gitmek isteyen, ancak 1928'de babasının ölümüyle maddi ve manevi açıdan sıkıntıya düşen Ilgaz, Kastamonu Muallim Mektebi'ne geçmek durumunda kalmıştır. Lise müdürü, bir ilkokul öğretmeni olarak yeteneğinin köreleceği düşüncesiyle bu tercihinin onaylamasa da kendisini bir yazar olma hevesinden alıkoyamamıştır. Söz konusu Muallim Mektebi, gelecekte Hababam Sınıfı romanının esin kaynağı olacak birçok olaya ev sahipliği yapacaktır (Bezirci, 1992, s. 28). 1930'da Kastamonu Muallim Mektebi'ni tamamlayan Ilgaz, Bolu Maarif Müdürlüğü tarafından Gerede'ye atanır. Burada birinci sınıfları okuturken, Kastamonu'dan arkadaşı olan Şakir'in okul müdürü tarafından dövülmesine tepki göstererek müdürü döven ve odasına kilitleyen Ilgaz, Kaymakam'a şu sözlerle bilgi vermiştir: “Efendim! (...) Bu Makamda ikinci bir arkadaşın dövülmemesi için bu odayı kilitledim. İşte anahtarı, buyurun!...” (Saydur, 1998, s. 31-32). Soruşturma sonrasında, okul müdürünün görevden alınmasını sağlayan Ilgaz'ın bu tutumunu, onun mücadelecisi ve hakkaniyet gözetken kişiliğinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Altı yıl kadar ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Akçakoca'ya, oradan da Gümüşoba bucağına “başöğretmen” olarak gönderilen (Hazer, 2010, s. 14) Ilgaz'ın, o yıllarda halk eğitime yönelik çabaları, Vecihi Timuroğlu tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

Akçakoca'da bulunduğu yıllarda, Halkevleri önem kazanmıştır. Rıfat Ilgaz kendisinin toplumsal etkinlik ırasına çok uygun olan bu kuruluşlarda görev almış, spor kolu kurmuş, temsiller vermiştir. Halk, bu çalışmalarından çok mutluysen, belli güçler, özellikle feodal kalıntılar bu çalışmalarını sevmemişlerdir. Yönetimi etkileyerek onun Gümüşoba köyüne atanmasını sağlamışlardır. Ama, o yıl, 1936'da, Gazi Eğitim Enstitüsü'nün sınavını kazandığından Gümüşoba'da görev yapmadı (Timuroğlu, 1989, s. 24).

1931'de Nuriye Hanım'la evlenen Ilgaz'ın, 1932'de Gönül adında bir kızı olmuştur. 1933'te askere alındığından, 1934'te eşinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Saydur, 1998, s. 32). O yıl, on dört ay süren askerliğini tamamlayan Ilgaz, soyadı almayana maaş verilmeyeceğinin söylenmesi nedeniyle, o sıralarda Tosya'da bulunan ağabeyiyle iletişime geçememiştir. Nüfus tezkeresinde “Paçacıoğlu diğer mahdumu Mehmet Rıfat” olarak yazan adını, tek başına aldığı bir kararla değiştirmiş ve “Mehmet Rıfat Ilgaz” olmuştur. Soyadını seçme nedenini Ilgaz, “Öğretmenliğimi, sanatımı, edebiyatımı Kastamonu'da kazandım; orada seçtim... Öyleyse Kastamonu'yu simgeleyen bir soyadı bulmak zorundaydım. Böyle olunca da ‘Ilgaz’ı seçecektim” (Saydur, 1998, s. 33) şeklinde açıklamıştır.

1936'da Gazi Eğitim Enstitüsü'ne başlayan Ilgaz, enstitünün son sınıfında vereme yakalanmıştır. 1938'de mezun olduğu enstitüden Adapazarı'na Türkçe öğretmeni olarak atanan Ilgaz, söz konusu hastalığı nedeniyle bir türlü görevine başlayamamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluğun da etkisiyle, mesleğinin ve evliliğinin devamlılığını etkileyecek kadar ağır nükseden veremle ömür boyu mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kendi imkanlarıyla tedavi gördüğü İstanbul Yakacık

Sanatoryumu'ndan 1939'da çıkmış ve nişanlısı Rikkat Hanım ile evlenmiştir. Tedavisinin İstanbul'da devamı gerektiğinden, tayinini oraya çıkartmıştır. İstanbul Beyazıt'taki Küllük ve Marmara kahveleri, devrin önemli sanatçılarıyla görüşmesi ve sanatçı kimliğinin oluşması açısından önem taşımaktadır (Bezirci, 1992, s. 29-30). Bilhassa, ileride "Toplumcu Gerçekçileri" oluşturacak "40 kuşağı"nın önemli isimleri, Ilgaz'ı söz konusu grubun bir parçası yapacaktır.

1940'ta oğlu Aydın dünyaya geldiğinde, İstanbul'da Çığır, Varlık ve Oluş gibi çeşitli dergilerde şiir yazmaya devam etmiş olup, bu şiirler Ilgaz'ın toplumcu gerçekçi çizgiye gelmesinde bir aşama olarak değerlendirilmektedir (Saydur, 1998, s. 40-41). 1942'de, eşi Rikkat Hanım ve oğlu Eskişehir'den İstanbul'a yerleştiğinde, Karagömrük Ortaokulunda "en genç asil öğretmen" sıfatıyla müdür yardımcısı olarak göreve başlayan Ilgaz, "yokluk yılları" olarak nitelendirdiği o yılları şu şekilde betimlemektedir: "(Aydın'ın) sütünü ısıtacak kömürün parasını bulmak bir yana, kömürün kendisini bile kömürcülerde görmek olanaksızdı. Sıkıştığımız bir gün arkadaşlarla toplandığımız kahvenin ocakçı Ali Ekber'den alabilmişim bir avuç mangal kömürünü, bir kesekağıdının dibinde..." (Ilgaz, 1996, s. 23).

1943'te Ilgaz, okulundaki bir matematik öğretmenin bir öğrenciye sıfır vermesi karşısında öğretmene tokat attığı gerekçesiyle, Karagömrük Ortaokulundan Nişantaşı Ortaokuluna sürülmüştür. Tokat'taki ailesinin yanına deprem vesilesiyle giden Ilgaz, karlı günlerde yaptığı yolculuk sebebiyle üşütmüş ve ağır bir zatülcenbe yakalanmıştır. Bu uzun süreli istirahat döneminde, *Varlık* gazetesinde yazmaya karar vermiş ve ilk kitabı *Yarenlik*'i bastırmıştır (Saydur, 1998, s. 48). O yıl, *Yurt ve Dünya* dergisinde 40 kuşağını tanıtan bir yazı yazan Sabahattin Ali, söz konusu yazıda *Yarenlik* kitabına şu şekilde yer vermiştir: "Şiirlerinin konuları kendi küçük dertleri gibi geliyor bize (...) Fakat bir de bakıyoruz ki bütün insanlığın, toplumun dertleri... Toplumcu şiir nedir diyenlere bu kitabı salık veririm (...) Burda hiç zorlanmadan İkinci Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntıları dile getirilmiş" (Bezirci, 1992, s. 31).

1944'te öğretmenlik mesleğinden ayrılmak durumunda kalan Ilgaz, *Sınıf* adını verdiği şiir kitabını yayımlamıştır. Toplumcu bir öğretmen duyarlılığıyla kaleme aldığı bahse konu kitabında, hem eğitim sistemini hem de kurulu düzeni eleştiren Ilgaz, aynı zamanda yoksul bir öğrencinin okul dışındaki günlük yaşamına da yer vermiştir. Toplumsal çelişkiyi eserine ustaca yansıtan Ilgaz, taşlama ve yerginin güçlü bir sesi olmuştur (Kurdakul, 1992, s. 169). Sıkıyönetim rejimi, kendisini şairliğinden dolayı tutuklasa da Milli Eğitim Bakanlığı izinsiz şekilde okula gitmemesini bir istifa nedeni saymıştır (Hazer, 2010, s. 17). Oğlu Aydın Ilgaz, kendisiyle yapılan bir röportajda, şiir kitabının adının *Sınıf* olmasının nedeninin, Ilgaz'ın öğretmenlik yaptığı okuldan bahsetmesi olduğunu, bu isim bazı kesimlerce yanlış anlaşıldığından (işçi sınıfı gibi), babasının boş yere hapis yattığını kaydetmiştir (Kocaeli Life, 2020). Bir başka röportajda ise, *Sınıf*'ta ağırlıklı olarak, Ilgaz'ın öğretmenliğini yaptığı çocukları konu edindiğini ifade eden Aydın Ilgaz, "Çocuklarım" şiirindeki "Yoklama defterinden tanımadım sizi, Benim haylaz çocuklarım, Sınıfın en devamsızını, Bir sinema dönüşü tanıdım, Koltuğunda satılmamış gazeteler" mısralarını örnek vermiştir (Ataşehir Belediyesi, 2020). Ilgaz'ın toplumsal çelişkileri

vurgulayan şair yönü, 1948’de kaleme aldığı *Yaşadıkça* şiir kitabında da kendisini göstermekte, protesto düzeyine ulaşan taşlama ve yergiler, şiirlerinin ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurdakul, 1992, s. 169). Bu bağlamda, yoksulluk nedeniyle hastaneye, sosyal düzenin bozukluğu sebebiyle hapishaneye düşen insanlar, aydınlar ve işçiler, eserinde 2. Dünya Savaşı’nın olumsuzluğunun birer yansıması olarak yer bulmaktadır (Hazer, 2010, s. 49).

Altı aylık bir tutukluluktan sonra, hem öğretmenlik mesleği hem de sağlığı kötüye giden Ilgaz, 1945’te Heybeliada’daki sanatoryuma tekrar yatırılmıştır. Burada kaldığı süre içinde, şiirin yanı sıra düz yazıyla da ilgilenmiştir. Bir süre sonra sanatoryumdan çıkan Ilgaz, tekrar rahatsızlanması üzerine tedavi görebilmek için öğretmenliğe geri dönmek durumunda kalmıştır. Milli Eğitim Bakanının değişmesi ve kendisinin “müstaî” sayılması sonucunda 1946’da Boğazlayan (Yozgat) Ortaokuluna atanmıştır. Ne var ki iki aylık bir öğretmenlik ve beş aylık bir tedavi sonrasında, Bakanlıkça durumunun ortaya çıkarılmasıyla, 1947’de öğretmenlik yaşantısı sona ermiş ve tedavisi yarım kalmıştır (Bezirci, 1992, s. 41).

Rıfat Ilgaz, mesleğini icra edemediği yıllarda, geçimini sağlamak amacıyla, çeşitli gazete ve dergilerde uzun yıllar kalemiyle yer almıştır. 1945’te *Gün* dergisinde hem şiirleri çıkmış hem de gazetenin sekreterliğini yapmıştır. 1946’da Esat Adil ve Sabahattin Ali ile *Gerçek* gazetesini, yine Esat Adil ve Adil Yağcı ile *Yığın* dergisini çıkarmıştır. 1947’de Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Mim Uykusuz’un çıkardığı *Marko Paşa* dergisinin kadrosuna katılan Ilgaz, 1949’a kadar yayın hayatı devam eden söz konusu dergideki yazıları nedeniyle, birçok davaya maruz kalmıştır. Ayrıca, köşe yazarlığının yanı sıra, 1952’den 1960’a kadar *Tan* gazetesinde düzeltmen olarak çalışmış, fıkralar ve röportajlar kaleme almıştır (Hazer, 2010, s. 21).

1952’de *Adembaba* adlı mizah dergisinde yazdıkları nedeniyle kovuşturmaya uğrayan Ilgaz, 1953’teki *Devam* adlı şiir kitabıyla da kovuşturma konusu olmuştur. Bu yıllarda, çeşitli mizah dergilerinde güçlü kalemiyle yer alan Ilgaz’ın, özellikle 1957’de Turhan Selçuk ile çıkardığı *Dolmuş* dergisinde imzasız olarak veya “stepne” imzasıyla yayımladığı *Hababam Sınıfı* ve *Bizim Koşuş* adlı eserleri, büyük bir ilgi görmüştür. Diğer taraftan Ilgaz, başına gelen kovuşturmalardan eşi Rikkat Hanım’ın işinin ve çocuklarının zarar görmemesi için kendisiyle anlaşılarak ayrılmıştır. 1954’te çocukluk aşkı Fikret Hanım ile evlenen Ilgaz’ın, söz konusu evliliği de on dört gün sürmüştür (Bezirci, 1992, s. 45-46).

1969’da dördüncü evliliğini Doktor Günseli Koptagel ile yapan Ilgaz, kısa süren bu evliliğin ardından, 1970’te Yazar Afet İnan ile evlenmiş ve bir yıl sonra da Defne adını verdikleri bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Ilgaz, 1974’te resmen olmasa da İnan ile yaşadığı ayrılığı, yaşamının çoğunlukla hapishanelerde, hastanelerde ve otellerde geçtiği dengesiz bir düzene bağlamaktadır (Bezirci, 1992, s. 49-51). Bu tarihlerde kaleme aldığı *Karartma Geceleri*’nde (1974), 2. Dünya Savaşı’nın son yıllarını ve savaşın ülkemizin, aydınlarımızın ve sanatçılarımızın üzerinde yarattığı etkileri anlatmaktadır (Dölek,

1989, s. 27). Yine, aynı tarihte ilk basımı yapılan *Güvercinim Uyur mu?* şiir kitabı, özellikle Ilgaz'ın doğa ve insan anlayışını yansıtmaya biçimiyle dikkat çekmektedir. Anılan şiir kitabına adını veren güvercin, barışı temsil eden bir simgedir. Bu güvercin; asalak, sömüren ve tembel bir güvercinin aksine ekmeğini taştan çıkaran, gagasında zeytin dalı taşıyan, çalışkan ve sevecen, aynı zamanda ne kimseyi ezen ne de kendini ezdiren bir güvercindir (Bezirci, 1992, s. 101). Başka bir deyişle, mizah anlayışını simgelere taşıyan Ilgaz, barış düşüncesini güvercin üzerinden ifade etmektedir (Sezer, 1989, s. 21). 1975'te doğduğu yer olan Cide'ye giden Ilgaz, burayı köşe yazarlığına biraz ara vermek ve yaşamını romanlaştırmak dileğiyle seçmiştir. Burada, *Sarı Yazma* ve *Yıldız Karayel* romanlarını kaleme almıştır. *Yıldız Karayel* romanı, kendisine 1982'de Orhan Kemal ve Mandıralı roman ödülleri kazandıracaktır (Bezirci, 1992, s. 52-53).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yapıldığı sıralarda yine Cide'de olan Ilgaz, romanları haricinde *Cide Postası* ve *Bartın* gazetesinde köşe yazarlığı yapmıştır. Bu gazetelerde, 1981'e kadar güncel konuları ve yerel sıkıntıları kaleme alan Ilgaz, yöredeki Halkevi çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Yazdığı *Türk Çocukları*, *Türk Çocukları* adlı oyunu, Çatalzeytin Festivali'nde sahneletmiştir (Hazer, 2010, s. 24). 28 Mayıs 1981'te *Kastamonu Gazetesi*'nde "Kaynaklara İnme" başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Bu yazı, anılan gazeteye gönderdiği son yazı olacaktır:

(...) Eğer Türk romanı gerekliyse yerel kaynaklara başvuracağız. Nedir yerel kaynaklarımız? Önce anlatım dili olan dilimiz, dilimizin özelliği tümce kuruluş biçimleri, eylem zenginlikleri, bitki hayvan, kap kaç, avadanlık gibi kullanım ve üretim araç adlarıdır. Toplumumuzu iyi bilmek, çevremizdeki insanları iyi bilmemiz, gelenekleri, görenekleriyle iyi tanımamız gerekir. (...) Yerel kaynaklarımızı önce saptayalım, sonra onlardan nasıl yararlanacağımızı yöntemleriyle öğrenelim. Daha sonra da en ileri, en modern teknikle yeni yeni bileşimlere gidelim. Evrensel olmamızın kuralı, çağımızın adamı olmamızın tek yolu bu! ... (Kastamonu Gazetesi, 28.05.1991) (Saydur, 1998, s. 131).

Ilgaz'ın toplum bilinci ve insan sevgisiyle şekillenmiş fikirlerine yansıyan gelecek, günümüz dünyasının kısa bir özeti gibidir:

Dünyaya artık yerellik değil, evrensellik egemen oluyor. Bugün kaderi ortak olan insanlığı din, dil, ırk gibi konularda ayırıp birbirinden koparanlar var. Ama insanlığın kaderi ortak. Çevre kirliliğini ele alalım. Artık bu konularda devletlerin sınırları yok. Dünya devletleri mahalle muhtarlıkları gibi birbirine bağlı. Giderek tek bir dünya görüşü egemen olacak. Bu da dostlukla, kültürle olacak... (Özbilgen, 1993, s. 50).

29 Mayıs 1981'de gözaltına alınan ve Kastamonu'da bir müddet tutuklu kalan Ilgaz, hastalığı nedeniyle yattığı sanatoryumda iki ay kalmış, emekli aylığını bile alamamıştır (Bezirci, 1992, s. 53-55). Ilgaz, bu zorlu günlere *Kırk Yıl Önce Kırk Yıl Sonra* adıyla yayımladığı anı kitabında yer vermiştir. Akabinde, oğlu Aydın Ilgaz ile İstanbul'a dönmüştür. 1983'ten sonra, Çınar Yayınları art arda Ilgaz'ın şiir, öykü ve romanlarını yayımlamaya başlamış ve aynı yıl Ilgaz, ikincisi düzenlenen TÜYAP Kitap Fuarı'na okurlarıyla buluşmak için katılmıştır (Hazer, 2010, s. 25-26). 1987'de Ömer Faruk Toprak Şiir Ödülü'nü *Ocak Katırı Alagöz* adlı şiir kitabıyla alan Ilgaz, en büyük ödülünü halkından, okurlarından

aldığını dile getirmiştir (Saydur, 1998, s. 150). 19 Kasım 1991’de son şiirini kaleme alan Ilgaz, Haziran 1993’te Edebiyatçılar Derneği Onur Ödülü’nü Ankara’da düzenlenen bir törenle almıştır. Ardından, 6 Ekim 1993’te Kültür Bakanlığı tarafından, Bakırköy Kütüphanesi’ne Rıfat Ilgaz’ın adı verilmiştir. Ilgaz, Bartın’da düzenlenen ve katıldığı son etkinlikte, “Halkımıza söz verdiysek salona çıkarız! Ben burjuva yazarı değilim, özür dilerim, rahatsızlandım diyecek! ... Ben halkımın yazarıyım” (Saydur, 1998, s. 163). diyerek, halkına duyduğu bağlılığı ifade etmiştir. Mücadeleci, devrimci ve ömrünü halkın sesi olmaya adanmış Ilgaz, Temmuz 1993’te hayata gözlerini yummuştur. Oğlu Aydın Ilgaz, yaptığı bir okul ziyareti sırasında onun büyük yüreğinden şu şekilde söz etmiştir: “Babamın ölümünden sonra *Son Şiirim* adlı eserini buldum. 1991 yılında yazmış (...) Şöyle yazmış: ‘Elim birine değsin, Isıtayım üşüdüyse, Boşa gitmesin son sıcaklığım!’ İşte ben de onun sıcaklığını size getirmek için buradayım. Onun sıcaklığı boşa gitmesin (...)” (Silivri Hürhaber Gazetesi, 2014).

2.1.2. Rıfat Ilgaz’ın Edebi Kişiliği

Rıfat Ilgaz’ın edebi kişiliğinin oluşumunda, çocukluğunda tanıştığı kitapların büyük bir rolü bulunmaktadır. Henüz ortaokul yıllarında edebiyata ilgi duyan Ilgaz, yazma serüvenine öncelikle kitap okumayla başlamıştır. Ilgaz, bu anlamda önemli bir yere sahip olan babasının etkisini, şu sözlerle ifade etmektedir:

Dediğim gibi babam kitaba çok meraklıydı. Şerlok Holmes’in dedektiflik hikayeleri, Kerem ile Aslı, Zeycan ile Asuman gibi halk masallarını babam ya da ağabeyim yüksek sesle okur, bizler dinlerdik. Sadık bir dinleyici olarak çok küçük yaştan itibaren okunanları dinledim. Derken okula başladım. Okumayı öğrendikten sonra okuma görevi bana düştü. Babam işten yorgun geliyor, “Haydi Rıfat, oku!” diyordu, okuma biçimimi düzeltiyor, diyaloglar nasıl okunur öğretiyordu. Daha ikinci sınıftayken Abdülhak Hamit’in Tarık adlı kitabını eski harflerle okumuştum (Bezirci, 1992, s. 19-20).

Bezirci ile yaptığı bir röportajda yazmanın, şair ve romancı olmanın küçük yaştan bu yana hayali olduğunu ifade eden Ilgaz, babasının kendisine yazdığı mektubundaki önemli bir ayrıntıyı da şu şekilde vurgulamaktadır: “Oğlum, ben senin mühendis, doktor olmanı düşünüyordum. Sen kalktın şair oldun, yazar oldun. Ne istersen ol, karışmam, ama neyi iyi yapacağına aklın yatıyorsa onu yap. İstersen zurnacı ol, ama zurnayı en iyi biçimde çal!” (Bezirci, 1992, s. 58). Dolayısıyla, işini hem severek hem de en iyi şekilde yapmanın sorumluluğunu taşıyan Ilgaz’ın edebi anlayışında, bu sözün hatırı sayılır bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

1926’da şiir denemelerine başlayan Ilgaz, ilk şiirini 1927’de “Sevgilimin Mezarında” adıyla, Kastamonu’da *Nazikter* gazetesinde yayımlamıştır (aktaran Saydur, 1998, s. 22). Adı geçen gazeteye ek olarak çıkan *Çelçene* adlı mizah dergisinde ise mizah öyküleri, mizah şiirleri, fıkralar ve güncel olaylardan oluşan küçük öyküler kaleme almıştır (Uçar, 1989, s. 19). İlk şiirlerinde Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer ve Halit Fahri’nin izleri görülen Ilgaz (Bezirci, 1992, s. 69), bireysel duyarlılıkla kaleme aldığı şiirler üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

Her yazar, her ozan işe başlarken kendine ustalar arar bulur, onların sanatını örnek alarak ilk deneyimlerini ortaya koyar. Kimi çıraklar bilinçaltıyla yapar bu öykünmeyi. Bu bile zorunludur... Benim de ilk yıllarımda böyle bir dönem olmuştur. (...) kapalı, bezekli bir şiir üretilip gidliyordum ilkin. Biraz da kendimi buluyordum bu tür bir üretimin içinde, gençliğin ilk sevgilerini... İlk güzellik aramalarını doğada, insanda... (aktaran Hazer, 2010, s. 31).

Bunun nedenini de “bildiklerini yeterli görmenin kolaylığına kapılmak” (aktaran Hazer, 2010, s. 31) olarak ifade eden Ilgaz’ın, bireysel temalı “Sazını Çalana” şiiri, Çamlıbel’in dikkatini çekmiştir (Timuroğlu, 1989, s. 24). Akabinde çıkardığı “Demet” şiiri de Halit Fahri Ozansoy tarafından övgüye mazhar olup, gençlere örnek gösterilmiştir (aktaran Hazer, 2010, s. 32). Ancak Ilgaz, bu şiirlerden hiçbirine kitaplarında yer vermemiştir. Neredeyse üç kitaplık dolusu şiiri olduğunu ve hatta bu şiirlerin *Varlık* ve *Oluş* gibi mühim gazetelerde dahi yer aldığını, ancak her birinde bir yapmacıklık, “bizden olmayan, bizi ifade etmeyen” bir taraf olduğunu ileri sürmüştür (Bezirci, 1992, s. 69).

Bir şair, bir yazar ve en önemlisi bir Türkçe öğretmeni olarak, vazifesinin topluma yakışanları ve gerçekleri ortaya çıkarmak, yaymak ve toplumun gelişmesine hizmet etmek olduğunu savunan Ilgaz, 1926’dan 1939’a kadar yazdığı bireysel temalı şiirlerinin; emekçileri, işçileri ve vatansever halkı ilgilendirmediklerinin farkındalığını yaşamıştır. Bilhassa, 1940’lı yıllarda var olan toplumsal sıkıntılar ve 2. Dünya Savaşı’nın açtığı yaralar kapsamında edindiği gerçekleri algılama fırsatıyla, içinde bulunduğu yol ayrımını şu şekilde ifade etmiştir:

İkinci Dünya Savaşı, çalışan her insana bazı gerçekleri algılama fırsatını da vermiştir. Bizim gibi edebiyatı kitaplardan, dergilerden, hocalardan izlemek zorunda olan edebiyat öğrencileri, Türkçe öğretmeni adayları, yaşamla yüz yüze gelmiştir İkinci Dünya Savaşında. Edebiyatın yalnız kitap, dergi, gazete olmadığını anlamışız ve edebiyatın da, sanatın da, yazınsal ürünlerin de bu algılama olduğunu saptamışızdır (Uçar, 1989, s. 18).

Böylelikle, bireysel konulu şiirlerden toplumsal konulu şiirlere geçiş yapan Ilgaz, sahip olduğu şiir anlayışını değiştirerek, edebiyatı hayatın bir aynası olarak değerlendirmiştir (Uçar, 1989, s. 18). Ona göre, sanatçı gücünü halktan almakta, halkımız da kendinden yana olan bir sanatçıya ihtiyaç duymaktadır. Bilhassa, 1940’larda dünyanın bir trajedi içinde olduğunu vurgulayan Ilgaz, bu yılların sanat yaşamına etkilerine şöyle değinmektedir:

Her çağın su yüzüne çıkardığı yeni gerçekleri arayıp bulmak, bunları yeni biçimler içinde sunmak şairin değişmez görevidir. (...) Sanatçının yalnız yapıtıyla değil, kişiliği ile de değerlendirilmesinin zorunlu olduğu bir dönemdeyiz. Bu görev, sanıldığı gibi, sanatçının aydın olarak ele alınışıyla atılamaz. Salt halka bağlı bir şair olma görevidir; hele geri kalmış ülkelerde. Şair halkın diliyle konuşan kişi olduğu kadar, halkın yüreğiyle de konuşan olumlu, devrimci bir kişi oldu bugün (Bezirci, 1992, s. 102).

TDK Sözlükleri’nde (2024), “toplumsal olayları ve ilişkileri toplum bilimi açısından ele alarak hem gerçekçilik hem de gelişme süreci içinde irdeleme” olarak geçen toplumcu gerçekçilik, alanyazında, “sanatı ideolojinin halka ulaşması için bir araç olarak gören, estetik kaygılardan arınmış,

kesin doğruları savunan bir hareket” (Alver, 2014, 131) ve “devrimsel gelişmesi içinde ele alınan gerçekliğin doğru ve tarihsel bakımdan somut olarak yansıtılmasını öngören bir sanat yöntemi” (aktaran Erol ve Taş, 2017, s. 59) olarak tanımlanmaktadır. Timuroğlu ise toplumcu gerçekçilik kavramını şöyle açıklamıştır:

Yazınımıza yerleşmiş bu terim, kaynağında, belli bir akımı ifade etmiyor. Ama, Nazi ordularının geçici zaferleriyle yeşeren ırkçı ve faşist takıma karşı, yurtsever, toplumcu ve gerçekçi bir yazın yaratılabileceğini kanıtlamaya çalışan bir kuşağı anlatıyor bu terim. 1940 kuşağı, gerçekten, Atatürk Türkiye’sinin yarattığı ideallere sahip çıkarken, insan ve sınıf ögesini önde tutuyordu. Onların yazılarında, şiirlerinde, oyunlarında, hep bu gerçek yansımasıdır (Timuroğlu, 1989, s. 23).

Kemal Erol ve Mehmet Recep Taş (2017, s. 57), toplumcu gerçekçi bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir:

1940 ve sonrasında yaşanan sosyal hadiselerle ideolojik pencereden bakan toplumcu-gerçekçi sanatkarlar genel olarak çağdışı kalmış toplumsal hayatın, ezen-ezilen ilişkisinin, eşitsizliğin ve karşılığı verilmemiş emeğin mücadelesini yürütürler. Toplumcular, mevcut gerçeği dönüştürmeyi ya da yeni bir gerçeği inşa etmeyi esas alırlar. Bu nedenle onların en büyük arzusu eşitlik ve adalet yerine zulüm, şiddet ve sömürünün egemen olduğu bu dünyayı değiştirmektir. Şiirlerine genel olarak temel insan hak ve özgürlükleri bağlamında bir fikir çilesi hâkimdir. Bunlar, eserlerinde ortaya koydukları siyasal ve sosyal fikirleriyle toplumu bilinçlendirmeyi ve toplumun egemen güçler tarafından sömürülmesine engel olmayı amaçlamışlardır.

Dolayısıyla, sanatını toplumsal ve kültürel değerlerin anlatım aracı olarak kullanan sanatçı, toplumcu bir anlayışla hareket etmektedir. Kendini 40 kuşağının bir parçası ve toplumcu bir sanatçı olarak gören Ilgaz da bu kuşağın şairlerinden en çok Nazım Hikmet’ten etkilenmiştir. Onun şiirleri, içinde taşlama öğeleri taşıyan toplumsal acıların sesi olmaktadır (Hazer, 2010, s. 35). Görüşlerini almak için kendisine gönderdiği şiir kitabı *Yarenlik*, Nazım Hikmet tarafından övgüye layık görülmüştür. Bu bağlamda Ilgaz, 1940’a kadar şiirlerini “Mehmet Rıfat” imzasıyla yayınlarken, toplumcu bir şair olarak şiir anlayışını değiştirmiş ve “Rıfat Ilgaz” imzasını kullanmıştır (aktaran Hazer, 2010, s. 36). Oğlu Aydın Ilgaz, verdiği bir röportajda bu süreci şöyle anlatmaktadır:

Bir edebiyatçının yaşam öyküsünün bir parçası da ben oldum. Rıfat Ilgaz’ı 4.5 yaşından itibaren izlemeye koyuldum. Babam Karagümrük Ortaokulu’nda Türkçe öğretmeniydi. Annem de Pertevniyal Erkek Lisesi’nde Müdür yardımcısı ve Türkçe öğretmeniydi. İki öğretmen çocuğuydum. İstanbul gecelerinin yavaş yavaş karartma gecelerini yaşıyorduk. İkinci Dünya Savaşı olmuş, Hitler orduları Uzun Köprü’ye kadar dayanmış, Edirne’den İstanbul’a kadar beton tabyalar oluşturulmuş, sığınaklar yapılmıştı. Ekmek karneyle veriliyordu, çünkü Türkiye’de yetişen buğdaylar Alman ordularına gönderiliyor. Şeker yok. Evde soba var, odun yok. Aksaray’da beton kagir bir evde oturuyoruz. Annem, köyden gelen öğrencilerden hediye edilen yumurtayı bana rafadan yedirecek fakat sobaya kömür yok. İşte o yıllarda Rıfat Ilgaz, okuttuğu öğrencilerin yaşam kavgasını izliyor ve onlardan duyulanarak eskiden (“aylak

dönemlerinde”) yazdığı şiirlerin yerine toplumcu ve gerçekçi edebiyatın Nazım’ın dediği gibi önde gelen şairlerinden oluyor (Silivri Hürhaber Gazetesi, 2014).

Toplumcu gerçekçi bir sanatçı olmayı kendine amaç edinen Ilgaz, şiirlerinde olduğu kadar, roman ve öykülerinde de toplumcu kimliğini konuşturmaktan çekinmemiştir: “Türkiye’de yaşadığımı, 1926’dan beri kendimi yazar olarak görevlendirdiğimi, 1940’lardan sonra toplumcu, devrimci bir yazar olmaya çalıştığımı bildiğime göre, devrimin yazınsal kurallarını incelemek ve onlara sahip olmak zorunluluğumu ve sorumluluğumu duymaktayım bugün şu yaşımda” (Hazer, 2010, s. 44).

Ilgaz, Nazım Hikmet’in açtığı toplumcu gerçekçi yolda yürümekle birlikte, kendine özgü bir tutum ve üslup yaratmıştır. Bazı yönleriyle Ilgaz, Nazım Hikmet’ten ziyade Orhan Veli’ye yakın dursa da bu yakınlık, şiirin özünden çok biçim düzeyinde kendini göstermektedir. Bezirci bu hususu, şu şekilde açıklamaktadır:

Nitekim, Orhan Veli’nin “başlangıçta” toplumcu bir kaygısı yoktur: Ilgaz ise belirli bir inancın adamıdır. Onun için, Orhan Veli’de kendinden başka amacı olmayan mizah, Ilgaz’da toplumsal yergiye destek olur. Orhan Veli, özellikle Garip döneminde, Batıcıdır. Ilgaz ise, yerli ve yereldir. Orhan Veli halk gibi olmaya özenir, Ilgaz ise halktan biridir. Ilgaz her şeyiyle yerli bir yazardır. Dili, konuları, mizahı, ve yerel renkleriyle Hüseyin Rahmi’yi ya da Ahmet Rasim’i andıran, ama dünya ve sanat anlayışıyla onlardan ayrılan... (Bezirci, 1992, s. 73).

Toplumcu gerçekçi bir anlayışla kurguladığı romanlarında seslendiği kim olursa olsun, Ilgaz’ın tavrı hiç değişmemektedir: Onları uyarırken, bir yandan acıların geçeceğine inandırmak, dirençli olmak için hüznü bir alay kullanmaktadır (Sezer, 1989, s. 20). Bu bağlamda, Ilgaz’ın eserlerinde mizahın önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Hatta mizahı, “edebi tür” olarak değil de bir “tavır” olarak değerlendiren Ilgaz, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Mizah yazarı sözü, beni bir yerde bıktırdı da. Yahu ben mizah yazarı olmaktansa hikayeci, romancı, şair, köşe yazarı olmak isterim. Bir mizah yeteneğim varsa bu türlerin içinde göstereyim. Çünkü bir tavidir, tutumdur, davranıştır mizah. Yani topluma, hattâ doğaya bakma biçimidir. Benim eğer bir hünerim varsa iyi bir hikayeci, iyi bir romancı, iyi bir köşe yazarı olmakla öğünürüm. Mizahçı olmakla öğünmek ayrı iş. (...) Eğer ben rahatça ömrü billah şiir yazabilseydim, kitaplarım toplatılmasaydı, belki mizah yazarı olarak çıkmayacaktım orta yere (Dölek, 1989, s. 27).

Dolayısıyla mizah, onun için bir anlatım yolu, olaylara bakış açısı olmaktadır. Başka bir deyişle, Ilgaz’ın eserlerinde mizah, bir yandan toplumun yanlış yönlerine dikkat çekerken, diğer yandan da doğru olanı gösterme kaygısı taşımaktadır. 1940’ların mizah anlayışında yer alan “güldürürken düşündürmek” anlayışı, insanları gerçekler karşısında uyuşturmanın aksine, tedirgin edebilmeyi amaçlamaktadır (aktaran Hazer, 2010, s. 46). Bu noktadan hareketle, yaşanan sıkıntıları mizah yoluyla biraz olsun tatlandırıran Ilgaz’ın, bozuk düzenin bizzat kökenine indiğini söylemek mümkündür. Yani, olayları yüzeysel bir şekilde ele almaktan ziyade, olayların nedenlerinde “kendi tanıklığının yanı sıra sanıklığını da” sorgulamakta ve toplumsal bir yergiye ulaşmaktadır. Hatta bu tutumu kendine bir vazife

saymaktadır: “(...) Her zaman söylerim, mizah yazarı olarak bile görevimin halkımızı güldürüp eğlendirmek, böylece sorunları unutturmak olmadığını. Altında sınıfsal nedenler olsun, olmasın mizahın eleştirisel nitelikte olmasını yeğliyorum. Mizah deyince toplumsal yergiyi anlıyorum. Öyküde de, romanda da, şiirde de böyle” (Hazer, 2010, s. 46-47). Onun bahsettiği mizah, “güçsüz olanın tarafında durmak”tır: “Yan tutma niteliği vardır mizahın. Biri şu taraftandır, biri bu taraftandır. Birinin güldüğüne öbürü gülemez, ağzı kapanır, yüzü mahkeme duvarına döner. Biz sandalyesi çekilenden yana mıyız, sandalyeyi çekenden yana mıyız?” (Dölek, 1989, s. 27).

Ilgaz, yaşantısından yola çıkarak, kalemiyle her zaman genele ulaşma çabasında olmuştur. Bu çerçevede, onun eserlerinde betimlediği kişiler ve kurguladığı olaylar, toplumun gerçek bir panoramasını yansıtmaktadır: “Kendimden söz açsam bile çevremi ön plana alırım. Hep çevreyle ilgiliyimdir. Çevremdeki insanları -sorunlarıyla birlikte- tanımak isterim. Onların çelişkilerini, yaşama güçlüklerini, umutlarını, tasarılarını yansıtmaya çalışırım” (Akyüz, 1989, s. 29). Ilgaz’ın bahsettiği bu sanat anlayışı, eserlerindeki dil ve anlatımın neden bu denli yalın ve akıcı olduğunu göstermektedir. Behice Boran da benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır:

Yazılarında gösteriş, şu veya bu olmak iddiası yok. Yakından bildiği, içten duyduğu mevzuları, kendi hayat tecrübelerini işliyor. Rıfat Ilgaz halk şairi, köy şairi olmak gayretinde değil, fakat kendisi halktan olduğu, halkla beraber yaşadığı, duyduğu için ve sanatının da ehli olduğu için şiirlerinde temiz, güzel bir dil, halkın dili beliriyor (aktaran Timuroğlu, 1989, s. 26).

Dolayısıyla, halktan kopmayan, aksine halkla bütünleşen Ilgaz’ın eserlerindeki gerçeklik, ancak dilin hak ettiği kusursuz bir yalınlık ve samimi bir üslupla ifade edilebilmektedir: “(...) Rıfat Ilgaz’ın başarısını temin eden temellerden biri de dilidir. Ne akıcı, ne temiz bir dili var. Rıfat Ilgaz halk dilinin sırrına ermiş sayılı kimselerden biridir” (aktaran Sezer, 1989, s. 21).

Rıfat Ilgaz’ın Türkçeye verdiği önem, onun Türk kültürünü iyi tanımasından kaynaklanan bir duyarlılıkla bağlantılıdır. Öyle ki bir eğitimci olarak öğrencilerine sevgiyle muamele eden Ilgaz, onlara her fırsatta dilini sevmeyi ve diline sahip çıkmayı öğütleyen bir yaklaşım sergilemektedir. Onun “Türkçemiz” şiiri bunun samimi bir itirafı gibidir:

Annenden öğrendiğinle yetinme
Çocuğum, Türkçe’ni geliştir.
Dilimiz öylesine güzel ki
Durgun göllerimizce duru,
Akar sularımızca coşkulu...
Ne var ki çocuğum, Güzellik de bakım ister!
Önce türkülerimizi öğren.
Seni büyüten ninnilerimizi belle.
Gidenlere yakılan ağıtları...
Her sözün en güzeli Türkçemizde,

Diline takılanları ayıkla.
Yabancı sözcükleri at!
Bak, devrim, ne güzel!
Barış, ne güzel!
Dayanışma, özgürlük...
Hele bağımsızlık!
En güzeli, sevgi!
Sev Türkçeni, çocuğum,
Dilini sevenleri sev! (Uçar, 1989, s.20).

Şiirlerinde olduğu kadar, romanlarında da yalın, açık ve akıcı bir dil kullanan Ilgaz, konuşma dilinin zengin ve canlı anlatımından cömertçe faydalanmaktadır. Toplumcu gerçekçi bir sanat anlayışıyla ele aldığı acıklı hadiseleri yumuşak bir üslupla ifade ederken, mizahın gücünden de ustaca yararlanmaktadır. Romanlarındaki gerçeklik, kendi özgün hâlimden ödün vermemekte; bir başka deyişle, yapmacılıktan uzak bir tutum içinde olan Ilgaz, özgünlüğü esas almaktadır:

Önce yazarın kendi dili, kendi sözlüğü, yazınsal sözlüğü olmalı. Hemen her yazınsal türün de ayrı bir sözlüğü, ayrı bir biçemi... Roman dilini sorduğunuza göre yanıtımı daraltayım. Romanda geçen her kişinin yetişip gelişmesi, dünya görüşü, insan anlayışı doğrultusunda bir anlatı biçimi geliştirilmeli. Öyle bir anlatı biçimi ki buna biçem de diyebiliriz. Başka dile çevrilse bile özelliğinden, özgünlüğünden çok şey yitirmesin... (aktaran Bezirci, 1992, s. 145).

Bu görüş doğrultusunda, romanı “yaşamın birikimi, bir tortusu” olarak gören Ilgaz, yaşamdaki salt gerçekliğin “roman” olarak değerlendirilmesini de yanlış bulmaktadır. Başka bir ifadeyle, romanda işlenen gerçeklik, yaşamı geri plana itmeyen, ancak onu da bir şablon gibi yansıtmayan bir yerde bulunmaktadır (aktaran Bezirci, 1992, s. 144). Ilgaz’ın romanlarında yer verdiği gerçeklikteki kişisel gözlemleri, yaşanmışlıkları ve tanıklık ettiği birtakım toplumsal sorunlar, yakın tarihimizin gerçekliğini kuvvetlendirmektedir. Romanlarını “kim için” yazdığını unutmayan bir tutumla kaleme alması, romandaki biçim, anlatım ve sunumdan ziyade, verilmek istenen mesajla ilgilidir. Öyle ki amaç, eğlendirmenin yerine düşündürmek; başka bir deyişle, okuyucuyu kendine getirmek olarak da ifade edilebilmektedir. Hayata daima mizah penceresinden bakan yazar, karşıtlıkları ustalıkla göstermekte, dram ve trajedinin içinde bile, büyük bir umudun saklı olduğunu bakış açısındaki iyimserlikle ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de kullandığı üslupla, okuyucuya içten olmayı başarmaktadır (Hazer, 2010, s. 660-661). Yaşamı boyunca birçok değerli eser bırakan Ilgaz, “Tevfik Fikret’in ‘hak bildiğin yolda yalnız yürüyeceksin’ sözlerini kendine esas aldığını söyler. Öyle ki sağlığını yitirmek pahasına da olsa, direnmek ve gerçekler karşısında en biçimli söyleyişi bulup uygulamaktan vazgeçmemek, tüm sanat yaşamının özeti gibidir” (Uçar, 1989, s. 20).

2.1.3. Rıfat Ilgaz'ın Eserleri

2.1.3.1. Şiir Kitapları

Rıfat Ilgaz'ın şiir kitapları, sırasıyla *Yarenlik* (1943), *Sınıf* (1944), *Yaşadıkça* (1948), *Devam* (1953), *Üsküdar'da Sabah Oldu* (1954), *Suluk Soluğa* (1962), *Karakılçık* (1968), *Uzak Değil* (1971), *Güvercinim Uyur mu?* (1974), *Kulağımız Kirişte* (1983), *Bütün Şiirleri* (1983) ve *Ocak Katırı Alagöz*'den (1987) oluşmaktadır. Yayımlanmış ilk eseri olan *Yarenlik* şiir kitabında, halkın içinde yer alan, sıradan insanların hayatı işlenmektedir. Kitaptaki şiirlerde; açık, akıcı ve yalın bir dil tercih edilmiştir. Kapalı, süslü, yapma ve şairane anlatımın yanı sıra imgeye, lirizme, ölçüye ve uyağa sırt çeviren Ilgaz'ın, alışılmış şiir kurallarına ve kolaylıklarına kapılmamış olması, kendisine adeta “yeni” bir sanatçı kimliği kazandırmaktadır (Bezirci, 1992, s. 71-73).

Ilgaz'ın ikinci şiir kitabı olan *Sınıf*'ta ise, bir öğretmenin ağzından, yoksul öğrencilerin okuldaki ve okul dışındaki yaşamı anlatılmakta, aynı zamanda işten dönen emekçiler, askere giden delikanlılar, dar gelirli memurlar, iş için kente göçen köylüler, dilenciler ve beslemeler konu edilmektedir. 2. Dünya Savaşı yıllarında çekilen acılar hikayeleştirilerek, tablolar hâlinde sunulmaktadır. Şiirlerde deyimlere ve folklor özelliklerine sıkça yer verilmiş olması, anlatımı samimi ve ilgi çekici kılmakta, aynı zamanda sınıfsal ayrımı da belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, *Yaşadıkça* da savaş yıllarının olumsuzluklarından esintiler taşımaktadır. Bu kapsamda söz konusu şiir kitabı; yoksulluktan vereme yakalanan hastalar, düzenin bozukluğu yüzünden hapse düşen insanlar, düşünceleri dolayısıyla tutuklanan ilerici aydınlar, çocuk düşüren işçi kadınlar, una kül karıştıran fırıncılar, taşralı memurlar ve vurguncular gibi küçük insanların yaşamını yalın ve buruk bir anlatımla, halkın alaylı ve samimi diline başvurarak, bir hikaye havasında ortaya koymaktadır (Bezirci, 1992, s. 74-78). *Devam* ise, yeni ve eski şiirlere yer verdiği için, bir derleme niteliği taşımaktadır (Hazer, 2010, s. 49-50).

Üsküdar'da Sabah Oldu, manzum hikaye tarzında olmasıyla diğer şiir kitaplarından ayrılmaktadır. Köyden kente gelen bir eşiğin başından geçenlerin anlatıldığı eserde, yer yer ince bir alay yer almaktadır. Bu şiir kitabında Ilgaz, dili oldukça canlı ve doğal bir şekilde kullanmış olup, günlük konuşma dilini temel almıştır. Uyaklara seyrek ve gelişigüzel bir şekilde yer vermiş, dizeleri de ölçsüz bir şekilde kullanmıştır. *Suluk Soluğa* ise, *Devam*'a benzer şekilde, bir derleme kitabıdır. Söz konusu şiir kitabında, toplumsallıktan bireyselliğe bir kayış sezilmekle birlikte, bu durum Ilgaz'ın toplumsal yanını silmemektedir. Ayrıca eserde, gerçekçilik ve romantizm arasında bir denge kurma çabası da söz etmek mümkündür (Bezirci, 1992, s. 92-94).

On sekiz şiirden oluşan *Karakılçık*'ta yoksulluk, halkın bilinçsizliği, adaletsiz düzen, özgürlük isteği, demokrasinin güzelliği ve aydının sorumluluğu gibi toplumsal konular işlenmektedir. *Uzak Değil*'de ise Ilgaz, yine toplumsal konuları ele almakla birlikte; yurdun doğal güzellikleri, halkın çalışkanlığı ve tarlaların verimliliği gibi olumlu unsurları ön plana çıkarmaktadır. *Güvercinim Uyur mu?* şiir kitabında ise, 12 Mart döneminin getirdiği çetin koşulların etkisiyle, yine olumsuz bir hava

hissedilmektedir. Doğrudan anlatımın çoğunlukla dolaylı anlatıma dönüştüğü, imge ve duygunun ağırlıklı olduğu eserde, yine toplumsal konular işlenmektedir (Bezirci, 1992, s. 97-100).

İlgaz, olgunluk şiirlerinin yer aldığı *Kulağımız Kirişte*'de, son yedi-sekiz yılını geçirdiği Cide'ye ve Cide insanına yer vermektedir. Eserde, son elli-altmış yıllık süreçteki toplumsal serüvenlere, savaşta çekilen yokluğa ve gelecek umuduna sahip insanların ortak kaderine değinmektedir. *Bütün Şiirleri*'nin ise, 1983'teki ilk baskısında 1937-1983, 2003'teki ikinci baskısında da 1927-1991 yılları arasındaki şiirleri yer almaktadır. İkinci baskı, aynı zamanda İlgaz'ın yaşam öyküsünü, çeşitli eleştirmenlerin ve edebiyatçıların değerlendirmelerini de içermektedir. *Ocak Katırı Alagöz* de İlgaz'ın çocuklara veda niteliğinde yazdığı on beş şiirden oluşmaktadır (Hazer, 2010, s. 52-53).

2.1.3.2. Romanları

Rıfat İlgaz'ın romanları; *Hababam Sınıfı* (1957), *Bizim Koğuş* (1959), *Karadeniz'in Kıyıcığında* (1969), *Halime Kaptan* (1972), *Meşrutiyet Kiraathanesi* (1974), *Karartma Geceleri* (1974), *Sarı Yazma* (1976), *Yıldız Karayel* (1981), *Apartıman Çocukları* (1984) ve *Hababam Sınıfı İcraatın İçinde*'den (1987) oluşmaktadır. İlgaz'ın romanlarını, klasik roman anlatımıyla yazılanlar (*Karadeniz'in Kıyıcığında*, *Sarı Yazma* ve *Yıldız Karayel*) ile mekan ve kişiler gibi ortak belirleyici unsurlardan hareketle kaleme alınan, yarı bağımsız öykülerden oluşan romanlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür (Hazer, 2010, s. 60). Sulhi Dölek (1989, s. 27) ise bu yapısal özelliği, romanlaştırılmadan önce dergilere gönderilmek üzere, bölüm bölüm yazılmış olmalarına bağlamakta ve mizah romanları olarak gruplandığı bu romanları *Hababam Sınıfı*, *Bizim Koğuş* ve *Meşrutiyet Kiraathanesi* olarak sıralamaktadır.

Bizim Koğuş veya diğer adıyla *Pijamalılar*'da İlgaz, 1950'lerdeki verem hastanelerine tanıklık etmektedir. Kendisi, romanda geçen olaylarda yer alsa da pek ön planda olmak istemeyen bir anlatıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde, “öncelikle, insanı ‘hasta’ eden sağlık hizmetlerinin, çıkarıcı doktorların, umursamaz görevlilerin, devletin ilgisizliğinin bir eleştirisini buluruz” (Dölek, 1989, s. 27). 1957'de *Dolmuş* dergisinde yayımlanan söz konusu roman, 1959'da kitap hâline getirilmiş olup, 1973'teki basımı itibarıyla, romana *Pijamalılar* adı da eklenmiştir. *Karadeniz'in Kıyıcığında* da İlgaz'ın hem roman kurgusuna sahip ilk eseri hem de Karadeniz'i ve Karadeniz insanını anlatmaya başladığı ilk romanıdır (Hazer, 2010, s. 60-69).

İnsanın ön plana çıkarıldığı *Halime Kaptan*'da, yoksul ve yalnız bir yaşam süren ev kadını Halime'nin, 2. Dünya Savaşı yıllarında nasıl kaptan olduğu ve savaşta yaptığı kahramanlıklar kaleme alınmaktadır. İlgaz, 1. Dünya Savaşı'nın yenilgisinin ardından, mücadeleye devam eden bir bireyin direniş öyküsünü anlatırken, aynı zamanda o dönemin tarihi ve sosyal yapısına da ışık tutmaktadır (Hazer, 2010, s. 63-80). İlgaz'ın bir sonraki romanı olan *Meşrutiyet Kiraathanesi*, eleştirel mizah anlayışıyla yazdığı yirmi altı öyküden oluşmaktadır. İlk basımında *Geçmişe Mazi* adıyla yayımlanan eser (Hazer, 2010, s. 70), yaşantılarının bir döneminde etkin olarak görev almış emekli tiplerin (asker,

öğretmen ve bürokrat), toplumsal hiyerarşi içinde aktif yerlerini kaybetmiş olmalarından kaynaklı tepkilerini mizahi bir anlatım çerçevesinde ele alarak, toplumsal ilişkileri irdelemektedir (Alkan, 2018).

İlgaz, *Karartma Geceleri*'nde, toplumcu gerçekçiliği benimseyen, öğretmen ve şair olan, kendisinin yerine koyduğu Mustafa Ural isimli bir karakter üzerinden olayları anlatmaktadır. Ural'ın *Sınıf* adını verdiği bir şiir kitabı yayımlaması nedeniyle yaşadıkları, romanın konusunu oluşturmaktadır. Eser, sıradan bir 12 Mart dönemi romanı olarak değerlendirilmekle birlikte, İlgaz'a göre bu bir anı romanı olması itibarıyla sıradan olmamaktadır (Hazer, 2010, s. 77). Oğlu Aydın İlgaz, verdiği bir röportajda, romanın film uyarlaması hakkında şunları söylemektedir: "O film on iki tane ödül aldı dünyada. Hem yurt içinde hem yurt dışında. Kimse o eserin jeneriğini, içeriğini değiştirmedigi için o film birçok ödül almıştır" (Kocaeli Life, 2020).

Sarı Yazma ise, İlgaz'ın çocukluk ve gençlik yıllarına, 1950'lere kadar yer verdiği otobiyografik bir roman olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır (Hazer, 2010, s. 62). İlgaz, romanın bir anı romanı olmadığını, ancak anılarından yararlanılan gerçek bir roman olduğunu şu şekilde savunmaktadır:

Sarı Yazma bir romandır. Tekniği, kompozisyonuyla, biçimi ve biçimiyle anıyla ilgisi yoktur. Anı türü değil, roman türüdür. Anı daha çok duyguyla başlar. Öykü kompozisyonu değildir. Köşe yazısına yakındır. Ama *Sarı Yazma* adıyla romandır... Anılar başka, anısal roman başkadır. Eğer anılardan başlamışsa romandır. En belgesel kaynak, anılardır. Ortaya çıkan eser, tekniğine, kompozisyonuna göre ancak adlanabilir (Uçar, 1989, s. 19).

Yıldız Karayel'de İlgaz, "Kastamonu kıyılarının insanını ve bu insanın doğa ile olan savaşını, onun tüm sosyal yaşantısının yanı sıra biraz da kaçakçılığı" (aktaran Hazer, 2010, s. 64) konu edinmektedir. İlgaz'ın ödül aldığı ilk roman olan *Yıldız Karayel*, 1982'de Madaralı Roman Ödülü ve Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazanmıştır (Hazer, 2010, s. 64-65). Toplumsal meseleleri yergici ve alaycı bir tutumla ele alan *Apartman Çocukları*'nda ise, olaylar bir apartmanda geçmektedir. Eserde, bir yandan toplumsal gruplar ve sahip oldukları değerler mercek altına alınırken, diğer yandan da toplumsal arızalara ayna tutulmaktadır. *Hababam Sınıfı İcraatın İçinde*, *Hababam Sınıfı* romanıyla karakterler ve hikayeler arası bağlantılar yönünden benzerlik taşısa da siyasi eleştiri yönünün, mizahi yönüne ağır bastığını söylemek mümkündür (Alkan, 2018).

2.1.3.3. Çocuk Romanları

Rıfat İlgaz'ın çocuk romanları; *Kumdan Betona* (1976), *Bacaksız Kamyon Sürücüsü* (1977), *Öksüz Cıvcıv* (1979), *Cankurtaran Yılmaz* (1979), *Bacaksız Okulda* (1980), *Bacaksız Tatil Köyünde* (1980), *Bacaksız Sigara Kaçakçısı* (1980), *Bacaksız Paralı Atlet* (1980) ve *Küçükçekmece Okyanusu*'ndan (1983) oluşmaktadır. Çocuklar için yazarken, samimi ve duyarlı bir tavır sergileyen İlgaz'ın, bu tutumunda hem çocuklara duyduğu sevginin hem de öğretmen oluşunun büyük bir payı bulunmaktadır. Ayrıca, on beş yıllık meslek yaşamı boyunca çocukların dünyalarını tanıması, sorunlarını, yaşam koşullarını, ihtiyaçlarını ve duygularını yakından izlemesi de bunda son derece etkili olmuştur. İlgaz'ın, "kendimden söz açsam bile çevremi ön plana alırım. Hep çevreyle ilgiliyimdir:

Çevremdeki insanları -sorunlarıyla birlikte- tanımak isterim. Onların çelişkilerini, yaşama güçlüklerini, umutlarını, tasarılarını yansıtmaya çalışırım” (Bezirci, 1992, s. 187) şeklinde açıkladığı sanat anlayışı, çocuklar için yazdığı romanlarda da kendini göstermektedir.

Bu doğrultuda, çocuklara toplumcu ideal bir tipin nasıl olması gerektiği mesajını veren *Kumdan Betona*, okuma arzusuyla dolu bir köy çocuğunun içinde bulunduğu olumsuz yaşam şartlarını, gösterdiği sabır ve çalışma azmiyle aşmasını ve hedeflerine ulaşma inancını konu edinmektedir. *Cankurtaran Yılmaz*, yoksulluk yüzünden küçük yaşta garsonluk yaparak çalışmak zorunda kalan bir çocuğun, varlıklı bir aileyle olan dostluğunu ele almaktadır. Varlıklı ve yoksul kesim arasındaki ilişki bağlamında toplumsal bir konuyu işleyen Ilgaz, yoksulluğu nedeniyle hırpalanan ama onurlu bir roman kahramanı üzerinden, toplumsal dayanışma ve temel değerleri harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. *Öksüz Cıvcıv*’de, babasız büyüyen küçük bir kız ve annesiz büyüyen bir cıvcivin ortak yönlerinden hareketle hayvan sevgisi, kardeşlik, sabır ve paylaşımın yanı sıra, eğitimle sağlanabilecek evrensel bir barıştan da söz edilmektedir. *Küçükçekmece Okyanusu*, İstanbul Küçükçekmece gölünde turnabalığı avına çıkan iki çocuğun, karşılaştığı ani fırtınaya karşı verdikleri kurtuluş mücadelesini ve aileleri arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Bu romanla Ilgaz, ebeveynlerin olumsuz tutumlarından ve yanlış komşuluk ilişkilerinden etkilenen çocuklar çerçevesinden, toplumsal içerikli bir öğreticilik hedeflemektedir (Hazer, 2010, s. 545).

Ilgaz’ın çocuk romanı dizisi olan *Bacaksızın Başından Geçenler*’de ise, “bir eğitimcinin bakış açısı kendini göstermektedir. Okul hayatı, ilişkileri, kendini ifade etme çabası, öz güven yüksekliği, öğretmen kimliğinin yansımalarıdır” (Hazer, 2010, s. 545). Roman dizisinin başkahramanı Bahri, Cide’den İstanbul’a göç etmek durumunda kalmış bir ailenin zeki, yaratıcı ve yardımsever çocuğudur. Yaşadığı mahalledeki diğer sakinlerle, yaşam koşullarının zorluklarını paylaşmaktadır. Mahalledeki yoksul yaşamlarını, sevinçleri gibi olgun karşılayan Fesleğen Sokağı’nın çocukları, Bahri’yi hemen kabullenmekte ve hatta onun çelimsiz bedeniyle, kısa ve çarpık bacaklarına atıfla, kendisine “bacaksız” lakabını takmaktadır. Bacaksız ve arkadaşları birbirlerini sevmekte ve her olumsuzlukta hep bir dayanışma içinde olmaktadır. Bu eserinde Ilgaz, yoksulluğun acımasız gerçekliğini okul yaşantısına da taşımaktadır. O, eğitimdeki yanlışları ve eksiklikleri gözler önüne sererken, Bahri ve arkadaşlarının birbirlerine verdikleri destek, çocuk okuyuculara umutlu ve güçlü olma mesajını iletmektedir (Bezirci, 1992, s. 188).

2.1.3.4. Öykü Kitapları

Rıfat Ilgaz’ın öykü kitapları; *Radarın Anahtarı* (1957), *Don Kişot İstanbul’da* (1957), *Kesmeli Bunları* (1962), *Nerede O Eski Usturalar* (1962), *Saksağanın Kuyruğu* (1962), *Şevket Usta’nın Kedisi* (1965), *Garibin Horozu* (1969), *Altın Ekicisi* (1972), *Palavra* (1972), *Tuh Sana* (1972), *Hababam Sınıfı Baskında* (1972), *Hababam Sınıfı Uyanıyor* (1972), *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı* (1975), *Rüşvetin Alamancası* (1982), *Çalış Osman Çiflik Senin* (1983), *Sosyal Kadınlar Partisi* (1983), *Hoca Nasrettin ve Çömezleri* (1984), *Şeker Kutusu* (1990) ve *Dördüncü Bölük*’ten (1992) oluşmaktadır. Bu kitaplardaki

öykülerde yergi ağırlıkta olup, toplumdaki aksaklıklar ve toplumsal düzendeki bozulmalar dile getirilmektedir. Toplumun her kesiminden insanın yer aldığı öykülerde, kişiler kendi hayatlarından sahnelerle görüntülenmekte ve bu karakterler, komik olduğu kadar sivri taraflarıyla da tasvir edilmektedir (Hazer, 2010, s. 53-54). Dil ve anlatım yönünden oldukça akıcı ve temiz bir Türkçe kullanılan öykülerde, olaydan çok diyaloglara yer verildiği görülmektedir. Bazı öykülerdeki tekli konuşmalara rağmen, sözün uzatılmadığı bir sadelikten söz etmek mümkündür:

(...) (İlgaz) Sözcük oyunlarına, gülünçlü yansımalara, tekerlemelere başvurmuyor. Oyunsuz, süssüz, yalın, özlü bir anlatımı var. İşlek, akıcı, duru bir anlatım... Bu anlatım, tatlı ve düzgün bir Türkçeyle besleniyor. Rıfat İlgaz halk ağzına yakın bir dille yazıyor. Sık sık onun sözcüklerini, deyimlerini kullanıyor (Bezirci, 1992, s. 136).

2.1.3.5. Oyun Kitapları

Rıfat İlgaz'ın oyun kitapları; *Karadeniz'in Kıyıcığında* (1965), *Abbas Yolağiden* (1967), *Hababam Sınıfı* (1967), *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı* (1971), *Hababam Sınıfı Uyanıyor* (1972) ve *Hababam Sınıfı Baskında*'dan (1972) oluşmaktadır. İlgaz, verdiği bir röportajda, Türk yazarının Türk tiyatrosundaki önemiyle ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

Görüyorum ki, devlet tiyatroları kapılarını yavaş yavaş bizlere de açmaya başladı. Bu durumda, toplumumuzdan bir kesit olarak, oyunlarımızın sergilenmesini isterim. Sık sık konuşuruz. Türk tiyatrosu Türk yazarıyla başlar, diye. Türk yazarı rahatça Türk tiyatrosuna girememiş olacak ki, bu iş geciktikçe gecikti. Bunun için de, demokrasiyi beklememiz mi gerekiyor?... Özel tiyatrolar da, nedense, devlet tiyatrolarının davranışı ile kendilerini yönlendir meye çalışıyorlar. Bu olanağın, yurdumuzda da yürürlüğe girdiğini görsem, ilk işim oturup bir oyun yazmak olacak... “Efendim, siz yazın da sonra oynanır.” Çağının tanığı olmak böyle mi olur? Bu tanıklığı da sağlığımızda yapamazsak ömür boşa gitmiş olur. 80 yılımıza oturup ağlıyalım mı?... Şunu demek istiyorum: Son yapıtımın, bir tiyatro ürünü olmasını isterim kısaca... (Uçar, 1989, s. 20).

Tiyatronun uygulanışı ve oynanışıyla, diğer türlerden farklı olduğunu vurgulayan İlgaz, bu türün roman, şiir ve hikaye kadar toplumcu, halkçı, ulusçu ve devrimci olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bilhassa, geri kalmış ülkeler için bu nitelikleri gerekli görmekte ve tiyatroya farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Devlet tiyatrolarındaki kıpırdanışı umutla karşılayan İlgaz, halkın ve kendini sürekli geliştiren aydının tiyatroya gereken değeri gösterdiğini ve ilginin arttığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, yeryüzü uygarlığına ve insanlığa ayak uydurmanın, tiyatronun gelişimi açısından gerekli olduğunu vurgulayan İlgaz, bunu yaparken öz değerlerimize ve kaynaklarımıza sırt çevrilmemesi gerektiğini savunmaktadır (Bezirci, 1992, s. 197).

2.1.3.6. Fıkra Kitapları

Rıfat Ilgaz'ın, *Nerde Kalmıştık* (1984) ve *Cart Curt* (1984) olmak üzere, iki fıkra kitabı bulunmaktadır. Ilgaz, *Cart Curt* adlı kitabının önsözünde, “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.” atasözünden yola çıkarak, köşe yazarlığına bir benzetmeyle açıklık getirmektedir:

Kendine özgü bir yoğurt yeme sanatıdır fkracılık, her edebiyat dalından çok. Sanatçının günlük haberleri, aktüalite dediğimiz taze olayları, yüzüne gözüne bulaştırmadan herkesten ayrı biçimde, kendi deneylerine göre gene kendi temel görüşlerine, kültürüne, ustalığına göre yorumlama, eleştirme, inceleme, toparlayıp yeni bir bileşime ulaşma sanatıdır köşe yazarlığı (Ilgaz, 1984, s. 7).

Dolayısıyla, fıkra yazarlığını televizyon ve radyo gibi haber alma ve yayma araçlarından öğrenilen olaylardaki gizli yönü görebilme, değerlendirebilme becerisinin yanı sıra, samimiyet ve yüreklilik gerektiren bir sanat olarak yorumlamaktadır. Kısacası fkracılık, halkın öz çıkarını düşünen ve ona güven veren bir sorumluluk taşımaktadır.

2.1.3.7. Anı Kitapları

Rıfat Ilgaz'ın; *Rıfat Ilgaz'ın Anı ve İzlenimleri* (1976), *Yokuş Yukarı* (1982) ve *Kırk Yıl Önce Kırk Yıl Sonra* (1986) olmak üzere, üç anı kitabı bulunmaktadır. *Nerde Kalmıştık* eserinde anıları, “bir yazarın, yazdıklarına dayanak olacak en yakın arşivi” (Ilgaz, 1984, s. 44) şeklinde tanımlayan Ilgaz, anı yazarlığı yapma nedenini şu cümlelerle açıklamıştır:

Anı yazmamı isteyenler bir bakıma haklı... Beni öğretmenlikten ayırdıkları yıl, sözcüğün tam anlamıyla “Babıali”ye düştüm. Gazeteciliğin uzun süre geri hizmetinde çalıştım. Ön saflarda çarpıştığım yıllar da olmadı değil ama hep adsız ya da uydurma adlarla... Nelerle karşılaşmadım, ayak kaydırmalar, çekememezlikler, çekişmeler, çekiştirmeler, sürtmeler, sürtüşmeler, olumlu olumsuz türlü olaylar, koğulmalar, yer değiştirmeler, paralı parasız, al baştanlar, güçlenmeler, tutunmalar, dayanışmalı dayanışlar... Evet, her şeye karşın direnmeler (...) Demek bütün bunların yazılması anlatılması gerekli öyle mi? Yalnız kendim için değil, selamlaştığım, sevdiğim, tartıştığım dostlarım için... Ölüp giden, yaşamakta olan, çok yaşaması gereken kişiler, yakınlar, uzaklar için... (Ilgaz, 1984, s. 40-41).

2.2. Hababam Sınıfı Romanının Tanıtımı

Evrensel meseleler arasında önemli bir konumu bulunan eğitim, öğretim kavramıyla birlikte, planlı ve programlı bir şekilde okulda ele alınmaktadır. Bu bağlamda okul; insanları etik, ahlak ve bilimsel yönden olgunlaştırıp geliştirerek, onları yaşama hazırlayan bir rehberlik yuvası olmaktadır. Türk edebiyatında okul yaşamı denildiğinde, akla ilk gelen eserlerden biri, *Hababam Sınıfı* olmaktadır. Öyle ki Ferit Öngören, hicvin değişik bir örneğini teşkil eden *Hababam Sınıfı*'nın çekiciliğini kaybetmesi için ortaokul ve liselerin kaldırılması gerektiğini dile getirmektedir (aktaran Bezirci, 2013).

82 yıllık ömrünün büyük bir kısmını Türk edebiyat tarihinde ölümsüzleşen eserler yazmakla geçiren, son ana kadar elinden kalemi düşürmeyen Rıfat Ilgaz, yazdıklarıyla içinde bulunduğu döneme ayna tutmuş ve toplumun sesi olmuştur. Kendisi aynı zamanda bir öğretmen olduğundan, yaşadığı dönemin eğitim sistemini, eserlerinde en can alıcı noktalarıyla ustaca değerlendirmektedir (aktaran

Sönmez, 2012, s. 227). Ayrıca, eğitim sistemindeki aksaklıkları, bozuklukları ve eksiklikleri kara mizah yoluyla, hem güldürüp hem de düşündürerek ele almaktadır (aktaran Sönmez, 2012, s. 227). Dolayısıyla, toplumcu gerçekçi bir sanatçı sorumluluğuyla, yapıtlarını biçimlendiren Ilgaz, toplumda var olan bozuk düzene, sosyal adaletsizliğe, cahilliğe ve geri kalmışlığa, bu bağlamda ülkenin geleceğine ve çocuklarına duyarsız kalamamaktadır. Bunun yansımalarını, çocuklar için yazdığı *Ocak Katırı Alagöz* (1987) adlı eserinde yer alan, “Okutma Üzerine” adlı şiirinde görmek mümkündür:

SINIF’ın ozanırım mimli,
HABABAM SINIFI’nın yazarıyım ünlü.
Kim ne derse desin,
Çocuklar için yazdım hep.
Canım yansın diye
İşimden atarlar sık sık,
Acısını hep çocuklar çeker...
Kendi öz çocuklarım,
Benden önce.
Şunu demek istiyorum!
İki iş tuttum ömür boyu köklü.
Çocukları okutmaktı ilk işim,
İkincisi,
Yazdığımı çocuklara okutmak.
Ne gençlerden, ne çocuklardan
Bir yakınmam yok
Arap’ın dediği doğru:
“Çocuk mazbut...”
Memleketse görülüyor işte,
Güllük gülistanlık...
Ne var ki güllerin dikenini çok! (Ilgaz, 1987, s. 42).

Hababam Sınıfı, Rıfat Ilgaz’ın hüküm giyip öğretmenlikten ayrıldığı, geçimini sağlayabilmek için de dergilerde imzasız olarak mizah yazıları yazmaya başladığı 1950’lerde doğmuştur (Hazer, 2010, s. 65). Ilgaz, her ne kadar öğretmenlik mesleğinden uzaklaştırılsa da *Hababam Sınıfı* aracılığıyla öğrencilerini eğitmek ve yaşama hazırlamak vazifesini yerine getirmeyi sürdürmüştür. Kendisi, *Hababam Sınıfı*’nın doğuşunu, Bezirci’ye verdiği bir röportajda şöyle dile getirmektedir:

Hababam Sınıfı bir zorunluktan doğdu. Yukarıda da belirttiğim yıllarda hüküm giydim ve öğretmenlikten ayrılmak zorunda kaldım. O devirde imzasız olarak mizah yazıları yazmaya başladım. Aziz Nesin, ben, Sabahattin Ali birlikte bir mizah dergisi çıkarıyorduk. Daha sonra Dolmuş dergisine geçtim. Derginin sahibi İlhan Selçuk’tu. İlhan o devirde yazar olarak ün yapmamıştı daha: Dergi sahibi olarak kardeşi Turhan Selçuk’un mizah yeteneğine destek oluyordu. Hababam Sınıfı’nı imzasız olarak ilk bu dergide yayımlamaya başladım. Stepne takma adı ile yazıyordum yazıları. Hatta kitabın ilk baskısında bile benim

ismim yerine Stepne imzası vardır. Bir gün İlhan Selçuk “Rıfat Bey, artık adınızı koyalım” dedi. “Değmez” dedim. “Ben şairim. Böyle ipe sapa gelmez şeylere adımı koymayın” dedim (Saydur, 1998, s. 107).

Kendisini öncelikle bir şair olarak gören ve böyle anılmak isteyen Ilgaz’ın adı, 6 Haziran 1957’de “Dolmuş” imzası ve “Hababam Sınıfı’nın Muharriri” başlıklı bir yazıyla, dizinin ve kitabın yazarı olarak açıklanmıştır (Saydur, 1998, s. 107). Yanlış eğitim anlayışını mizah yoluyla eleştiren Ilgaz’ın anılan romanında, 1950’lerin İstanbul’unda parasız yatılı bir okulda, yoksul ailelerden gelen bir grup lise öğrencisinin, iki eğitim öğretim yılı içinde kendi aralarında ve öğretmenleriyle yaşadıkları olaylar anlatılmaktadır. Oğlu Aydın Ilgaz, romanda geçen olay ve kişilerin, Rıfat Ilgaz’ın yaşantısından izler taşıdığını, babasının sözlerine atıfla, şu şekilde açıklamaktadır:

Aslında bu olaylar Kastamonu Lisesi’nde ve Kastamonu Muallim Mektebi’nde başımdan geçen, çevremde cereyan eden gerçek olaylardı. Ben onları biraz süsledim o kadar... Romanda İnek Şaban, Güdük Necmi, Kalem Şakir, Sidikli Turan, Erkek Sevim vb. tipler gerçek hayatta aynen yaşamıştır. Kel Mahmut öğretmenimizdi. Gerçek adını tabii değiştirdim. İnek Şaban’ın asıl ismi Ahmet’tir, hayattadır ve Safranbolu’da yaşıyor. Hababam Sınıfı 73 öyküden oluşmuş bir romandır. Yazdıkça gelişmiştir, güzelleşmiştir... Güdük Necmi benim. Nihat Dicle hocamız müdür yardımcısıydı ve Kel Mahmut tipinde canlandırdım. Safranbolulu Ahmet de İnek Şaban oldu. 120 kiloluk bir Tulum Fehmi’miz vardı. Fehmi’ye iki porsiyon yemek çıkardı. Fehmi de Tulum Hayri oldu. Hademe Şerife Hanım, Hafize Ana tipinde canlandı. Fransızcacı Sedat Bey yine aynı rolde. Badi Ekrem beden hocası Dadaylı Rehmicük’tür (İncesu, 2018).

Hababam Sınıfı’ndaki olay örgüsünü, öğretmenler ve öğrenciler ile öğrencilerin kendi aralarındaki ilişki ağı belirlemekte olup; mizah, Ilgaz’ın romanda sergilediği bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususu Ilgaz, şu şekilde ifade etmektedir:

Şiirde demek istediğimle, bugün mizahta yapmaya çalıştığım, birbirinden ayrı şeyler değil. Büyük zıtların, toplumu her bakımdan rahatsız ettiği bir ortamda yaşıyoruz. Mizah, bu zıtları en başarılı bir şekilde belirtmeye yarayan bir yazı çeşnişi, bir görüş özelliği. (...) Ben mizah yazarı değil, hikayeci ve romancıyım. Eğer yapıtlarımda mizahi bir çeşni varsa bu ancak olayları görme, yorumlama özelliğimin bir sonucudur (Bezirci, 1992, s. 121).

Ilgaz, *Hababam Sınıfı*’nı yazma amacını, Mehmet Saydur’un kaleme aldığı *Rıfat Ilgaz’lı Yıllar* adlı kitabında şu şekilde açıklamaktadır:

Hababam Sınıfı bir eğitim yergisidir. Mizah beyazdır, olumludur. Mizahta gülme ana öge değildir. İsteyen ağlar, isteyen güler. Ben yergi yapıyorum, komedi bile düşünmüyorum. Hababam Sınıfı’nda üç şeyin yergisi yapılmıştır: Kopyanın, ezberin, uydurma saygının... Benim mizahım düşündürmeye dayanır. Hababam Sınıfı’nda bize yakışmayan eğitimsel şeylerin yergisini yapıyorum (İncesu, 2018).

Ilgaz’ın, özellikle ezberci eğitim sistemine yönelik yergisinin, günümüzde de geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, öğrencilerin düşünen ve yorumlayan birer birey oldukları görüşünden yola çıkan Ilgaz, o yıllarda öğrenciyi eğitimin merkezine alan bir tutum

sergilemiştir. *Hababam Sınıfı*'nda eleştirisi yapılan, otoriter eğitimcidir ve eğitimin merkezinde kendisi yer almaktadır:

Ezberleten hocayla alay edilmiştir. Bugün bunları yapan hesap makinaları var. Çocukların belleği makine değildir. Ezberin eğitim değeri de yoktur. Bellekten kopya çekmektir. Ezber, kopyayı körükler. Savunma mekanizması gibi... Ben şiirlerimden hiçbirini ezbere bilemem. Kopya çekmek ezberlemekten daha eğitseldir. Biraz yaşantı vardır, hiç olmazsa... (aktaran Bezirci, 1992, s. 151).

İlgaz, *Hababam Sınıfı*'nda ezber yönteminin, soru sorma becerisinden yoksun, mekanik ve içinde yaşadığı topluma karşı duyarsız bir birey yetişmesine yol açtığını, toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla ele almaktadır. Olayların çoğunda, yazarın onayladığı “muahakeme yetisini kullanan” öğrenciler ile onaylamadığı “ezberci” öğrenciler ve öğretmenlere yer verilmektedir. Bu bağlamda İlgaz, öğrenciyi kopyaya yönelten öğretmeni mizah süzgecinden geçirerek, duyarlı ve ilgili bir öğretmen modeli göstermeyi amaçlamaktadır. Öyle ki iç denetime sahip, toplumsal ahlaki değerlerini koruyan bireyler yetiştirmek, örnek öğretmen modelinin üstlendiği bir vazife olmaktadır (Hazer, 2010, s. 448).

Hababam Sınıfı öğrencileri, yatılı okulda okuyan yoksul aile çocukları olduğundan, devletin güvencesi altında iyi bir eğitim alma beklentisi içindedir. Temel ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra, ilgili ve samimi bir yaklaşım içinde olan öğretmen ve yöneticilerin varlığını istemekte, haber vermeden yapılan sınavlardan, korkutan öğretmenden haz etmemektedir. Bu nedenle, bu tip öğretmenlerin gülünç taraflarını ortaya çıkarıp alay ederek tepkilerini göstermektedir. Yemekhanede ne kurtlu fasulye yemek ne de soğuk çay eşliğinde iki kuru zeytinle kahvaltı etmek istemekte, bu nedenle gülümseten şakalara başvurmaktadır. Bu noktada yazar, mizahın “muhalif olma” ilkesinden yararlanarak, arzu edilen ve edilmeyeni karşı karşıya getirmektedir (Hazer, 2010, s. 273). Dolayısıyla eğitim sisteminin; öğretmeni, öğrencisi ve yöneticisiyle bir bütünlük içinde ve doğru yöntemler rehberliğinde yeniden düzenlenmesine dikkat çekmektedir. Bunu yaparken, mizahın gülümseten yönüne başvurmaktadır: “Hicvin keskinliği pek yoktur burada; varsa bile kahkaha ve hoşgörünün şalıyla yumuşatılmıştır. Toplum ancak yatılı okul yaşantısına yansıyabildiği ölçüde yerilmiştir” (Dölek, 1989, s. 27).

Hababam Sınıfı romanında yansıtılan eğitsel sorunlar üzerinde okuyucuyu düşündürmeyi amaçlayan İlgaz, fikirlerini ileri sürerken, aynı anda mizahi anlatımın eğlendiren yönüne de usta bir dokunuş sergilemektedir. İlhan Selçuk, romandaki gerçekliği şöyle değerlendirmektedir:

Türkiye’de şimdiye kadar hiç el atılmamış bir dünyanın mizahını yapıyor. Bu çağın okullarını Rıfat İlgaz’ın kalemiyle Türk edebiyatına tespit etmiştir *Hababam Sınıfı*... Parasız yatılıların, fakir çocuklarının sınıfıdır *Hababam Sınıfı*... Onlara iltimas edilmez; onlara iyi yemek çıkmaz, onlara öğretmen gönderilmez, onlara iyi muamele edilmez... Ve onlar da bunu pek iyi sezdikleri için kendiliklerinden silahlanmışlardır, hayat mücadelesini daha okul sıralarında yürütmeye başlamışlardır (aktaran Bezirci, 1992, s. 153).

Romanda geçen “uydurma saygı”nın özünde, eğitim sisteminin baskıya ve korkuya dayalı yönünün bir yergisi yer almaktadır. Otoriter disiplin anlayışının ardında, öğretmen ve yönetici

yetersizliğinden kaynaklı bir çaresizlik sezdirilmektedir. Dolayısıyla, baskı ve korkunun yarattığı “uydurma saygı” gösteren, her şeyi göstermelik olarak yerine getiren öğrencilerle karşılaşmaktadır. Başka bir deyişle bu öğrenciler, kendisiyle bağ kuramayan, ilgisiz ve sürekli yasaklar getiren bir öğretmen modeli karşısında tepki göstermektedir. Örneğin sigara içmek, izinsiz dışarı çıkmak ve çalışmamak gibi davranışlar, uygulanmakta olan yöntemin yanlışlığına verilen tepkiler arasındadır. Öğrenciler, Vak Vak Ziya’nın sağırlığı, Badi Ekrem’in bedensel özü ve Piyale İhsan’ın körlüğü gibi bu öğretmenlerin kusurları ve takıntılarıyla da alay etmektedir. Ilgaz, öğretmen modelini karikatürleştirerek ve gülünç duruma düşürerek, öğrencinin intikamını almış olmaktadır (Hazer, 2010, s. 448-449).

Hababam Sınıfı, öğrencilerin düzgün eğitilmedikleri ve değiştiremeyecekleri bir sistemle başa çıkma yollarının anlatıldığı, zaman zaman şakalar ve haylazlıklar yaparak seslerini duyurmaya çalıştıkları bir okul yaşantısını yansıtmaktadır. “Hepimizin sınıfıdır o... öğretmeniyle ve öğrencisiyle... Kara tahtası, tebeşir kokusu, haytalarının gürültüsü, kağıt hışırtısı, sıra gıcirtısı, yazılısı, sözlüsü, kopyası, karnesi, yoklaması ve bütünlemesiyle okul hayatının acı ve tatlı anıları...” (Selçuk, 2009).

İlhan Selçuk bir yazısında, Ilgaz’ın öğretmen kimliğiyle şair ve yazar kimliğini şu şekilde bütünleştirmektedir:

Sınıf kelimesiyle Rıfat Ilgaz’ın kaderi arasında bir büyük ilişki var. 1911’de doğan Rıfat önce öğrenci sıfatıyla girdi sınıfa... Sonra da öğretmen. Daha sonra *Sınıf* adlı şiir kitabıyla hapishaneye girdi. Ve *Hababam Sınıfı* kitabıyla da Türk mizah edebiyatı tarihine... *Hababam Sınıfı* çeşitli engelleri yıkarak gelmiş ve kitaplığımızdaki yerine zorla oturmuştu. (...). Bu kadar bizim içimizden ve bu kadar bizden kitap yazılmadı sanırım. Batı edebiyatı örneklerine dikkatle özenen kalemlerimiz çoktur. Ama *Hababam Sınıfı*, korkunç bir sadelik içinde bizim çizgilerimizi rahatça yakalaması hepimizi düşündürmelidir. Bazen kolay gibi görünen edebiyatın ne zor olduğunu anlamak için insanın çetin denemelerden geçmesi gerekiyor (aktaran Saydur, 1998, s. 113).

Ilgaz’ın, toplumsal sorunlar karşısında cesurca sergilediği eleştirel tutumu, *Hababam Sınıfı*’nda yumuşatılmış bir çizgiye yaklaşmaktadır:

Gazetecilik çalışmaları onu mizah alanına itmiş, sert yergilerle sürdüremediği eleştirilerini, mizahın geniş özgürlüğü içinde ortaya çıkarmasını mümkün kılmıştır. *Hababam Sınıfı* (1959) eğitim yasamızın abartmalı da olsa usta bir eleştirisidir. Bu yüzden hem 1972’de 10. Baskıya erişecek hem oyunlaşacak (1966) hem aranan bir konu ilginçliği hem de aynı kişilerle konuları işleyen başka eserlerin çıkışlarına fırsat hazırlayacaktır: *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı* (1969)... (aktaran Bezirci, 2013).

Hababam Sınıfı 1966’da, Ulvi Uraz Tiyatro Topluluğu tarafından Küçük Sahne’de sahnelenmiştir. Aynı yıl, Orhan Günşiray ve Atıf Yılmaz’ın sahibi olduğu Yerli Film Yapımevi, *Hababam Sınıfı*’nın çekim hakkını satın almasına rağmen, sansür engelini aşamamıştır. 1974’te Ertem Eğilmez ise, Umur Bugay’a ısmarladığı *Hababam Sınıfı* senaryosunu sansürden geçirmiştir. Eğilmez, yapıtın toplumsal içeriğini ve sınıfsal etkinliğini geri plana itip, eğlencelik bir komediye dönüştürdükten sonra çekim izni çıkarabilmiştir. 1974’teki ilk filmin görülmemiş bir gişe başarısı sağlaması üzerine, altı

film daha yapılmıştır: *Hababam Sınıfı*, *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*, *Hababam Sınıfı Uyanıyor*, *Hababam Sınıfı Tatilde*, *Hababam Sınıfı Güle Güle*, *Hababam Sınıfı Dokuz Doğuruyor* (Saydur, 1998, s. 114-119). Öte yandan, *Hababam Sınıfı*'nın film uyarlamalarında, Ilgaz'ın vermek istediği mesajın tam olarak anlaşılamadığı ve savunduğu tezin özüne saygı duyulmadığı ileri sürülmektedir:

Halbuki bu mizahın altındaki yergi, eğitim sisteminin o dantel gibi örülmüş ince eleştirisi hep göz ardı edilmiş zaman zaman sulu bir komediye dönüştürülmüş. Oysa, bir şair duyarlılığını devrimci bir yüreğin eğitim sistemindeki aksaklıklara isyanını görebilmek için daha onlarca kez sinemalaştırılması, yüzlerce kez oyunlaştırılması mı gerek? “Mahmut Bey’e Kel Mahmut denemez” gerekçesi ile geri çeviren sansür kurullarının simitçilik, hamallık ve daha nicesi işlerde “kaçamak” çalışan Kel Mahmut’ları algılayabilmesi için neler gerek? (...) (aktaran Bezirci, 2013).

Sonuç olarak, eserleriyle toplumsal meselelerdeki çarpıklıkları abartısız, olduğu gibi yansıtan Rıfat Ilgaz, toplumda var olan bozuk düzenin değişmesi ve adil olanın uygulanması gayretinde olmuştur. O, toplumcu gerçekçi bir kimlikle ele aldığı yaraları, samimi ve sıcacık bir üslupla sarmaya, mizah penceresinden yönelttiği öğretmen bakışıyla, vicdanları harekete geçirip umudu canlı tutmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’deki eğitim sistemindeki bozuk düzeni eleştiren Ilgaz, eğitim gibi önemli bir konuya değinerek, yeni nesillere hür ve adil bir gelecek bırakma titizliğiyle hareket etmiştir. Oğlu Aydın Ilgaz, verdiği bir röportajda usta sanatçının eğitim görüşünden şöyle söz etmektedir: “*Hababam Sınıfı* filmlerinde bazı bozuk taraflar var. Babamın şöyle bir sözü vardır, o filmlerin hiçbirisi buna uymaz; ‘Kötü öğretmen yoktur, kötü öğrenci yoktur, kötü veli yoktur, kötü eğitim sistemi vardır’” (Kocaeli Life, 2020). Rıfat Ilgaz da eserlerinde, eğitim sisteminin olumsuz yönlerine değinerek, bunların düzeltilmesine yönelik düşünceleri canlı tutmuştur.

3. HABABAM SINIFI ROMANINDAKİ KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

3.1. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Sözlüksel Dizini

Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* (53. Basım, 2019, Çınar Yayınları) adlı romanı, çok okunması ve filmlere konu olmasının yanı sıra, günümüzde eğitim gibi önemli bir mesele üzerinde popülerliğini hâlen korumaktadır. Dolayısıyla, kalıplaşmış dil birimlerinin dil ve kültür ilişkisi bağlamında ele alınmasında, bahse konu roman tercih edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, *Hababam Sınıfı*'nda yer alan kalıplaşmış dil birimleri; beş başlık (deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler) altında, bulundukları sayfa ve satır numaraları esas alınarak, tablolar hâlinde listelenmiştir. Söz konusu tabloların oluşturulmasında; *TDK Sözlükleri* (2024), *Türkçede Kalıp Sözler* (Gökdayı, 2023), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Aksoy, 1988) ile *Türk Dilinde İkileme*'nin (Hatipoğlu, 1981) yanı sıra Nail Tan (2020), Halil Seyidoğlu (2019) ve Can Yoksul'un (2013) eserleri temel alınmıştır.

3.1.1. Deyimler

Hababam Sınıfı'ndaki deyimler, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.1.) yer almaktadır. Alanyazının taranması sonucu, Rıfat Ilgaz'ın söz konusu romanında farklı bir şekilde kullandığı tespit edilen deyimler, (*) işaretiyle ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.1. *Hababam Sınıfı*'ndaki Deyimler

Acısını çıkarmak-sayfa 302/satır 16	Açığa vurmak-43/16
Açık vermek-482/15	Adam yerine (veya hesabına) koymak-388/15
Aday göstermek-99/2	Adım (veya adımını) atmak-324/12, 458/28, 506/13
Ağır gelmek-516/20	Ağır ol-454/7
Ağırbaşlı-101/6	Ağırdan almak-511/26
Ağızdan ağıza dolaşmak (geçmek)-512/23	Ağzı kulaklarında-435/18
Ağzına geleni söylemek-11/8, 176/15	Ağzına geleni söylemek/Ağzına geleni saymak*-476/7
Ağzından çıkanı (veya çıkan sözü) kulağı duymamak (veya işitmemek)-332/25	Ağzından lakırtı (veya laf) almak (veya çekmek)-493/6
Ağzını bıçak açmamak-197/1	Ağzını toplamak-514/8
Ağzının içine girmek-116/14	Ağzının suyu akmak-123/17
Ağzının tadını bilmek-282/1	Ahıra çevirmek-154/18
Akan sular durur/Akar sular durur*-348/20	Akıl erdirememek (veya ermemek)-297/15, 309/29, 310/11, 331/21, 442/18, 475/4
Akıl etmek-118/3, 131/7	Akıl havsala almamak-480/21
Akılda kalmak-69/8	Aklı almamak-119/7
Aklı başına gelmek-237/5, 295/15, 489/26	Aklı kesmek-169/6
Aklı yatmak-83/30, 210/2, 425/3	Aklına bir şey gelmek-125/4
Aklına esmek-461/22	Aklına gelmek-114/18, 125/4, 135/19, 155/19, 242/20, 243/26, 258/21, 301/18, 368/2
Aklına koymak-349/3	Aklından geçmek-395/6
Aklını başından almak-308/27	Aldırış etmemek-16/29
Alev alev yanmak-407/2	Alev almak-232/6
Alev saçmak-26/6	Alnına kara sürmek-482/20
Alnını karışlamak-343/12	Alnının akıyla-263/20
Alt üst etmek-124/11, 195/13, 401/22, 423/19	Alt üst olmak-90/21, 137/23, 199/16, 223/1, 225/4, 477/1

Tablo 3.1. (devamı)

Altı kaval, üstü şişhane (veya şeşhane)-295/19	Altında kalmamak-476/8
Altüst etmek-316/13	Anadan doğma-460/28
Anasını ağlatmak-239/3	Anca beraber, kanca beraber-341/27
Anlam vermek-194/6, 365/20	Anlamazlıktan gelmek (veya anlamazlığa vurmak)-492/30
Apışıp kalmak-428/27	Araya girmek-514/15
Ardı arası (veya arkası) kesilmemek (veya gelmemek)-435/3	Arı gibi sokmak-53/18
Arkasına düşmek (veya takılmak)-420/5	Aşağı kalmamak-479/5
Ateş almak-135/2, 352/17	Ateş püskürmek-346/24, 480/16, 485/2
Atıp (veya atmak) tutmak-376/1	Avaz avaz bağırmak-125/13
Avucunu yalamak-87/8, 156/7, 283/2, 395/21, 441/16	Avucunun içine almak avcuna almak-231/1
Avuç içi kadar-217/9	Ayağa fırlamak-133/18, 189/7
Ayağa kalkmak-71/5, 75/9, 95/14, 101/20, 104/26, 118/20, 124/23, 162/19, 164/2, 164/13, 188/5, 192/13, 221/24, 257/7, 276/1, 277/10, 279/27, 300/1, 307/7, 321/10, 325/9, 343/13, 345/8, 349/8, 442/4, 498/21, 502/5, 511/23	Ayağına (veya ayaklarına) kapanmak -95/11
Ayağını denk almak-335/18	Ayağını kesmek-402/4
Ayakaltında dolaşmak-470/13	Ayaklarını yerden kesmek-79/8, 286/7
Ayaklarının ucuna basma-354/19	Ayna gibi-45/8
Babasının hayrına-230/19	Bağdaş kurmak-81/34, 450/3
Bahse tutuşmak-25/2, 122/22, 122/28, 188/1, 439/2	Bahsi kaybetmek-135/5
Bal gibi-399/15, 436/15	Basıp gitmek-14/22
Baskın çıkmak (veya gelmek)-357/8	Baskın yapmak-227/13
Baskına uğramak-423/23	Başa çıkmak-359/5, 437/21
Başı çatlamak-19/6	Başı hoş olmamak-154/1
Başı yastığa düşmek-94/4	Başına (...) gelmek- 43/4
Başına dikilmek-42/3, 109/1, 176/8	Başına dikilmek/başucuna dikilmek*-92/6
Başına iş açmak-110/11	Başına vurmak-352/6
Başını belaya sokmak-257/8	Başının altından çıkmak/Başının altından*-129/1
Belini doğrultmak-498/6	Bet benzi kalmamak/bembeyaz kesilmek-236/21
Bıçak gibi kesmek-284/19	Bıyık burmak-231/22
Bildiğini yapmak-231/20	Bini bin paraya-361/28
Bir araya gelmek-207/15	Bir biçimine getirmek-70/1, 274/2, 181/29, 193/29, 211/17, 221/11, 227/6,
Bir biçimine getirmek/Biçimine getirmek*-233/10, 475/3	Bir çırpıda (çıkarmak)-227/6
Bir olmak-79/2, 109/12, 120/15, 148/8, 236/21, 248/11, 269/8, 274/3, 354/30, 367/20, 370/15, 383/24, 389/10, 405/2, 405/6, 413/30, 445/6, 446/6, 475/14, 480/11, 512/7	Bir solukta-279/1
Bire bin katmak-458/23	Birinin ağzının içine bakmak-406/7
Bityeniği-129/11	Boğaz tokluğuna-227/19, 249/27
Boğazından geçmemek-95/24, 341/24	Borç (ödev) bilmek (veya saymak)-326/3
Boş bulunmak-101/19	Boş durmak-67/1
Boş yere-202/14	Boşa çıkmak-473/3
Boşa gitmek-466/16	Bozuk para gibi harcamak-457/3
Bozuntuya vermemek-417/10	Burnundan solumak-87/20, 169/1, 324/18

Tablo 3.1. (devamı)

Burnunun dibine sokulmak-135/1, 181/6, 243/3	Burnunun dibine sokulmak/Burnuna kadar sokulmak*-114/5
Burnunun dibini görememek-73/1	Burnunun ucunu görememek-72/10, 72/12, 470/12
Burun buruna gelmek-31/11, 219/2	Bülbül gibi şakımak-498/11, 505/19
Büyük laf etmek-119/23	Can alacak nokta (veya yer)-157/27
Can atmak-260/26	Can sıkıkmak-241/19
Can yoldaşı-48/13	Canavar gibi-489/22
Canavar kesilmek-456/29	Canı istemek-441/12
Canı sıkılmak-460/2	Canıgönülünden-274/8
Canının içi-108/12	Canına kıymak-175/1
Canından bezmek (bıkmak, usanmak)-351/13	Canını almak-313/9
Canını yakmak-175/18	Cayırtı koparmak-150/2
Cesaret göstermek-149/30	Cevabı dikmek (yapıştırmak, dayamak)-276/8, 276/10, 277/16, 311/1
Cevabı dikmek (yapıştırmak, dayamak)/Yanıtı yapıştırmak*-485/29	Ceza çekmek-98/12
Ciddiye almak-263/17	Çaba göstermek-15/4
Çakı gibi-374/8	Çakılıp kalmak-85/10, 85/15, 342/26, 383/6
Çam devirmek-53/6	Çayı görmeden paçayı sıvamak-441/16
Çekidüzen vermek-196/13, 289/23	Çekip almak-63/6, 66/23, 67/15
Çekip gitmek-58/29, 85/20, 91/13, 117/29, 173/17, 287/23, 356/12, 480/26	Çene yarıştırmak-208/15
Çenesini tutmak-337/12	Çığırından çıkmak-206/1
Çıkış yapmak-37/27	Çıt (veya çıtını) çıkarmamak-111/22, 219/9, 247/29, 250/11
Çıt çıkmamak-12/28, 13/16, 217/25, 235/29, 236/5, 406/6, 487/17	Çiğ çiğ yemek-463/20, 486/21
Çileden çıkarmak-104/19	Çivisi çıkmak-15/12, 103/20, 195/19, 335/13, 436/16, 458/16
Çok olmak-402/2	Dal budak salmak-340/16
Dalına basmak-20/4, 30/24, 168/12, 169/7, 226/5, 323/13, 388/23, 474/9	Dalına binmek-42/4, 235/4
Dara gelmek-496/19	Darda kalmak-228/12
Darmaduman olmak-515/19	Dayak yemek-511/1, 511/20, 512/27
Deli etmek-45/20, 303/9, 304/26	Deli gibi-457/26
Delik deşik olmak-135/8	Deliye dönmek-24/3, 310/23, 321/3, 361/21, 392/17, 427/23, 435/21, 477/17, 483/19
Derdine deva bulmak/Derdine çare bulmak*-424/10	Derdine yanmak-185/13
Ders vermek-58/27	Dert yanmak-334/2, 498/1
Dibine darı ekmek-428/23	Dikilip kalmak-211/23, 285/10, 384/18
Dikkat kesilmek-137/10	Dilinden kurtulamamak-80/12, 499/28
Dilini yutmak-24/18	Dişe dokunur-87/20
Dişini sıkıkmak-487/30	Diz çökmek-94/6
Dizginleri (veya dizginlerini) ele almak/Dizginleri ele geçirmek*-333/7	Dizlerine kara su inmek-293/8
Doludizgin gitmek-318/24	Doyum olmamak-513/2
Dozunu kaçırmak-339/16	Dünyadan haberi olmamak-185/12
Dünyadan haberi olmamak/Dünyadan habersiz*-338/28, 339/1	Düşüş atmak-511/5
Eksik olmamak-380/9	El atmak-417/15

Tablo 3.1. (devamı)

El ayak çekilmek-42/1	El kaldırmak-336/11
El sıkışmak-477/6	El uzatmak-487/28
Ele avuca sığmamak-267/13	Ele geçirmek-204/22, 480/23
Ele geçmek-314/27	Ele vermek-11/11, 203/1, 319/12
Eli ayağı titremek-208/19	Eli işe yatmak-294/16
Eli kulağında-31/15	Elinden almak-452/22
Elinden gelmek-15/3	Elinden kurtulmak-199/8
Elinden kurtulmak-357/12	Eline almak-78/4, 296/21, 305/19, 348/5, 348/10, 404/10, 443/1
Eline geçmek-176/21	Elini çabuk tutmak-108/6
Elini sürmemek-283/6, 360/19	Elinin tersiyle itmek-182/5
Emin olmak-398/15	Emir almak-355/29, 384/18
Ensesine yapışmak-315/1	Erkeklik taslamak/Erkekliği tutmak*-53/7
Eski hamam eski tas/Eski tas eski hamam*-239/6	Etekleri tutuşmak-287/2
Farkına varmak-14/2, 40/9, 95/6, 98/7, 112/13, 136/6, 136/9, 214/26, 233/12, 378/8, 386/5, 399/22	Ferman çıkarmak/Emir çıkarmak*-59/9, 459/11
Fırsat bulmak-134/4, 156/26, 208/21	Fırsat vermek-86/10
Fırsatı kaçırmak-104/15	Fikir edinmek-147/18
Fikir vermek-147/28	Fiskos etmek-147/6
Fitil vermek-109/20	Gaipten haber vermek-174/19
Garanti altına almak/Garantiye almak*-135/6, 386/8	Gayrete gelmek-196/13
Gayrete gelmek/Gayrete getirmek*-457/20	Geç kalmak-97/7, 242/1, 473/3
Geçinip gitmek-227/20	Geniş bir nefes almak/Rahat bir nefes almak*-118/18, 365/18
Gerdan kırmak-166/8	Geri almak-54/16
Geri basmak-508/14	Geri geri gitmek-377/27
Geviş getirmek-134/20	Gevrek gevrek gülmek-156/5, 296/25, 343/3
Gık dememek gıkı çıkmamak-480/29	Gırla gitmek-217/10
Gibi gelmek-119/26, 398/1	Gibi olmak-31/24, 63/14, 141/17, 178/18, 253/11, 306/5, 308/25, 360/13, 417/29, 421/14, 431/21, 432/16, 439/23, 449/7
Gizli tutmak-442/2	Gol atmak-120/18
Gol yemek-105/6	Göbek atmak-484/26
Göğsünü gere gere-51/7	Gönlünü eğlemek/Gönül eğlendirmek*-267/3
Görev almak-482/7	Göz atmak-89/23, 140/20, 169/4, 297/27, 325/27, 348/18, 392/7, 482/4
Göz gezdirmek-20/23, 90/10, 270/30, 450/8	Göz göre göre-511/6
Göz göze gelmek-105/23	Göz hapsine almak-182/11
Göz hapsine almak/Göz baskısına almak*-37/20	Göz kırpmadan/Gözünü kırpmadan*-224/11
Göz kırpmak-338/24	Göz kulak olmak-365/1, 471/14
Göz önüne almak-342/24	Göz ucuyla görmek/Göz ucuyla bakmak*-490/4
Gözden geçirmek-101/1, 113/26, 164/24, 239/10, 319/1, 406/10, 431/24, 437/7, 466/10, 501/26, 513/18	Gözden kaybolmak-73/15, 285/16, 363/9
Göze almak-33/19, 280/16, 445/18	Göze batmak-108/12, 204/18
Göze çarpmak-241/6	Göze görünmek-369/2
Göze görünmemek-195/9	Gözetime almak/Gözetim altına almak*-177/12
Gözleri yaşarmak-115/26	Gözlerinde şimşek çakmak/Gözlerinden şimşek çakmak*-469/8
Gözlerinin içi gülmek-91/11	Gözü görmemek-18/15, 140/8

Tablo 3.1. (devamı)

Gözü ilişmek-119/10, 193/9, 265/7, 389/24, 454/18, 473/16	Gözü kalmak-336/10
Gözü kesmek-284/23	Gözüne görünmemek-18/16
Gözüne uyku girmemek-42/15, 84/11, 180/19, 284/20	Gözünü açmak-254/13, 396/4
Gözünü dört açmak-465/5	Gözünü yummak-512/5
Gözünün içine baka baka-306/22, 384/26	Güdü kalmak-413/2
Gülmekten kırılmak (katılmak, yarılmak) /Gülmekten baygınlıklar geçirmek*-95/7	Gülmekten kırılmak (katılmak, yarılmak) /Gülmekten yerlere yatmak*-12/3, 48/2, 90/21
Gülmekten kırılmak (katılmak, yarılmak)-147/12, 254/20, 289/7, 460/30, 512/26	Güme gitmek-41/15, 439/23
Ha bire-55/19, 226/27, 225/26, 266/21, 329/4, 345/17, 477/18	Ha deyince-483/13
Haber almak-496/26	Haber göndermek-134/1
Haber uçurmak-215/12	Haber vermek-75/9, 217/18, 204/6, 248/18, 253/7, 388/15, 415/15, 422/27, 470/4, 472/16, 472/24, 496/22, 515/4
Haber vermek/Haber yollamak*-361/26	Haberi olmak-172/16, 483/27
Hak vermek (birine)-151/5	Hakkı olmak-386/24, 401/23
Hakkı tanımak/Hak tanımak*-378/20	Halebi oradaysa arşın burada/Halep oradaysa arşın burada*-374/4
Hâli kalmamak-121/16, 255/18, 353/18, 477/5, 512/20	Haram etmek-351/14
Hatırı için-316/2	Hatırı sayılır-174/20
Hava almak-281/14	Hava kararmak-123/10
Hayır yok-100/21, 113/3, 184/7, 276/11	Haysiyetine dokunmak-305/29
Hem suçlu hem güçlü-108/30	Her kafadan bir ses çıkmak-206/2, 207/19, 247/11, 402/12, 499/24
Her kafadan bir ses çıkmak/Her kafadan bir ses yükselmek*-51/25	Hincını çıkarmak/Hincını almak*-175/2, 392/21
Hır çıkarmamak-466/10	Hızını alamamak-101/3, 176/2, 270/8
Hizaya getirmek-70/7, 76/6	Hizmetinde olmak/Hizmetinde çalışmak*-96/24
Hoşafın yağı kesilmek-118/13, 276/11	Hoşuna gitmek-53/12, 74/9, 149/15, 170/17, 257/10, 274/19, 446/2
Huy edinmek-34/6	Hüner göstermek-111/21, 130/9, 177/20, 374/5
Islık çalmak-251/1, 351/11	İbret almak-146/21
İçeriye dalmak-20/20, 134/17	İçeriye dalmak/İçeri dalmak*-421/7
İçi dışına çıkmak-76/7, 254/23, 256/28	İçi geçivermek-121/15
İçinden çıkamamak-405/24	İçinden geldiği gibi-506/10
İçinden gelmek-506/9	İçinden gelmek/İçten gelmek*-41/27
İçine çekmek-493/8	İçine tükürmek-138/27
İçini dökmek-498/19	İdare etmek-340/15, 361/22, 338/30, 417/27
İflahı kesilmek-456/21	İki paralık etmek-179/24, 226/21, 464/13
İki paralık olmak-33/20, 159/14, 415/10	İleri gitmek (varmak)-231/14, 449/2
İleri sürmek-205/15	İpe sapa gelmemek-208/6
İpin ucunu kaçırmak/İpin ucunu salıvermek*-196/16	İple çekmek-84/10
İstifini bozmamak-221/16	İş çevirmek-491/6
İş düşmek-324/30, 454/26, 483/28	İş olsun diye/laf olsun diye-109/30
İş sarpa sarmak-52/5, 223/3, 271/19, 380/4, 431/21,	İşaret vermek-97/11, 188/7, 236/8, 246/6, 253/29, 301/29, 335/22, 377/3, 380/14
İşe yaramak-84/15, 402/16, 469/5	İşi ciddiye almak-155/10, 180/18, 390/10

Tablo 3.1. (devamı)

İşi düşmek-95/10	İşi gücü bırakmak-204/21
İşi tatlıya bağlamak-391/13	İşi...-e dökmek-90/17
İşin içinden çıkamamak-288/8, 329/9	İşin içinden çıkmak (veya sıyrılmak)-263/20, 343/17, 396/4, 398/28, 440/22
İşin üstesinden gelmek-457/6	İşine gelmek-122/17, 187/28, 230/27, 338/1, 399/25, 511/20
İşine yaramak-67/4	İşten (bile) değil-474/34
İyi etmek-302/19, 670/12	İz bırakmak-287/14
İzin almak-53/16, 53/17, 128/15, 436/11	İzin koparmak-91/8
Kabak başına patlamak-25/6	Kaç para eder-511/17
Kafa kafaya vermek-147/6	Kafa patlatmak-64/6
Kafası kızmak-436/19	Kafasını işletmek-130/23, 186/15, 467/19
Kan beynine sıçramak (veya çıkmak)/Kan beynine fırlamak*-72/13	Kan revan içinde-309/18, 478/6
Kan ter içinde kalmak-452/1	Kan ter içinde-220/11, 273/15
Kanı donmak (veya çekilmek)-314/7	Kara kara düşünmek-366/9
Karar vermek-18/15, 204/8, 301/28, 342/6, 516/15	Karman çorman olmak-49/4
Karnı zil çalmak-223/12	Karşı çıkmak-112/7
Karşılık vermek-156/9, 297/1, 481/2	Karşısına dikilmek-114/23, 223/20, 489/22
Kaş (veya kaşını) yıkmak-225/20	Kaşını gözünü eğmek-18/13
Kaşla göz arasında-416/4	Kaşlarını çatmak-21/7, 244/7, 278/15, 503/2
Kaşlarını devirmek-189/17	Kaşlarını yıkmak-506/14
Katıla katıla gülmek-20/11, 74/8, 95/2, 95/5, 104/9, 280/16, 408/9, 411/18, 468/2	Kazık gibi-85/10, 85/15, 156/28, 376/18
Keçileri kaçırmak-368/4	Kem küm etmek-303/20
Kendinden geçmek-68/23, 155/18, 264/26, 264/28, 457/18, 457/25, 471/11, 489/13	Kendine gelmek-105/22
Kendine gelmek/Kendine gelebilmek*-98/11	Kendine hisse çıkarmak/Kendine pay çıkarmak*-462/4
Kendine mal etmek-42/12	Kendini alamamak-68/16, 154/10, 155/27, 185/1, 351/8
Kendini dar atmak-199/12, 413/19	Kendini tutamamak-217/29
Kendini tutamamak-291/18	Kendini tutamamak-68/21, 77/3, 86/5, 115/29, 143/25, 189/19, 264/27, 419/6
Kendini tutmak-30/21	Kepaze olmak-303/4
Keyfi kaçmak-42/26, 135/20, 135/26, 176/22	Keyfi yerinde olmak/Keyfi yerine gelmek*-119/15
Keyfine bakmak-122/18, 123/18	Kıpkırmızı kesilmek (veya olmak)-210/24
Kırağı çalmak (veya vurmak)-450/26	Kırıp geçirmek-96/14
Kısa kesmek-40/14, 270/3, 441/25, 483/1, 490/10	Kıvanç duymak-456/1
Kıyamet kopmak-16/19, 122/2	Kızarıp bozarmak-278/17
Kibrit çakmak-405/1	Kim bilir-324/9, 423/13, 424/10, 427/8, 473/9, 490/7
Kimin nesi-371/3	Kokusu çıkmak-231/20
Kokusunu (veya koku) almak (veya duymak)-102/17	Kolağan etmek-254/16, 335/9
Kolaylık göstermek (birine)/Kolaylık sağlamak*-82/6	Kökünden halletmek/Kökünden çözümlemek*-510/8
Kulağına fısıldamak-40/1, 343/8	Kulak asmak-93/8, 267/5, 336/2, 360/9, 491/20
Kulak kabartmak-217/25	Kulak kesilmek-66/18, 78/2, 242/14
Kulak vermek-329/2	Kulaklarını dikmek-471/18

Tablo 3.1. (devamı)

Kusur etmek-77/10	Kuşku beslemek (veya duymak)-236/23
Kuyruk olmak-456/5	Küfür savurmak-72/18
Küfür savurmak/Küfür sallamak*-389/20, 392/18	Küplere binmek-451/6
Laf atmak-217/3, 235/2, 334/8, 387/3, 392/4, 462/15, 513/23, 514/2, 514/9	Laf işitmek-249/5
Lafa karışmak-71/10, 72/5, 107/28, 239/12, 380/4, 412/23, 498/9	Lafa tutmak-117/23, 181/7, 346/23, 349/6, 472/2, 494/14
Lafi ağzına tıkmak-205/30	Lafi döndürüp dolaştırmak-140/6
Lafını kesmek-470/10	Mahcup olmak-179/2
Malum ya-489/10	Mana çıkarmak-503/18
Manaya gelmek-323/12	Mangal gibi yüreği olmak/Mangal kadar yüreği olmak*-375/14
Mel mel (bel bel) bakmak-20/27, 102/17, 276/1	Meydan okumak-303/30, 304/1, 395/2, 408/14, 445/17
Meydan vermemek-227/26	Meydana gelmek-137/13
Meydana getirmek-54/19	Minnet etmemek-284/29
Mola vermek-301/2	Musallat etmek-260/6
Müjde vermek (veya götürmek)-135/27, 345/3	Müsaade etmek (buyurmak)-32/23, 114/16, 212/14, 468/2
Namusunu temizlemek-96/6	Nane yemek-284/21, 284/22
Nara atmak (veya basmak)-380/18	Nasıl olmuşsa/Nasıl olduysa*-460/26
Nasıl olsa-117/1	Ne çare-278/7
Ne olur ne olmaz-493/28	Ne olursa olsun-301/24, 346/11, 397/28
Ne pahasına olursa olsun-192/5	Ne yapıp yapıp-27/18, 457/1
Ne yapıp yapıp/Ne yap yap*-284/1	Ne yapıp yapıp/Ne yapar yapar*-286/26, 286/27
Nefes almak-269/30	Nefes çekmek-447/11
Nefsini köreltmek-488/1	Nesi var nesi yok-475/8
Netice vermek-64/18	Nevri dönmek-279/20
Nişan almak-376/9, 376/11, 376/21	Not almak-395/8, 432/28
Not tutmak-395/10	Nöbet beklemek (veya tutmak)-427/13
Nutuk atmak (veya çekmek)-184/28, 464/8, 498/17	Ocağına düşmek-262/17
Okkanın altına gitmek-192/5, 462/17, 496/27	Oralı (bile) olmamak- 227/25
Ortadan kalkmak-389/3	Ortak olmak-30/6
Ortaya almak-292/12	Ortaya atılmak-156/25
Ortaya atmak-58/24, 209/25, 252/11, 274/7, 351/7, 379/20	Ortaya çıkarmak-155/10, 367/28, 487/14
Ortaya çıkmak-76/4, 390/7, 393/6, 500/13	Ortaya dökmek-69/8, 160/6, 179/9, 475/8
Oyun etmek-404/23, 418/2	Önayak olmak-13/6, 516/13
Önlemeye çalışmak-41/6	Önünü kesmek-445/12
Örtbas etmek-32/10, 433/24	Özür dilemek-84/5
Pabucu dama atılmak-436/1	Pahasına (herhangi bir şey)-110/4
Para etmek-63/21, 476/2	Para etmemek-43/20, 352/5
Parmak kadar-285/23	Parmak kaldırmak-162/13, 213/15, 213/18, 214/2, 274/28,
Patlak vermek-51/21, 234/16	Payına düşmek-138/12
Payını almak/Payına düşeni almak*-58/17	Pes demek-163/21
Pestil gibi-418/9	Pestile çevirmek-307/2
Pestili çıkmak-63/1, 456/24	Peşine takmak-186/9
Peşini bırakmamak-365/1, 396/11, 397/28, 472/6	Peştamal kuşanmak-456/19
Pişkinliğe vurmak-226/11, 239/7, 424/1	Punduna getirmek-164/5, 196/4

Tablo 3.1. (devamı)

Put gibi-364/7	Put kesilmek-38/4
Rahat bırakmak-183/22, 512/9	Rahatsızlık vermek/Rahatlık vermemek*-409/11
Randevu vermek-406/20	Rapor vermek-470/5, 484/7
Rastık çekmek-93/5	Rol almak-371/18
Sabahı bulmak (etmek)-42/14	Sağlam kazığa bağlamak-340/18
Sağlama bağlamak-50/15	Sakal koyuvermek-448/28
Sapır sapır dökülmek-313/22	Saplanıp kalmak-324/12, 339/8
Sapsarı kesilmek (veya olmak)-83/7, 429/5	Selam etmek-316/5
Ser verip sır vermemek-195/20	Serseme çevirmek-216/18
Sesi çıkmamak (veya kesilmek)/Sesi sedası kesilmek*-100/2	Sesini kesmek-389/7
Sıkı durmak-392/20	Sıra olmak-76/1, 241/4, 239/25
Sıra olmak/Saf olmak*-464/19	Sırası gelmek/Sıra gelmek*-61/4
Sırtı yere gelmek-238/15	Sineye çekmek-227/2, 317/2
Sinirlerini bozmak-228/25, 293/13, 307/21	Sinyal almak-427/17
Sinyal vermek-22/12, 196/17, 228/27	Sinyal vermek/Sinyal çekmek*-301/23
Soluk almak-124/3, 152/1	Sona ermek-265/15
Sonunu almak-171/23	Sonunu getirememek/Sonunu getirebilmek*-117/11
Söz açmak-331/14	Söz atmak-464/15
Söz birliği etmek-349/14	Söz etmek-78/11
Söz sahibi olmak-441/21	Söz vermek-104/23, 459/19
Sözünü kesmek-160/11, 161/5, 246/27, 511/7	Su gibi ezberlemek-113/21, 115/16
Su gibi terlemek-109/5	Su katılmamış-333/15, 333/16
Surat asmak-447/8	Suratı değişmek/Suratı karışmak*-102/2
Suratından düşen bin parça-450/28, 463/18, 495/13	Suya düşmek-158/14
Sükse yapmak-434/18	Sürüp gitmek-155/22
Sürüp gitmek-381/5, 482/30, 483/17	Sütçü beygiri gibi ayakta uyumak-288/11
Sütüne havale etmek-479/13	Şafak atmak-267/18
Şaka yapmak-171/25	Şanına yakışmak-160/13
Şaşkına çevirmek-120/13	Şaşkına dönmek-104/21
Şeytana uymak-415/12	Şeytanın yattığı yeri bilmek-175/15
Şunun şurası-170/14	Şunun şurasında-451/2
Taban tabana zıt-458/12	Tadı kaçmak-69/3, 515/29
Tadında bırakmak-321/2, 337/1	Tadında bırakmak/Tadında kalmak*-149/5
Tadımı çıkarmak-87/12, 172/4	Takılıp kalmak-227/24
Tam adamına çatmak-168/24	Tarihe geçmek-394/12
Taş atmak-291/30	Tatlıya bağlamak-53/11
Tav olmak-87/7, 316/11	Tefe koymak/Tefe almak*-39/14, 133/25
Tekmil vermek-274/13, 290/5	Temize çekmek-319/15
Tempo tutmak-49/12, 325/5, 330/9, 425/30, 458/8	Tepeden inme-301/15, 389/8
Tepeden tırnağa süzmek-91/12, 151/9, 383/7, 383/15, 435/13, 468/23	Tepeden tırnağa süzmek/Tepeden tırnağa incelemek*-36/9, 451/19
Tepesi atmak-23/17, 80/11, 438/27, 475/16,	Tepesinde bitmek/Ensesinde bitmek*-111/22
Tereyağından kıl çeker gibi/Kıldan tereyağı çeker gibi*-444/5	Ters ters bakmak-116/13, 262/13, 274/19, 334/9, 365/11, 388/2, 416/14, 463/19, 491/4
Ters yüz etmek-113/12	Teslim almak-78/9
Tiryaki olmak/Tiryakisi kesilmek*-483/26	Tohuma kaçmak-507/13
Tokat atmak (veya patlatmak)/Tokat yapıştırmak*-382/28	Tuttuğunu koparmak/Asıldığını koparmak*-87/2

Tablo 3.1. (devamı)

Tuzağa düşmek-156/6	Tuzu kuru-259/13
Türkü tutturmak-189/25	Tüylerini diken diken etmek-434/8
Umutunu kesmek-401/6	Uygun gelmek-131/7
Uyku gözünden akmak-495/9	Uykusu başına vurmak-352/6
Uykusu kaçmak-424/2	Uykuya dalmak-42/13, 93/4
Uykuya yatmak-123/11	Uyuz olmak-470/20
Uzun etmek-456/10, 482/19, 503/22	Üsküdar'da sabah oldu -94/7
Üst perdeden/Yüksek perdeden*-221/22, 238/17, 266/16	Üste çıkmak-422/3
Üstüne basmak-269/16	Üstüne basmak/Üzerine basa basa*-122/13
Üstüne başına-289/22	Üstüne gitmek-84/12
Üzerine almak-97/16	Üzerine yürümek-468/27, 514/14
Vaat buyurmak-469/6	Vakit öldürmek-493/26
Verip veriştirmek-479/2	Vız gelmek-42/18, 351/12, 382/29
Viraj almak-101/28	Yağcılık etmek-12/8, 227/20, 296/26
Yakasına (veya yakasından) (birinin) asılmak (veya yapışmak)-421/19	Yakasına (veya yakasından) (birinin) asılmak (veya yapışmak)-465/6, 481/9, 515/14
Yakasını bırakmamak-106/16, 417/11, 477/7	Yakayı ele vermek-52/8, 486/10
Yan gözle bakmak-329/5	Yan yan bakmak-292/7, 382/14
Yanlış kapı çalmak-262/2	Yardıma koşmak/Yardıma koşmak*-279/16
Yaygara koparmak/Yaygara kopmak*-199/14	Yazık olmak-16/26
Yelkenleri suya indirmek-35/22	Yemeden içmeden kesilmek-84/20
Yer almak-92/1, 201/21	Yere yıkılmak-361/7
Yerinden fırlamak-94/5, 109/20, 109/30, 184/16, 185/7, 339/13, 362/24	Yerine getirmek-301/16, 442/27
Yerlere kadar eğilmek-95/18	Yolcu etmek-516/18
Yolunu gözlemek-51/16	Yolunu kesmek-32/27, 359/29
Yolunu tutmak-83/24, 212/9, 235/24, 459/13	Yumruk atmak(veya indirmek)-79/30
Yürürlüğe girmek-423/16	Yürürlükte kalmak-313/30
Yürürlükten kaldırmak-313/30	Yürürlükten kalkmak-100/16
Yüz karası olmak-167/16	Yüz vermemek-59/3
Yüz vermemek/Yüz vermek*-128/18	Yüz yüze gelmek-90/25, 131/21
Yüze duramamak-34/2	Yüzsuyu dökmek-438/16
Yüzü gülmek-211/29, 501/28	Yüzü olmamak-164/28
Yüzüne bakamaz olmak/Yüzüne bile bakamamak*-402/11	Yüzüne gözüne bulaştırmak-491/6
Yüzüne hasret kalmak/Yüzüne hasret*-259/10	Yüzünü buruşturmak-30/13
Yüzünü güldürmek-270/6	Yüzünü güldürmek/Yüz güldürmek*-432/18
Yüzünü kara çıkarmak-479/19	Zahmete girmek (veya katlanmak)-174/12
Zaman bırakmak/Vakit bırakmak*-206/12	Zan altında bulunmak/Zan altında kalmak*-467/2
Zevk almak (ya da duymak)-82/10	Zıvanadan çıkarmak-455/1, 501/15
Zıvanadan çıkmak-184/3, 201/12, 233/17, 268/3	Ziyafet çekmek (veya vermek)-296/1, 297/15
Ziyan etmek-429/20	Zorluk çıkarmak (veya göstermek)-88/29
Zula etmek-228/28, 428/25	Zurnanın zırt dediği yer-335/29

İnceleme sonrasında, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanında, 1262 deyim kullandığı tespit edilmiştir. Ilgaz'ın değiştirerek kullandığı deyimlerin ise, biçimsel ve dizimsel değişikliklere izin veren ve sadece “çekirdek bölümü kalıplaşmış” olan deyimler olduğu görülmüştür (Gökdayı, 2023, s. 41). Bu durum ayrıca, yazarın üslubunun bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir.

3.1.2. Atasözleri

Hababam Sınıfı'ndaki atasözleri, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.2.) yer almaktadır. Alanyazının taranması sonucu, Rıfat Ilgaz'ın söz konusu romanında farklı bir şekilde kullandığı tespit edilen atasözleri, (*) işaretiyle ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.2. *Hababam Sınıfı*'ndaki Atasözleri

Atın ölümü arpadan olsun-428/6	Ay aydın hesap belli-489/6
Boşan da semerini ye-132/28	Değirmenin suyu nereden geliyor-387/3
Deliye her gün bayram-161/6	El kesesinden cömertlik olmaz/El kesesinden sahavet olmaz*-486/5
Görülen köy kılavuz istemez-152/15	Hangi dağda kurt öldü-297/12
Her koyun kendi bacağından asılır-456/3	Her kuşun eti yenmez-388/25
Isırarak it diş (dişini) göstermez-477/10, 478/9	Üzümünü ye de bağını sorma-503/4
İslenmişin yağmurdan korkusu olmaz/İslenmişin yağmurdan pervası mı olur*-395/16	

İnceleme sonrasında, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanında, 14 atasözü kullandığı tespit edilmiştir. Ilgaz'ın, en çok “bütün hâlde tamamen kalıplaşmış” yapıya sahip atasözlerine yer verdiği görülmüştür. Öte yandan alanyazında, aynı anlam iletilendiği sürece bazı sözcüksel değişikliklerin yapılabileceği kabul görmektedir (aktaran Gökdayı, 2023, s. 36). Bu nedenle Ilgaz, sözcük seçimi ve diziminde esneklik gösteren “çekirdek hâlde kalıplaşmış” atasözlerinden de yararlanmıştır.

3.1.3. İkilemeler

Hababam Sınıfı'ndaki ikilemeler, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.3.) yer almaktadır. Alanyazının taranması sonucu, Rıfat Ilgaz'ın söz konusu romanında farklı bir şekilde kullandığı tespit edilen ikilemeler, (*) işaretiyle ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.3. *Hababam Sınıfı*'ndaki İkilemeler

Abur cubur-67/17	Acı acı-214/16, 377/1
Açık açık-481/23, 481/26	Açık saçık-466/7
Açıktan açığa-25/12, 242/10, 303/22, 304/1, 395/2, 438/24, 445/17, 488/7, 495/1	Adım adım-465/3
Alıp vermek-355/11	Aptal aptal-275/26
Arada sırada-58/23	Arama tarama-61/24, 227/11, 228/16, 229/10, 317/1
Arka arkaya- 270/5, 335/16, 393/10	Aşağı yukarı-332/1, 483/17
Aval aval-147/10, 285/10, 451/4	Avaz avaz-125/22, 509/8
Azar azar-42/7	Bağıra çağıra- 212/6, 216/29
Bağırıp çağırarak-135/21, 159/15, 205/14, 253/9, 404/12	Bağırta bağırta-99/20
Baştan aşağı-334/20	Baştan başa-315/15
Bel bel-375/24	Bile bile-79/18, 324/24
Bir baştan (veya uçtan) bir başa (veya uca)-340/14	Bir bir-261/6
Bir iki-217/5, 218/8, 242/10, 247/10, 260/22, 370/30, 374/24, 393/8, 401/2, 447/11, 465/13, 473/15, 476/26, 503/11, 508/12	Birer ikişer-59/21, 84/29, 312/1, 512/11

Tablo 3.3. (devamı)

Bol bol-33/10, 208/21, 309/20	Borç harç-418/6
Boydan boya-34/7, 155/3	Boylu boslu-311/12
Boylu boyunca-255/18, 273/8, 361/8, 371/20	Bula bula-61/21
Buram buram-23/7, 241/39	Buruş buruş-447/4
Bütün bütün-342/3, 470/18, 495/2	Cayır cayır-406/24
Çatır çatır-385/2	Çıt çıt-121/11
Çifter çifter-192/23, 388/18	Dakikas dakikasına-162/11
Dalga dalga-417/29	Der demez-231/17
Derleyip toplamak-431/14	Doğru dürüst-358/6
Doğrudan doğruya-274/21, 404/12, 473/13	Doya doya-172/24
Durup dururken-260/3, 405/16	Fıldır fıldır-20/13, 265/13
Fırl fırl-191/1, 211/7	Gece gündüz-205/3, 406/14
Geri geri-477/22	Gıcır gıcır-145/15, 311/17, 374/24
Giyinip kuşanmak-239/24	Gizli gizli-58/18, 415/14
Güldür güldür-113/3, 500/14, 508/15	Güle oynaya-84/24, 297/23
Gümbür gümbür-247/2	Gürül gürül-508/22
Güzel güzel-67/20	Harfi harfine-79/14, 302/29, 442/27
Harıl harıl-12/25, 64/28, 107/5, 123/12, 161/28, 179/8, 205/6, 219/8, 302/8, 313/3, 395/7,	Haydi haydi-190/15
Hemen hemen-57/16	Horul horul-307/17
Hüngür hüngür-75/3	Işıl ışıl-247/23, 370/19
İç içe-62/1	İkide bir-358/15
İri iri-112/16, 113/8, 346/14, 347/15, 349/1, 410/15, 501/17	İster istemez-118/20, 133/27, 138/17, 163/3, 165/7, 170/12, 235/10, 300/21, 347/9, 355/27, 359/24, 360/10, 371/9, 404/13, 421/16, 428/15, 451/24, 466/30, 476/20
İş güç-408/4	İte kaka-488/10
İtiş kakış-218/9	Kala kala-97/12, 227/28
Karınca kararınca-231/20	Karşıdan karşıya-132/6, 269/27
Kelimesi kelimesine-395/11	Kem küm-117/10
Kesik kesik-351/11	Kıçın kıçın-117/1
Kılık kıyafet-241/18, 466/23	Kırta kırta-69/7
Kıs kıs-342/28	Kıtır kıtır-58/1, 484/11
Kolay kolay-39/3, 104/22, 303/10, 368/4, 385/12, 410/8	Kuzu kuzu-228/2, 438/27
Küt küt-23/3, 120/14, 374/20, 461/23, 465/8, 473/12	Kütür kütür-281/16, 281/21
Lıkır lıkır-30/14	Marş marş-280/19
Marş marş-47/22, 47/25, 47/26, 47/28, 47/29, 48/10, 48/11, 280/20, 273/2	Mel mel (bel bel)-510/4
Nefes nefese-73/18	Noktası noktasına-83/14
Olan (veya olup) biten-14/19, 61/5, 85/21, 225/19, 342/27, 355/24, 367/3, 445/9, 458/23, 473/18, 494/2, 496/26	Olsa olsa-198/28, 424/19, 435/19, 476/13
Ötesi berisi-282/12	Özene bezene-33/8
Parça parça-172/29, 198/7, 355/4, 394/8, 478/18	Paytak paytak-491/23
Perde perde-92/3	Peşi peşine-459/23
Peşin peşin-326/2, 381/28, 439/25	Pırlıl pırlıl-14/7, 104/18, 60/3, 60/12, 77/6, 143/18, 216/12, 286/17, 287/18, 295/18, 297/24, 367/25, 370/18, 372/25
Pis pis-96/19, 458/2, 472/16, 515/20	Pisi pisi-315/9
Pütür pütür-84/19	Rahat rahat-36/22, 280/20, 387/18

Tablo 3.3. (devamı)

Rap rap-218/28, 382/20	Sabah sabah-70/19, 181/21, 295/14, 308/15, 308/27, 409/11, 438/19
Sağ salim-316/3	Sağa sola-276/11, 301/13, 488/8
Sağdan soldan-60/28, 155/28, 171/30, 355/17	Sağlı sollu-452/8
Satır satır-264/24	Sessiz sedasız-287/23
Seve seve-401/23	Sıcağı sıcağına-256/30
Sıcak sıcak-480/10	Sık sık-307/20, 324/9, 427/14
Sıkı sıkı-362/9, 399/3	Sinsi sinsi-133/5, 185/2, 234/19, 238/16, 333/6, 441/10
Soluk soluğa-286/2, 472/11, 478/15	Süklüm püklüm-250/6, 310/26
Sürü sepet-456/4	Sürüye sürüye-272/3
Şakır şakır-241/28, 284/18, 319/21, 324/18, 395/17, 436/5, 475/19, 501/22, 503/21	Şıkır şıkır-198/25, 487/17
Şıp şıp-411/19	Şöyle böyle-218/6
Şunu bunu-209/7	Tak tak-68/24, 243/11, 368/20
Takır takır-264/18, 481/2	Tatlı tatlı-57/14
Tek tük-218/4	Teker teker-16/3, 19/16, 22/2, 29/16, 31/7, 41/5, 63/5, 76/8, 93/9 166/18, 214/22, 216/29, 225/12, 229/29, 247/26, 253/25, 254/10, 270/13, 271/16, 318/13, 319/6, 390/3, 396/3, 397/23, 410/11, 414/11, 418/16, 427/30, 439/15, 440/6, 448/11, 449/4, 454/13, 455/14, 455/17, 455/24, 456/16, 474/26, 474/28, 516/23
Tepeden tırnağa-66/28, 116/1, 406/30	Ters ters-423/29
Tıkır tıkır-261/22, 401/9	Tıklım tıklım-259/19
Tıprır tıprır-190/10	Tıptı tıptı-367/20
Türlü türlü-195/6	Ufak tefek-77/9, 154/19, 176/20, 185/5, 207/11, 277/16
Utana sıkıla-277/16	Uzun uzadıya-320/1
Uzun uzun-132/30, 241/22, 296/22, 311/15, 468/24	Üç beş-176/14, 263/18, 310/27, 344/11, 361/18, 495/30
Üçer beşer-213/3, 247/30	Üst baş-208/5, 374/17, 397/25, 452/2
Vah vah-75/2	Vakitli vakitsiz-155/20
Vıcık vıcık-90/15, 111/13, 133/20, 195/7, 309/21, 437/23, 452/2, 458/7	Vızır vızır-483/20, 483/28
Yaka paça-468/7	Yamru yumru/Yamrı yumru*-46/19, 80/1
Yan yan-11/6, 80/5	Yan yana-155/13, 309/5
Yana yakıla-435/8	Yarı yarıya-124/2, 307/3
Yavaş yavaş-216/8, 370/7, 407/22, 426/22	Yaz kış-380/9
Yeni yeni-195/4	Yer yer -92/2, 125/26, 135/7
Yerli yerine-266/14, 391/17, 407/16	Yol yol-111/12
Yorgun argın-462/1	Yüzde yüz-305/28
Zart zurt-318/20	Zırt zırt-193/5, 240/8, 500/4

İnceleme sonrasında, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanında, 450 ikileme kullandığı tespit edilmiştir. Ilgaz'ın, *TDK Sözlükleri*'nde (2024) “yamru yumru” olarak geçen ikilemeyi, Çorum yöresine ait yöresel bir söyleyiş olan “yamrı yumru” şeklinde kullanmayı tercih ettiği görülmüştür (Yoksul, 2013, s. 637). Bu durumu, Ilgaz'ın halk kültürüne önem vermesi olarak yorumlamak mümkündür.

3.1.4. Birleşikler

Hababam Sınıfı'ndaki birleşikler, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.4.) yer almaktadır. Alanyazının taranması sonucu, Rifat Ilgaz'ın söz konusu romanında farklı bir şekilde kullandığı tespit edilen birleşikler, (*) işaretiyle ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.4. *Hababam Sınıfı*'ndaki Birleşikler

Acele etmek-282/6, 443/17, 490/15	Açık etmek-226/22, 499/26
Açık söylemek-438/14	Açıkgöz-108/26, 187/4, 274/12, 479/15
Açıkgözlülük-509/19	Açıvermek-194/12
Adamakıllı-123/10, 167/17, 211/19, 211/30, 270/2, 286/4, 293/13, 307/4, 309/7, 329/6, 355/9, 412/7, 448/13, 477/20, 501/13, 514/13	Adet edinmek-132/11
Adet olmak-97/13	Affetmek-179/11, 179/12, 413/1, 481/14, 486/14
Aksilik etmek-316/10	Akşamüzeri-487/7
Al al olmak-192/19	Alabilmek-478/21
Alaca karanlık-129/20, 247/27	Alay etmek-95/2, 95/10, 158/3, 277/7, 279/19, 327/1, 429/17
Alt dudak-124/1	Anlatabilmek-197/9
Anlatıvermek-261/30	Anlayabilmek-221/13
Ara sıra-431/23	Armağan etmek-28/15
Arz etmek-105/24, 120/5, 477/30	Aşçıbaşı-132/21, 197/1, 197/24, 224/12, 254/6, 340/5, 403/6, 410/28
At nalı-209/17	Atatürk-505/1, 509/2, 506/8, 507/10, 507/14, 509/5, 509/13, 509/14, 509/19
Ateş etmek-274/8	Atıvermek-109/16
Atıvermek-317/23	Atlatabilmek-217/4
Atsineği-109/13, 109/23, 111/7, 111/9	Avcılık etmek-131/3
Ayak sesi-22/19, 22/21	Ayak ucu-428/27, 496/1
Ayakkabı-421/14, 421/15	Aydınlanıvermek-423/24
Ayırabilmek-429/2	Aykırı olmak-77/5
Ayrılabilir-281/18	Babayiğit-343/12
Badem şekeri-134/10	Bahane etmek-132/29
Balık otu-352/9	Basmakalıp-301/4
Başı dinç-455/22	Başıbozuk-75/12, 77/4, 215/5, 458/12
Başparmak-295/29, 502/2	Başucu-108/21, 156/21, 234/1, 307/10, 399/5, 399/30, 425/27
Başvurmak-100/18, 104/16, 111/29, 147/15, 154/16, 164/15, 441/5, 441/28	Becerebilmek-425/7
Belli etmek-382/9, 504/21	Belli olmak-107/9, 135/10, 194/6
Berbat etmek (veya eylemek)-180/17, 388/14	Beyefendi-100/12, 364/10, 364/12, 364/30, 365/3, 365/5, 365/13
Bırakıvermek-29/15, 123/14, 288/12	Bilgi edinmek-497/4
Bilinçaltı-425/19	Binbaşı-375/6, 375/7, 375/19, 375/24, 376/17, 376/22, 377/11, 377/16, 377/21, 377/23, 377/27, 378/8, 378/21
Binek atı-291/20	Bir anda-465/13
Bir ara-125/16, 137/3, 267/7, 339/11, 381/5, 389/24, 391/29, 412/7, 465/3, 472/29, 475/13, 478/11, 489/2, 515/14	Bir aralık-67/12
Birçoğu-22/15	Birçoğumuz-227/23
Birdenbire-317/1, 347/25	Birkaç-294/9, 348/3, 496/1, 483/13
Bitivermek-445/5, 475/22	Boş laf-375/14

Tablo 3.4. (devamı)

Boşalıvermek-286/18	Boyunbağı-113/12, 196/26, 196/23, 239/11, 240/6, 240/9, 241/16
Bulaşıkthane-365/5	Büsbütün-72/22
Can eriği- 214/15, 281/12	Cep feneri-421/4
Cevap vermek-35/13, 94/3, 104/24, 105/18, 105/19, 126/14, 140/28, 165/2, 221/5, 259/16, 276/16, 291/4, 336/4, 384/26, 392/11, 413/22, 413/27, 434/17, 514/5	Cezaevi-437/4, 437/22
Çakıvermek-178/22	Çalar saat-124/7, 325/29
Çamaşırhane-365/6	Çarpabilmek-194/1
Çatapat-149/17, 149/19, 149/26, 150/20, 151/7, 151/8, 151/10, 153/5, 247/17, 247/19	Çekilivermek-445/20
Çektirebilmek-490/11	Çıkabilmek-445/18
Çıkagelmek-327/23	Çıkarıvermek-230/1
Çıkıvermek-110/2	Çiftetelli-289/25
Çizebilmek-176/1	Çocuk oyuncağı-161/4
Çökertivermek-286/20	Çöküvermek-42/10, 286/20, 355/3, 398/11, 501/19
Çöp kutusu-168/3, 443/11	Dağılıvermek-465/13
Dans etmek-87/11, 209/12, 434/17	Dar zaman-429/23
Darülbedayi-434/10	Değişivermek-513/4
Değiştirivermek-329/15	Deli etmek-72/18, 302/29, 313/13, 323/14, 351/6, 372/11, 389/8, 417/19, 455/3, 467/2
Deli olmak-23/9, 198/20, 198/21, 338/11, 348/15	Delikanlı-376/26
Dertop olmak-404/30, 409/20	Devam etmek-78/3, 82/18, 118/1, 132/3, 189/12, 190/13, 190/14, 208/1, 269/23, 274/25
Dırdır etmek- 282/19	Dışarı çıkmak-124/23, 126/16, 185/22
Dikiledurmak-427/19	Dikilivermek-396/15
Dikkat etmek-192/16, 209/21	Disiplin kurulu-38/6, 162/3, 167/12, 167/13, 252/13, 225/22, 427/6, 509/13
Diye bilmek-202/7, 111/16, 120/16, 201/18, 300/5, 401/16	Doğal olmak-77/9
Dokunuvermek-353/5	Dolma kalem-501/17
Donakalmak-86/7	Dönüvermek-349/25
Dua etmek-227/9	Duyabilmek-203/10
Duyurabilmek-494/23	Düşman olmak-41/25
Düşüvermek-400/5, 489/19	Düzenbaz-509/11
Düztaban-351/20	El birliği-491/17
El çabukluğu-117/24, 378/8, 492/11	El yazısı-312/14
Elebaşı-146/14, 225/21, 441/23, 516/10	Emanet etmek-40/15, 507/7, 507/8, 507/15
Emekliye ayrılmak (veya çıkmak)-188/23, 187/26	Emir vermek-36/17, 44/15, 54/12, 59/10, 73/17, 100/24, 174/7, 249/7, 271/17, 273/20, 274/5, 301/9, 401/4, 483/22
Emretmek-96/7, 341/12, 383/21, 391/28	Engel olmak-429/6
Erkek olmak-55/13	Esas vaziyet-383/16
Fark etmek-222/14	Fırlayıvermek-476/4
Firar etmek-35/28	Gaz ocağı-211/10
Gece bekçisi-423/21	Geçebilmek-349/9, 437/24
Geçirivermek-147/1	Gelişi güzel-114/20, 477/22
Gelivermek-45/7	Getirivermek-93/7
Gevezelik etmek-74/22, 418/12	Gevezelik etmek/Gevezelik yapmak*-125/20
Gidebilmek-147/10	Giderayak-493/21, 494/8

Tablo 3.4. (devamı)

Göl olmak-43/22	Görebilmek-66/10, 85/4, 97/19, 147/13, 299/2
Göz kapağı-496/14	Gözetleyebilmek-363/11
Gülebilmek-280/21	Güler yüz-415/6
Güney Kutbu-209/23	Gürültü etmek-13/14
Hak etmek-13/7, 84/27, 125/19, 213/7, 265/14, 333/9, 338/10, 377/10, 452/2	Hakaret etmek-279/19, 279/23, 279/28
Haklı olmak-203/104	Haksız olmak-237/14
Hâlledivermek-244/6	Hâlletmek-234/5
Hamam otu-199/2	Hareket etmek-211/25
Hasta olmak-453/24, 456/9	Hava gazı-423/11
Hayran olmak (veya kalmak)-168/5	Hayret etmek-304/29
Hediye etmek-442/13	Hemşehri/Hemşeri*-390/11
Hep bir ağızdan-78/12, 245/13	Hep birden-140/28, 291/4, 306/11, 314/7, 324/1, 425/30, 426/19, 457/7, 513/26
Her şey-339/11, 363/8, 367/19, 369/8, 390/13, 422/20, 423/24, 468/21	Herhâlde de-398/22, 426/8, 235/12, 187/3, 147/15, 423/9, 468/10
Herhangi bir-306/15, 306/20, 438/21	Hırgür-196/16
Hiç kimse-346/18	Hiçbir-60/7, 100/7, 102/14, 150/10, 166/7, 197/8, 197/18, 203/22, 227/8, 330/24, 354/27, 355/26, 372/12, 435/17, 443/8, 447/10, 471/17, 473/5, 511/3
Hiçbiri-41/25, 41/29, 101/2, 146/6, 147/3, 166/21, 284/28, 481/21	Hiçbirimiz-147/3, 310/11, 370/2, 443/4
Hinoğlulinleşivermek-505/8	İbret olmak-480/24
İç içe girmek (veya geçmek)-401/11	İç tüzük-313/28, 314/4
İçebilmek-493/18	İçyüz-218/16
İhmal etmek-109/9	İhtiyacı olmak-113/15
İkram etmek-131/11, 131/12, 131/13, 131/14, 113/15	İlan etmek-56/8, 303/22, 463/7
İlave etmek-130/2	İleri atılmak (veya çıkmak)-152/1
İlişivermek-139/18	İlkokul-433/21
İmdada (veya imdadına) koşmak (veya yetişmek veya erişmek)-430/18	İndirivermek-197/13, 328/27
İnkar etmek-83/18	İpucu-392/22, 467/5
İsabet almak-61/8	İsabet etmek-355/9
İsabet oldu-61/12	İshal olmak-256/13
İspat etmek-55/13, 55/20	İstikbal etmek-216/17
İşaret etmek-27/10, 42/10, 52/17, 103/24, 216/17, 263/15, 411/7, 411/12	İşetebilmek-424/25
İşgal etmek-380/26	İzin almak-52/11, 53/16
İzin istemek-34/54	İzin vermek-74/26
Kabadayı-201/17, 208/9, 227/17, 230/5, 354/4, 375/23, 376/3, 395/14, 444/23, 481/24, 498/10	Kabak çekirdeği-134/6, 135/5, 135/25
Kabak tatlısı-134/11, 138/12	Kabul etmek (veya eylemek)-93/6, 170/12, 170/29, 212/13, 340/21
Kabul etmek (veya eylemek)/Kabul buyurmak*-467/11	Kaçabilmek-372/28
Kaçın kurası-499/8	Kadınbudu-336/13, 338/9, 341/2
Kadingöbeği-336/13, 338/9, 341/3, 342/22	Kahkaha (veya kahkahayı) veya koparmak (veya salıvermek) basmak-468/19
Kalabalık etmek-138/2	Kalburüstü-166/13, 318/2
Kaldırabilmek-461/20	Kalıvermek-460/28

Tablo 3.4. (devamı)

Kalkabilmek-32/22	Kapaklanıvermek-371/20
Kapatıvermek-378/8	Kara haber-362/3
Karagöz-176/19	Karatahta-100/18, 238/2, 247/18
Karga tulumba-172/25, 271/18	Karmakarışık etmek-339/11
Karmakarışık olmak-43/3, 265/9	Karşılık vermek-45/19
Kavga etmek-515/7	Kavgaya girişmek (veya tutuşmak)-515/3
Kaybetmek-40/11, 189/19, 300/18, 432/30	Kaybolmak-173/6, 200/15, 283/11, 284/11, 327/4
Kayboluvermek-285/16	Kaydırıvermek-399/7
Kayıvermek-264/6, 285/14, 389/11	Kaynayabilmek-379/9
Kesilivermek-454/30	Kestane fişeği-233/6, 233/7
Kestirebilmek-121/2	Kılkuyruk-146/15, 230/6, 227/7
Kınakına-132/10	Kırılıvermek-204/10
Kıbarlık etmek-237/1	Komut vermek-48/25, 77/8, 289/16, 280/17, 280/18, 282/13, 293/8, 310/20, 374/11, 375/4
Komut vermek/Kumanda vermek*-47/17, 77/12, 216/11, 257/6, 273/2	Kontrol etmek-125/8, 246/8, 298/8, 454/16
Kopya etmek-305/2, 329/12	Kopya etmek/Kopya yapmak*-107/16, 111/21, 140/27, 141/6, 141/22, 302/18, 304/23, 304/30, 305/4, 305/27, 395/3, 395/17
Koşar adım-484/9	Koz helvası-334/15
Köprücük kemiği-376/13	Kurşun kalem-411/9, 168/2
Kurt yeniği-464/7	Kuru kafa-366/1, 366/2, 366/3, 366/4, 366/16, 367/5, 367/16, 367/23, 370/19, 371/7, 371/8, 371/28, 372/20
Kuru laf-477/10	Kuşgözü-225/7
Kuzey kutbu-209/23	Küfretmek-98/15, 416/17
Külyutmaz-499/9, 499/10	Laf ebeliği-439/12
Laf etmek-85/20, 491/27	Laf kalabalığı-262/4
Lafı kesmek-240/8	Layık olmak-70/5
Lime lime olmak-188/29	Mağlup olmak-380/26
Mahcup etmek-426/25	Manevra fişeği/Manevra kurşunu*-101/5
Manga olmak-48/18	Mayın tarlası-156/4
Maymun iştahlı-115/4	Memnun olmak-39/19, 162/17, 243/2
Merak etmek-337/24, 353/26, 406/12, 442/8, 480/14	Milli eğitim-516/6
Misafir olmak-44/17	Müşamere vermek-71/7
Nakletmek-487/16	Naz etmek-179/16
Neden sonra-299/2	Nefes almak-46/20
Neyse-482/9	Olabilir-467/24, 467/25
Olabilmek-209/20, 344/1, 408/16, 423/14, 463/1, 467/23, 467/24, 476/13, 493/14	Olağanüstü-233/20, 251/20, 463/5
Oldubitti-346/17	Olduğu gibi-318/17, 318/23
Olupbitti-303/14	Oluştururvermek-159/4
Oluvermek-374/8, 415/11, 426/23	Onbaşı-355/6, 377/3
Ordubozanlık-215/6, 442/3, 429/15	Orkestra şefliği-246/4
Orta oyunu-447/16	Ortaöğretim-318/5
Oturabilmek-270/28	Ödenivermek-204/9
Ödeyivermek-204/17	Ömrübillah-498/8
Önde olmak-48/20	Önem vermek-61/11, 324/14, 339/18
Önlem almak-154/21	Örgütlenivermek-513/7
Öteberi-144/21	Övünebilmek-365/19

Tablo 3.4. (devamı)

Teşekkür etmek-179/22, 473/4	Tevdi etmek-326/3
Tıpatıp uymak-123/16	Tıraş etmek-200/8, 309/13
Tıraş olmak-233/21, 294/11, 309/18, 512/5	Top ağaç-273/2, 273/3, 273/15
Tulumba tatlısı-202/11, 203/23, 207/15, 239/4, 241/1, 347/6, 347/11	Tutturuvermek-350/2
Tutulup kalmak-67/3	Tutuşturabilmek-405/8
Tuzla buz olmak-476/5	Ukalalık etmek-208/21
Uslu durmak (veya oturmak)-207/5	Uyanıvermek-159/19
Uyku (veya uykusunu) çekmek-426/6	Uyku sersemi-372/25
Uyurgezer-358/3, 358/4, 358/19, 359/27, 363/4, 363/18	Uyuyabilmek-351/2
Uzun boylu-337/1	Üst baş-111/11, 135/22, 293/20
Vakit kaybetmemek-258/21	Varagele-346/10
Vazgeçmek-108/12, 123/5, 230/10, 302/18, 348/28, 358/20, 362/27, 412/29, 446/1, 426/12	Vurdumduymaz-509/3
Yağcılık etmek-147/10	Yalayıp geçmek-61/13
Yapabilmek-131/21, 134/2, 342/20, 405/23	Yapışivermek-267/28, 441/1
Yarayabilmek-402/16	Yardım etmek-288/8
Yardımcı olmak-479/7	Yarış etmek-59/5
Yatak odası-315/3	Yatakhane-205/10, 233/19, 248/18, 250/12, 250/13, 252/1, 252/6, 252/28, 253/8, 261/1, 284/28, 286/30, 287/16, 287/20, 287/21, 294/9, 296/13, 303/12, 303/13, 307/12, 354/9, 357/11, 359/15, 359/11, 361/18, 362/17, 363/11, 365/10, 365/8, 366/6, 366/16, 366/17, 367/6, 367/8, 369/15, 372/12, 372/24, 409/12, 409/13, 410/8, 418/8, 432/23, 436/4, 440/9, 453/1, 461/8, 470/12, 471/8, 471/26, 471/28, 471/30, 475/6, 477/29, 493/30, 495/2, 495/7, 496/15, 497/2, 497/3, 512/6
Yazabilmek-346/17	Yazdırabilmek-441/9
Yazılabilmek-498/5	Yemek masası-207/1, 220/6, 254/17, 254/28, 255/7, 256/8, 294/11, 295/26, 315/1, 317/4, 336/3, 338/19, 339/20, 340/1, 340/29, 342/27, 386/23, 389/21, 410/24, 423/3, 448/9, 490/12, 492/21
Yemin etmek-35/17, 192/23	Yerinden fırlamak-148/8
Yığılıvermek-32/19, 372/29	Yiyebilmek-203/23
Yoğuruvermek-294/18	Yol yorgunluğu-42/4
Yolunda gitmek (veya yürümek)-339/11	Yükselivermek-146/2
Yüzbaşı-275/23, 374/10	Yüzde yüz-161/9
Yüzükoyun-489/18	Zannetmek-320/14
Zatıaliniz-467/11	Zihin açıklığı-347/25
Zeytinyağlı-336/13, 338/9	Ziyaret etmek-155/1

İnceleme sonrasında, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanında, 1056 birleşik kullandığı tespit edilmiştir. Alanyazında, birtakım söz dizimsel gerekçelerden dolayı, birleşiklerde değişiklik yapılabileceği kabul edilmektedir (Gökdayı, 2023). Dolayısıyla, romanda yer verilen ve değiştirildiği tespit edilen birleşikleri, Ilgaz'ın üslubunun bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

3.1.5. Kalıp Sözler

Hababam Sınıfı'ndaki kalıp sözler, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.5.) yer almaktadır. Alanyazının taranması sonucu, Rıfat Ilgaz'ın söz konusu romanında farklı bir şekilde kullandığı tespit edilen kalıp sözler, (*) işaretiyle ayrıca belirtilmiştir.

Tablo 3.5. *Hababam Sınıfı*'ndaki Kalıp Sözler

Aferin/Aferin be!-505/19*	Aferin-16/6, 16/7, 27/17, 111/28, 115/14, 125/22, 125/29, 192/13, 218/29 (iki kez), 219/4, 238/14, 241/23, 265/1, 270/29, 274/12, 278/23, 279/4, 292/25, 303/9, 375/27, 379/17, 383/10, 426/25, 430/14, 435/12, 478/20, 489/29, 501/7
Affedersiniz-73/20, 74/3, 114/7, 332/13, 507/22	Affedin-28/8, 118/25, 164/28, 179/5, 379/5, 412/30
Afiyet olsun-224/14, 355/18, 446/2	Al benden de o kadar/Benden de al o kadar*-246/19
Alacağı olsun-512/2	Alacağın olsun-511/22
Alacağımız olsun-446/8	Alimallah-480/23
Allah Allah-32/9, 243/15, 331/23	Allah için-452/3
Allah kahretsin-145/11	Allah rahatlık versin-159/17
Allah selamet versin-333/23	Allah sıhhat ve afiyet versin-400/3
Allah versin-491/5	Aman efendim-108/23
Aşk olsun-46/26, 51/25, 173/14, 175/13, 219/3, 249/17, 318/10, 339/4, 377/8, 443/14, 443/30, 444/5, 448/30, 492/13, 494/29, 505/26, 509/18	Ayıp-280/11
Bak hele-506/11	Bana ne-108/6
Başın sağ olsun-75/2	Başüstüne-95/11, 274/16, 369/11
Benden günah gitti/Benden suç gitti*-172/5	Bereket versin-286/14
Bravo-46/26, 401/14, 401/23, 461/1, 478/21, 509/18	Buyur-322/4, 322/5, 325/19, 443/3
Buyursunlar-464/17	Buyurun-79/29, 80/4, 118/19, 118/22, 184/16, 184/20, 250/2, 250/3, 267/16, 349/22, 390/15, 450/25, 458/20, 467/6, 503/17
Cehennem ol-206/6	Çok şükür-126/15
Çok yaşa sen/Çok yaşa*-460/1, 501/12	Dikkat-39/5, 217/15, 217/19, 217/28, 289/16, 374/12, 77/8, 97/10, 431/22 (iki kez)
Defol-18/15, 28/10, 140/19, 153/10, 181/14, 181/15, 184/4, 205/25, 262/26, 311/13, 445/14, 486/18, 163/18	Dilini eşek arısı soksun-323/16

Tablo 3.5. (devamı)

Efendim-11/17, 11/19, 11/21, 12/2, 12/6, 16/5, 16/11, 24/16, 26/10, 28/11, 31/19, 31/21, 31/29, 32/16, 34/56, 35/5, 35/7, 35/9, 35/24, 35/25, 36/12, 37/10, 44/3, 44/5, 44/9, 46/28, 52/19, 52/21, 52/22, 53/4, 53/18, 53/19, 53/21, 54/1, 54/3, 54/5, 54/14, 66/4, 67/1, 67/2, 68/15, 71/6, 71/8, 71/9, 71/12, 71/13, 72/9, 72/11, 72/25, 73/19, 74/19, 74/25, 90/28, 97/22 (iki kez), 98/2, 98/5, 97/26, 101/6, 18/6, 101/20, 103/4, 103/6, 104/1, 104/24, 108/4, 114/7, 114/14, 115/14, 118/4, 118/6, 118/25, 118/29, 119/18, 119/19, 120/5, 122/9, 140/15, 140/16, 140/29, 141/5, 141/8, 141/26, 142/13, 142/4, 143/30, 144/2, 144/5, 147/3, 147/11, 150/15, 150/18, 151/2, 151/8, 151/24, 151/27, 151/30, 157/9, 158/11, 158/21, 161/25, 162/14, 162/28, 162/29, 163/19, 164/14, 176/3, 176/29, 177/25, 177/30, 178/29, 179/5, 182/17, 182/21, 182/26, 183/24, 183/27, 184/17, 185/22, 188/9, 188/16, 189/12, 190/13, 190/17, 191/8, 192/3, 192/8, 192/10, 192/20, 192/26, 193/14, 193/16, 193/18, 193/22, 194/11, 199/30, 200/3, 200/5, 202/17, 209/26, 210/13, 210/20, 216/23, 223/24, 224/12, 229/15, 229/21, 242/3, 242/13, 242/29, 243/1, 243/6, 243/9, 243/14, 244/5, 244/10, 247/5, 252/26, 253/1, 253/5, 256/17, 256/21, 256/8, 256/28, 258/1, 258/4, 263/22, 263/30, 265/15, 267/20, 271/4, 271/14, 272/11, 274/7, 276/3, 277/12, 277/17, 279/12, 279/21, 279/28, 280/6, 280/13, 289/24, 290/3, 290/6, 290/8, 291/8, 291/10, 291/15, 292/19, 292/23, 300/13, 304/3, 304/20, 304/25, 305/5, 305/11, 305/16, 305/18, 306/4, 306/7, 306/17, 307/9, 311/2, 311/4, 311/6, 311/11, 321/6, 321/10, 321/12, 321/14, 321/16, 321/19, 321/20, 321/25, 321/26, 321/28, 322/1, 322/4, 322/6, 322/12, 322/14, 322/16, 322/18, 322/20, 322/22, 322/24, 322/26, 323/4, 324/20, 325/1, 325/10, 325/15, 325/19, 327/27, 330/13, 330/29, 331/3, 331/12, 331/3, 331/18, 331/25, 332/7, 332/27, 341/5, 341/20, 341/26, 344/27, 345/25, 349/9, 356/8, 363/25, 363/29, 364/1, 369/6, 369/9, 369/13, 369/23, 369/26, 370/10, 375/18, 378/4, 378/17, 383/27, 384/22, 393/14, 393/18, 393/23, 393/25, 394/2, 394/11, 400/2, 400/4, 400/7, 400/13, 405/12, 405/21, 412/2, 412/11, 412/21, 412/26, 412/29, 419/22, 420/1, 428/30, 429/8, 429/12, 430/7, 431/2, 431/8, 432/21, 451/9, 451/15, 451/20, 453/5, 453/6, 453/16, 458/30467/11, 484/5, 484/9, 484/12, 484/16, 484/20, 484/24, 486/13, 486/16, 488/13, 488/17, 488/20, 488/26, 489/15, 502/6, 502/8, 502/12, 503/9, 503/17, 503/20, 503/25, 504/6, 504/10, 504/27, 505/21, 505/24, 506/4, 508/29	Eller yukarı-66/27
--	---------------------------

Tablo 3.5. (devamı)

Eline sağlık-224/12	Estağfurullah-435/20
Emret-382/24	Geçmiş olsun-101/18, 165/6, 424/14, 465/15, 74/28
Eyvallah-166/8	Görüşürüz-73/3
Göreyim seni/Göster kendini-376/26*	Gözüm görmesin-184/4
Gözüm görmesin seni-179/18	Gözünü sevdiğim-64/6
Gözüne dizine dursun-184/27, 311/7	Ha deyince-314/24
Güle güle-244/12	Hadi oradan-108/28, 283/24
Haberin olsun-470/6	Hay hay-267/20
Hay Allah-287/3	Hayrola-186/4
Hayırlı olsun-480/3	Helal olsun-46/42
Hazır ol-13/17, 77/11, 270/16, 289/16, 374/12	Hoş geldiniz-390/15, 450/24
Helal-496/4	Hoşça kalın-282/24
Hoşça kal-282/25	İyi olduğuna sevindim-400/3
İyi geceler-159/17, 494/20	Kolay gelsin-440/12
Kolay gele-144/18, 295/28	Laf olsun diye-228/11
Kusura bakma-417/7, 424/2	Maşallah-375/1, 505/20
Lanet olsun-253/2	Merhaba-289/17, 374/15, 374/16
Merak etme-68/1	Müsaade edin-306/7
Müsaade eder misiniz-176/25	Ne hâliniz varsa görün-206/7
Ne haber-316/7, 395/19	Ne yazık ki-105/26, 375/28
Ne var ne yok-339/21	Önemli değil-130/3
Ömrüne bereket-279/9	Öyle olsun-167/9
Öp babanın elini-348/17	Pardon-74/19
Özür dilerim-119/4, 459/30	Rica ederim-118/1, 162/15, 405/21
Pes doğrusu-37/17, 333/5	Sağ ol-78/17, 159/19, 165/9, 382/30, 383/19
Rica etsem/Sizden ricam*-441/8, 425/16	Sana ne-503/3
Sağ olun-311/9, 400/4	Selam eder, gözlerinden öperim-317/20
Saygılarımla-497/5	Söz gelimi-430/3
Sıkma tatlı canını-495/18	Sözüm ona-482/7
Söz gelişi-424/30	Şifa niyetine-30/18, 355/19
Şerefine-30/11	Tebrik ederim-401/16, 509/18
Şifa olsun-132/14	Teşekkürler-342/25
Teşekkür ederim-28/11, 73/24	Üstüne yok-113/22
Tüh be /Tuh be*-223/12, 348/23	Vallaha-24/5
Valla-55/10, 108/27, 124/20, 124/27, 125/11, 143/13, 151/8, 231/22, 246/24, 331/3, 404/17, 436/18, 437/24, 465/1, 472/24, 485/14, 493/15, 90/18, 99/8	Yahu-24/5, 389/14
Vay anasını-81/5, 187/1, 189/20, 190/2, 190/26, 207/17, 223/7, 263/2, 398/17, 406/17, 443/13	Yarasın-132/14, 355/20
Yallah-171/20, 177/22, 177/28, 178/1, 185/8, 254/19	Yaşa-30/6, 59/17, 59/25, 77/4, 127/5, 261/11, 380/13, 380/23, 380/27, 383/2, 388/8, 461/1, 491/12, 501/8
Yaşa sen-375/27	Yazık-129/18, 356/11, 488/5, 488/6
Yazık be-314/25	Yeter artık-294/2, 475/20, 478/12
Yemin et-143/12	Yıkıl karşımdan-104/8
Yeter artık/Yeter*-336/12, 368/9, 435/10	Yuh be-480/28
Yıkıl karşımdan/Yıkıl git*-503/24	

Türkçede Kalıp Sözler (Gökdayı, 2023) temel alınarak yapılan inceleme sonrasında, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanında, 639 kalıp söz kullandığı tespit edilmiştir. Söz konusu eser göz önünde bulundurularak yapılan kıyaslama sonucunda ise, Ilgaz'ın 9 kalıp söze değiştirerek yer verdiği görülmüştür.

3.2. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Değerlendirilmesi

Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* romanındaki kalıplaşmış dil birimlerinin sayısına, aşağıdaki tabloda (Tablo 3.6.) yer verilmektedir.

Tablo 3.6. *Hababam Sınıfı*'ndaki Kalıplaşmış Dil Birimleri Sayısı

Kalıplaşmış Dil Birimi	Sayı
Deyimler	1261
Atasözleri	14
İkilemeler	450
Birleşikler	1056
Kalıp Sözler	639

Tablo 3.6.'daki veriler incelendiğinde, *Hababam Sınıfı*'nda deyimlerin diğer kalıplaşmış dil birimlerine kıyasla daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu durumu, iletilerin daha kısa ve öz bir şekilde aktarılmasını kolaylaştırması nedeniyle, ortak dil kullanıcılarının deyimleri sıklıkla kullanması olarak açıklamak mümkündür. Ayrıca deyimler, neredeyse karşılaşılan her olay ve durumun uygun bir şekilde ifade edilmesini de sağlamaktadır. Yukarıdaki tabloya da yansıdığı üzere, Ilgaz'ın söz konusu romanında çok sayıda yer verdiği bir diğer kalıplaşmış dil birimi de birleşiklerdir. Bu husus, Türkçenin söz varlığının, çoğunlukla sözcüklerin birleşmesi yoluyla genişlemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir. Öte yandan, söz konusu tabloya bakıldığında, Ilgaz'ın az sayıda atasözü kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, atasözlerinin cümle biçiminde kalıplaşması, dolayısıyla bağımsız ve tam bir cümle olmaları üzerinden açıklanabilmektedir. Daha önce de işaret edildiği üzere, Türkçenin söz varlığında cümle hâlinde kurulan deyimler de bulunmakla birlikte, söz öbeği hâlindeki deyimler çoğunluktadır. Bu kapsamda, deyimler cümle içinde de yer alabilirken, atasözlerinin yalnızca cümle şeklinde kurulması, Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı*'nda atasözlerine neden az sayıda yer verdiği sorusunu cevaplayabilmektedir. Tablo 3.6.'da belirtildiği üzere, Ilgaz'ın kalıp sözlerden de yararlanması ise, yazarın halk kültürüne verdiği önemi yansıtmaktadır. Genel bir yorum yapılacak olunursa, Ilgaz'ın kalıplaşmış dil birimlerine sıklıkla başvurması ve üslubu nedeniyle farklı şekillerde kullanması, dilin anlatım olanaklarına hakim olduğunu göstermektedir. Takip eden alt başlıklarda, *Hababam Sınıfı*'ndaki kalıplaşmış dil birimleri; yapısal, anlamsal ve işlevsel özellikleri bağlamında değerlendirilmektedir.

3.2.1. Deyimler

Yapısal yönden bakıldığında, atasözleri gibi Türkçenin söz varlığında kalıp hâlinde yer alan deyimler en az iki sözcükten oluşmakla birlikte, tek bir sözcük gibi hareket etmektedir. Bu bağlamda deyimler, yapısal özellikleri bakımından cümle ve söz öbeği hâlinde kurulanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Örneğin “ağır başlı”, “eli bayraklı”, “kelle koltuğunda” ve “püf noktası” deyimleri söz

öbeği olarak; “İncir çekirdeğini doldurmaz.”, “Dostlar alışverişte görsün.”, “Delik büyük yama küçük.” gibi deyimler cümle şeklinde kullanılmaktadır (Aksoy, 1988, 39). Bu çerçevede, *Hababam Sınıfı*’nda 1261 deyimden 1246’sının söz öbeği hâlinde, 15’nin de cümle olarak kullanıldığı tespitinden hareketle, söz öbeği hâlindeki deyimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durumu, söz öbeği hâlindeki deyimlerin tek bir cümle olarak kullanılmasından ziyade, birden çok cümle içinde kullanılabilmesi üzerinden açıklamak mümkündür.

Tablo 3.7. *Hababam Sınıfı*’ndaki Deyimlerin Yapısal Yönden İncelenmesi

Söz Öbeği Hâlindeki Deyimler	Cümle Hâlindeki Deyimler
Aklına yatmak-83/30	Ne olursa olsun-301/24
Babasının hayrına-230/19	Ne pahasına olursa olsun-192/5
Canı sıkılmak-460/2	Suratından düşen bin parça-450/28
Çivisi çıkmak-103/20	
Dişini sıkamak-487/30	
El ayak çekilmek-42/1	
Farkına varmak-112/13	
Göğsünü gere gere-51/7	
Hem suçlu hem güçlü-108/30	
İki paralık etmek-464/13	
Ne olur ne olmaz-493/28	

Anlam yönünden değerlendirildiğinde, deyimlerin en belirgin özelliği değişmece anlamlı olmalarıdır. Örneğin, “can damarına basmak” deyiimiyle herhangi bir konunun en önemli noktasına vurgu yapma anlamı, etkili ve özlü bir söyleyişle verilmek istenmiştir (Gökdayı, 2023, s. 42). Bu doğrultuda, *Hababam Sınıfı* romanındaki deyimler incelendiğinde, 1261 deyimden 1246’sının değişmece anlam taşıdığı görülmektedir. Bu durum, Ilgaz’ın halk kültürüne duyduğu ilgiyi ve hakimiyeti yansıtmaları bakımından okuyucuya bir örnek sunmaktadır.

Tablo 3.8. *Hababam Sınıfı*’ndaki Deyimlerin Anlamsal Yönden İncelenmesi

Deyim	Anlamı	Anlamsal Özelliği
Alnına kara sürmek-482/20	Bir kimsenin haksız yere kötü tanınmasına yol açmak	Değişmece Anlam
Canavar kesilmek-456/29	Hırçınlaşmak, canavar gibi olmak	Değişmece Anlam
Çam devirmek-53/6	Karşısındakine dokunacak veya kötü bir sonuç doğuracak söz söylemek	Değişmece Anlam
Dalına basmak-168/12	Hoşlanmadığı şeyleri yaparak birini kızdırmak	Değişmece Anlam

Öte yandan, deyimlerin bir hususu kısa, etkili ve özlü bir şekilde ele alarak daha anlaşılır kılması, aynı zamanda işlevselliğinin de bir neticesini teşkil etmektedir. Bu kapsamda, *Hababam Sınıfı*’nda da herhangi bir olay veya duruma uygun deyimlere sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Ilgaz (2019, s. 53), bir kimsenin karşısındakini üzecek, kendi aleyhine sonuçlanacak bir durumu “çam devirmek” deyiimiyle ifade etmiştir:

Tablo 3.9. *Hababam Sınıfı*'ndaki Deyimlerin İşlevsel Yönden İncelenmesi-1

Deyim	Anlamı (İşlevsel Özelliği)
Kulak kesilmek-242/14	Büyük bir dikkatle dinlemek
Pestili çıkmak-456/24	Çok yorulmak
Tüylerini diken diken etmek-434/8	Korku duymak ya da üşümek

Ayrıca Ilgaz, deyimlerin konuşma biçiminde, iki yargılı veya uyaklı ya da bir öyküye, bir olaya dayalı yönlerinden (Aksoy, 1988, s. 407) de istifade etmek suretiyle, dilin aktarım gücünü gözler önüne sermiştir:

Tablo 3.10. *Hababam Sınıfı*'ndaki Deyimlerin İşlevsel Yönden İncelenmesi-2

Deyim	Anlamı (İşlevsel Özelliği)
Anca beraber, kanca beraber 341/27	Uyaklı
Halep oradaysa arşın burada-374/4	Bir öyküye ya da olaya dayalı
Hem suçlu hem güçlü-108/30	Uyaklı
Hoşafın yağı kesilmek -276/11	Bir öyküye ya da olaya dayalı
Pabucu dama atılmak-436/1	Bir öyküye ya da olaya dayalı

Türkçenin söz varlığında yer alan kalıplaşmış dil birimlerinde olduğu gibi deyimlerin de bir toplumun kültürünü ve yaşayışını yansıtmaya işlevi bulunmaktadır. Örneğin, İslam inancına göre günah işleyenler için “cehennem azabı”, “cehennemin dibini boylamak” (Gökdayı, 2023, s. 44) ve “el benden sebep Allah’tan” (Aksoy, 1988, s. 409) gibi deyimler kullanılmaktadır. Ilgaz da *Hababam Sınıfı*’nda kullandığı deyimlerle toplumun inanç ve değerlerini yansıtarak, roman kahramanlarının ve yaşadıkları çevrenin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır: Gaipten haber vermek-174/19, Hakkı olmak-401/23, Kıyamet kopmak-122/2, Namusunu temizlemek-96/6, Sütüne havale etmek-479/13, Şeytana uymak-415/12.

3.2.2. Atasözleri

Yapısal yönden bakıldığında, ilk olarak atasözlerinin tam bir cümle hâlinde olduğu görülmektedir. Bu cümleler ise, genel olarak kısa bir şekilde ve basit, birleşik, sıralı, bağlı ve eksilteli biçimde kurulmaktadır. Örneğin; “Et tırnaktan ayrılmaz.” (basit cümle), “Adamın adı çıkacağına canı çıksın.” (birleşik cümle), “Bir elin nesi var iki elin sesi var.” (sıralı cümle), “Allah bilir ama kul da sezer.” (bağlı cümle) ve “Duvarı nem yıkar insanı gam (yıkar).” (eksilteli cümle) (Gökdayı, 2023, s. 35). *Hababam Sınıfı*’ndaki atasözlerinde de söz konusu yapısal özelliklere rastlanmaktadır:

Tablo 3.11. *Hababam Sınıfı*’ndaki Atasözlerinin Yapısal Yönden İncelenmesi-1

Atasözü	Yapısal Özelliği
Görülen köy kılavuz istemez-sayfa 152/satır 15	Birleşik Cümle
Her kuşun eti yenmez-388/25	Basit Cümle
Üzümünü ye de bağını sorma-503/4	Bağlı Cümle

İkinci olarak, atasözü özelliği gösteren bir cümle fiili, çoğunlukla geniş zamanlı kullanılmakta veya emir kipiyle çekimlenmektedir. Örneğin; “Balık baştan kokar.” (geniş zaman) ve

“Dost ile ye iç, alışveriş etme.” (emir kipi) (Aksoy, 1988, s. 16). Ayrıca, “Ana kızına taht kurmuş baht kurmamış.” (Aksoy, 1988, s. 16) cümlesinde olduğu üzere, fiillerin görülen geçmiş zamanlı olarak kullanıldığı atasözleri de bulunmaktadır. Buna *Hababam Sınıfı*’ndan da örnekler verilebilmektedir:

Tablo 3.12. *Hababam Sınıfı*’ndaki Atasözlerinin Yapısal Yönden İncelenmesi-2

Atasözü	Yapısal Özelliği
Hangi dağda kurt öldü-297/12	Görülen Geçmiş Zaman
Her koyun kendi bacağından asılır-456/3	Geniş Zaman
Üzümünü ye de bağını sorma-503/4	Emir Kipi

Ayrıca, anılan romanda geçen “Değirmenin suyu nereden geliyor?” (İlgaz, 2019, s. 387) atasözündeki gibi, fiilin şimdiki zamanla çekimlendiği kullanımlar da mevcuttur. Bununla birlikte üçüncü olarak, atasözlerinin en önemli yapısal özelliği, Türkçenin söz varlığında kalıp hâlinde yer almalarıdır. Dolayısıyla, atasözünü oluşturan sözcüklerin farklı bir şekilde sıralanması veya aynı anlamı taşıyan farklı bir sözcükle yer değişikliği yapılması, genellikle söz konusu olmamaktadır. Öte yandan alanyazında anlamsal bir farklılığa yol açmadığı sürece, bu tür değişiklikler yapılması kabul görmektedir (Gökdayı, 2023, s. 37). Örneğin, “El (bıçak) yarası onulur (geçer), dil yarası onulmaz (geçmez).” (Aksoy, 1988, s. 266). *Hababam Sınıfı*’nda da “İslanmışın yağmurdan korkusu olmaz.” atasözünün, “İslanmışın yağmurdan pervası mı olur?” (İlgaz, 2019, s. 395) olarak değiştirildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede, anılan romanda İlgaz’ın, atasözlerinin cümle yapısına genellikle bağlı kaldığı görülmekle birlikte, değiştirmeyi tercih ettiği atasözlerinin varlığından, Türkçenin anlatım esnekliğini ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan, anlamsal yönden değerlendirildiğinde, atasözlerinin değişmece (mecaz) ve gerçek anlam taşıdıkları görülmektedir. Örneğin, “Bugünün işini yarına bırakma.” (mecaz anlam) ve “Mum dibine ışık vermez” (gerçek anlam) (Aksoy, 1988, s. 21). *Hababam Sınıfı* incelendiğinde ise, gerçek anlamlı atasözleri yer almakla birlikte, değişmece anlam taşıyan atasözlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum, atasözünün anlamını etkileyici kılmakta ve verilmek istenen iletiyi güçlendirmektedir:

Tablo 3.13. *Hababam Sınıfı*’ndaki Atasözlerinin Anlamsal Yönden İncelenmesi

Atasözü	Anlamı
Atın ölümü arpadan olsun-428/6	Değişmece Anlam
Ay aydın hesap belli-489/6	Gerçek Anlam
Değirmenin suyu nereden geliyor-387/3	Değişmece Anlam
Her kuşun eti yenmez-388/25	Değişmece Anlam

İşlevsel olarak bakıldığında, atasözlerinin eleştiren, öğüt veren, uyaran, hesap soran ve sitemde bulunan çeşitli niteliklerinin olduğu söylenebilmektedir. Böylece, atasözleriyle verilmek istenen her ileti, alıcının zihninde kalıcı bir yer edinmekte; atasözlerinin ait olduğu toplumun kültürü ve yaşam biçimi gelecek nesillere daha kolay bir şekilde aktarılmaktadır. Ayrıca, cümlelerin kısa bir şekilde

kurulması, anlatımı etkili, öz ve açık kılmaktadır. Atasözlerindeki anlam çeşitliliği, *Hababam Sınıfı*'na da yansımıştır:

Tablo 3.14. *Hababam Sınıfı*'ndaki Atasözlerinin İşlevsel Yönden İncelenmesi

Atasözü	Anlamı (İşlevsel Özelliği)
Değirmenin suyu nereden geliyor-387/3	Hesap Sorma
Hangi dağda kurt öldü-297/12	Sitem
Her kuşun eti yenmez-388/25	Uyarı
Üzümünü ye de bağını sorma-503/4	Öğüt

Hababam Sınıfı romanında en çok, öğüt ve uyarı anlamı içeren atasözlerine yer verildiği görülmektedir. Bu durumu, atasözlerinin çoğunlukla uzun yıllar boyunca edinilen deneyimler ve yapılan gözlemlerin ürünü olması üzerinden açıklamak mümkündür. Zira öğüt vermek ve uyarıda bulunmak belirli bir bilgi birikimini gerekli kılmaktadır.

3.2.3 İkilemeler

İkilemelerin yapısal yönden öne çıkan özellikleri, genellikle iki sözcükten meydana gelmeleri ve ikilemeyi oluşturan sözcükler arasında söz dizimsel bir ilişki bulunmasıdır. Dolayısıyla alanyazında ikileme tesis eden sözcükler -tekrar edilenler ve m-'li olanlar dışında- kalıp hâlinde yer almaktadır. Söz gelimi “yorgun argın” ikilemesi, “bitkin argın” şeklinde söylenememektedir (Gökdayı, 2023, s. 46). *Hababam Sınıfı*'nda, “Bir baştan (veya uçtan) bir başa (veya uca)” (340. sayfa 14. satır) gibi birkaç sözcükten meydana gelen bir ikileme de bulunmakla birlikte, çoğunlukla iki sözcükten oluşan ikilemelere yer verilmektedir: Utana sıkıla-277/16, Yaka paça-468/7, Azar azar-42/7, Yorgun argın-462/1, Ufak tefek-77/9.

Anlamsal yönden bakıldığında, atasözlerinde olduğu gibi, ikilemeler de hem değişmece (bir deyim içinde yer almaktadır) hem de gerçek anlamlı olabilmektedir. Örneğin “dere tepe” ikilemesi, “dreden tepeden konuşmak” deyiminde değişmece anlamdadır (Gökdayı, 2023, s. 47). *Hababam Sınıfı*'nda da bu tür kullanımlara rastlamak mümkündür: Alt üst etmek-124/11, Avaz avaz bağırma-125/13, Dal budak salmak-340/16, Delik deşik olmak-135/8.

Alanyazında, ikilemelerin ortaya çıkış nedeninin ardında, dilin anlamsal yönü olduğu ileri sürülmektedir. Bu kapsamda, ikilemeyi oluşturan sözcükler aynı anlamda (deli divane, ses seda, güle güle, uslu uslu vb.), yakın anlamda (eş dost, dünya alem, mal mülk vb.) ve karşıt anlamda (büyük küçük, irili ufaklı, dost düşman vb.) olabildiği gibi; bir sözcüğü anlamlı (eğri büğrü, eski püskü, yamru yumru vb.) veya iki sözcüğü de yarı anlamlı (eciş bücüş, abur cubur, yalap şalap vb.) olabilmektedir (Hatipoğlu, 1981, s. 58-60). Bu noktadan hareketle, ikilemelerin anlamı kuvvetlendirdiğini ve pekiştirdiğini söylemek mümkündür. Buna *Hababam Sınıfı*'ndan da örnekler verilebilmektedir:

Tablo 3.15. *Hababam Sınıfı*’ndaki İkilemelerin Anlamsal Yönden İncelenmesi-1

Eş ve Yakın Anlamlı İkilemeler	Karşıt Anlamlı İkilemeler
Azar azar-42/7	Dolup boşalmak-480/6
Baka baka-306/15	Gece gündüz-205/3
Bile bile-79/18	Alıp vermek-355/11
Borç harç-418/6	Aşağı yukarı-332/1
Derleyip toplamak-431/14	
Doğru dürüst-358/6	
Giyinip kuşanıp-239/24	
Güle oynaya-297/23	

Bu doğrultuda, *Hababam Sınıfı*’nda tespit edilen 450 ikilemeden 418’inin eş ve yakın anlamli ikilemelerden, 32’sinin karşıt anlamli ikilemelerden oluştuğu görülmektedir. Bu durumu, Türkçenin sözcükte eş ve yakın anlamli kelimelerin çoğunlukta olmasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 3.16. *Hababam Sınıfı*’ndaki İkilemelerin Anlamsal Yönden İncelenmesi-2

Bir Sözcüğü Anlamli İkilemeler	Bir Sözcüğü Yarı Anlamli İkilemeler
Boylu boslu-311/12	Abur cubur-67/17
Kayıt kuyut-226/16	Zart zurt-318/20
Tek tük-218/4	Zırt zırt-500/4

Romanda yer alan ikilemelerin 36’sının bir sözcüğü yarı anlamli, 10’unun da bir sözcüğü anlamli ikilemelerden oluştuğu tespit edilmiştir. İkilemelerin söz konusu anlam özellikleri, aynı zamanda işlevselliğinin de bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca, söz diziminde özne, nesne, tümleç ve yüklem gibi görevler de üstlenen ikilemeler, bu yönleriyle anlatımı güçlendirmektedir.

Tablo 3.17. *Hababam Sınıfı*’ndaki İkilemelerin İşlevsel Yönden İncelenmesi

İkileme	İşlevsel Özelliği
(...) alaylı alaylı gülüyordu -507/16	Zarf Tümleci
(...) sıkı bir arama tarama yaptı-61/24	Nesne
(...) bizden tarafa bir uçtan bir uca yürüdü-374/17	Yer Yön Tümleci

3.2.4. Birleşikler

Yapısal yönden iki sözcükten oluşan birleşiklerin bir kısmı, ikiden fazla sözcüğün birleşmesiyle de meydana gelebilmektedir. Örneğin, “biçer-döver” birleşigi iki sözcüklüdür; “Afyon-kara-hisar” birleşigi, üç sözcüklüdür. *Hababam Sınıfı*’nda yer alan 1056 birleşigin 1044’ünün iki sözcüklü birleşikten kurulduğu, 12’sinin ise ikiden çok sözcüklü olduğu tespit edilmiştir. Bir başka yapısal özellik ise, önceden söz öbeği olan birleşiklerin daha sonra kalıplaşmalarıdır. Örneğin; “kuş üzümü” (ad öbeği), “eli açık insan” (sıfat öbeği) ve “bilgisayar” (eylem öbeği) (Gökdayı, 2023, s. 50) sonradan kalıplaşmış söz öbekleridir. *Hababam Sınıfı* romanında bu tür kullanımlara sıkça yer verilmesi, Ilgaz’ın dilin anlatım olanaklarından ziyadesiyle istifade ettiği şeklinde yorumlanabilmektedir: Açıkgoz-479/15, Açıkgozlülük-509/19, Adamakıllı-448/13, Akşamüzeri-487/7, Alaca karanlık-247/27, Aşçıbaşı-410/28,

At nalı-209/17, Basmakalıp-301/4, Başı dinç-455/22, Başıbozuk-215/5, Can eriği-281/12, Cep feneri-421/4, Elebaşı-146/14, Gaz ocağı-211/10, Gece bekçisi-423/21

Anlamsal yönden bakıldığında birleşikler; atasözleri ve ikilemeler gibi, değişmece ve gerçek anlamlı olabilmektedir. Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* romanında kullanmış olduğu 1056 birleşimin, 1006'sı gerçek anlamlı, 50'si de değişmece anlamlı olarak tespit edilmiştir. Bu durumu, Türkçenin sözcük varlığında gerçek anlamlı kelimelerin çoğunlukta olmasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 3.18. *Hababam Sınıfı*'ndaki Birleşiklerin Anlamsal Yönden İncelenmesi

Değişmece Anlam	Gerçek Anlam
Açıkgöz-479/15	Bilinçaltı-425/19
Adamakıllı-123/10	Cevap vermek-514/5
Babayiğit-343/12	Çalar saat-124/7

Diğer yandan birleşikler, işlevleri bakımından değerlendirildiklerinde, söz diziminde isim, sıfat, fiil, zamir ve ünlem gibi çeşitli görevlerde bulunabilmektedirler. *Hababam Sınıfı*'ndaki kullanımlar incelendiğinde, bu durumun romanın anlaşılabilirliği kadar akıcılığına da katkı sağladığı görülmektedir:

Tablo 3.19. *Hababam Sınıfı*'ndaki Birleşiklerin İşlevsel Yönden İncelenmesi

İsim	Sıfat	Fiil	Zamir	Ünlem
Balık otu-352/9	Düztaban-351/20	Bahane etmek-132/29	Birçoğumuz-227/23	Yuh be-480/28
Atatürk-509/5	Düzenbaz-509/11	Atırmak-109/16	Hiçbiri-41/29	Tüh be/Tuh be-223/12

Birleşikler, çoğunlukla kalıplaşmış bir yapı özelliğine sahip olsalar da söz dizimsel gerekçelerden dolayı, özellikle birleşik eylemlerde ekleme ya da çıkarma gibi geçici değişiklikler olabilmektedir (Gökdayı, 2023, s. 50). Bu çerçevede Ilgaz'ın, ortak dilde yer alan birleşiklerden bazılarını kendince değiştirerek kullandığı örneklerle rastlanmaktadır: Gevezelik etmek/Gevezelik yapmak-125/20, Hemşehri/Hemşeri-390/11, Kabul etmek (veya eylemek)/Kabul buyurmak-467/11.

Dolayısıyla, söz konusu değişikliklerin standart olmadığı, Ilgaz'ın bireysel üslubunun ve tercihinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Başka bir deyişle, anılan kalıplaşmış dil birimleri, Ilgaz tarafından özgün bir şekilde kullanılsa da ortak söz varlığında bulunan kalıplaşmış dil birimleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Bu kapsamda, romanda tespit edilenlerin sadece yazarın tercihi olduğu için değil, ortak dildeki özelliklerinden dolayı kalıplaşmış dil birimleri olduğu düşünülmektedir.

3.2.5. Kalıp Sözler

Kalıp sözler yapısal yönden değerlendirildiğinde; (i) tek sözcük hâlinde olanlar (aferin, bravo, helal vb.), (ii) çok sözcüklü olanlar (günaydın, tövbe tövbe vb.), (iii) öbek hâlinde olanlar (Allah aşkına, uzun sözün kıyası vb.), (iv) cümle yapısında olanlar (Her işte bir hayır vardır, Bugün git yarın gel vb.) ve (v) bitişken sözce olanlar (Hoş geldiniz-Hoş bulduk, Çok yaşa-Sen de gör vb.) şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkündür (Gökdayı, 2023, s. 104). *Hababam Sınıfı*'nda yer alan kalıp sözler de bu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 3.20. *Hababam Sınıfı*'ndaki Kalıp Sözlerin Yapısal Yönden İncelenmesi

Tek sözcük hâlinde olanlar	Bravo-509/18, Buyurun-450/25, Dikkat-217/19, Efendim-118/29
Çok sözcüklü olanlar	Başüstüne-95/11, Çok şükür-126/15, Güle güle-244/12
Öbek hâlinde olanlar	Gözünü sevdiğim-64/6, Söz gelişi-424/30
Cümle yapısında olanlar	Allah kahretsin-145/11, Allah selamet versin-333/23, Bereket versin-286/14, Ne hâliniz varsa görün-206/7, Öp babanın elini-348/17
Bitişken sözce olanlar	Allah sıhhat ve afiyet versin-Sağ olun-400/3-4

Anlamsal boyutta da gerçek anlamlı kalıp sözler (Görüşmek üzere, Teşekkürler, Durakta inecek var vb.) ve değişmece anlamlı kalıp sözler (Buyurun, Anladım sa Arap olayım, Saatiniz var mı vb.) bulunmaktadır (Gökdayı, 2023, s. 105). *Hababam Sınıfı*'nda da hem gerçek hem de değişmece anlamlı kalıp sözler yer verilmektedir:

Tablo 3.21. *Hababam Sınıfı*'ndaki Kalıp Sözlerin Anlamsal Yönden İncelenmesi

Gerçek Anlam	Değişmece Anlam
Geçmiş olsun-165/6	Buyurun-250/2
Haberin olsun-470/6	Gözüne dizine dursun-184/27
Önemli değil-130/3	Sıkma tatlı canını-495/18
Şifa niyetine-30/18	

Türkçenin söz varlığında yer alan kalıplaşmış dil birimlerinde olduğu üzere, kalıp sözlerin de bir toplumun kültürünü ve yaşayışını yansıtmaya işlevi bulunmaktadır. Bu çerçevede kalıp sözler; doğum, ölüm ve evlenme gibi toplumsal olaylar ile misafirperverlik, alçakgönüllülük, beddua ya da dilekte bulunma gibi bir topluma ait değerleri kapsamaktadır. İşlevsel yönden kalıp sözlerde, aşağıdaki şekilde bir sınıflandırma yapılabilmektedir (Gökdayı, 2023, s. 106-107):

1. İyi veya kötü dilek bildirenler (güle güle oturun, Allah cezanı versin vb.)
2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar (günaydın, merhaba vb.)
3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler (kısmet değilmiş, ölenle ölünmez vb.)
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım edenler (sözüm meclisten dışarı, sizi tenzih ederim vb.)
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar (teşekkür ederim, affedersiniz vb.)
6. Dinsel kimliği açıklayanlar (Allah rahmet eylesin, toprağı bol olsun vb.)
7. İletişim sürecini izleyenler (merhaba, iyi günler vb.)
8. Konuşmada anlamı güçlendirenler (sözün gelişi, ne demiş atalarımız vb.)
9. Duygusal tepkileri dile getirenler (güler misin ağlar mısın, ne günlere kaldık vb.)
10. Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayanlar (çok yaşa, sen de gör vb.)
11. Toplumun inançlarını yansıtanlar (nazar değmesin, Allah versin vb.)
12. Kültürel ayrıntıları gösterenler (estağfurullah, ellerinizden öperim vb.)
13. Söz eylemleri gerçekleştirenler (özür dilerim, elinize sağlık, kusura bakma vb.)
14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler (baş üstüne, dikkatli ol, aferin vb.)

Yukarıdaki sınıflandırma doğrultusunda, *Hababam Sınıfı*'ndan da örnekler vermek mümkündür:

1. Allah kahretsin-145/11, Lanet olsun-253/2, Yarasın-132/14
2. Görüşürüz-73/3, Hoşça kal-282/25,
3. Başın sağ olsun-75/2, Sıkma tatlı canını-495/18,
4. Romanda herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.
5. Affedersiniz-507/22, Efendim-311/11, Teşekkür ederim-28/11
6. Allah selamet versin-333/23, Çok şükür-126/15
7. İyi geceler-159/17, Merhaba-374/16
8. Söz gelimi-430/3, Söz gelişi-424/30
9. Öp babanın elini-348/17, Pes doğrusu-37/17
10. Allah sıhhat ve afiyet versin-Sağ olun-400/3-4
11. Allah versin-491/5, Allah için-452/3
12. Selam eder, gözlerinden öperim-317/20
13. Estağfurullah-435/20, Valla-55/10
14. Aferin-125/22, Bravo-46/26, Emret-382/24

Hababam Sınıfı romanında en çok yararlanılan işlevlerin, “nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar” ve “cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler” olduğu görülmektedir. Ayrıca Ilgaz, “toplumcu gerçekçi” sanatçı kimliğiyle tanındığı ve halka yakın bir duruş sergilediği için söz konusu romanda kültürel ayrıntıları gösteren kalıp sözlere sıklıkla yer vermiştir:

1. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar:	: 378 defa
2. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler	: 87 defa
3. Duygusal tepkileri dile getirenler	: 76 defa
4. Söz eylemleri gerçekleştirenler	: 37 defa
5. İyi veya kötü dilek bildirenler	: 21 defa
6. İletişim sürecini izleyenler	: 12 defa
7. Toplumun inançlarını yansıtanlar	: 5 defa
8. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler	: 5 defa
9. Her duruma uygun sözler sağlayanlar	: 4 defa
10. Dinsel kimliği açıklayanlar	: 4 defa
11. Kültürel ayrıntıları gösterenler	: 4 defa
12. Konuşmada anlamı güçlendirenler	: 3 defa
13. Bazı durumlarda doğru şeyi söylemeyi sağlayanlar	: 3 defa
14. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yardım edenler	: Bulunmamaktadır.

Kalıp sözlerin günlük yaşamda sıklıkla kullanılması ve ilgili bağlama göre tercih edilmesi “bağlama göre” sınıflandırmayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede Gökdâyı (2023, s. 110-111), kalıp

sözleri dil dışı bağlam duyarlı ve dil içi bağlama duyarlı (maşallah, Allah muhtaç etmesin, hayrolsun vb.) olmak üzere iki alt başlık hâlinde sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilkinde de üzüntü ve stres anında (sağlık, kayıp, ayrılık ve ölüm) anında söylenenler (geçmiş olsun, hoşça kal vb.), mutluluk veren olaylarda (önemli günler, kazanımlar, kavuşma ve yeni mal edinme) söylenenler (iyi bayramlar, hayırlı olsun vb.) ve başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda (kendisini alçaltma, karşısındakini yüceltme) söylenenler (estağfurullah, sizden iyi olmasın vb.) şeklinde üçe ayırmaktadır. *Hababam Sınıfı*'nda yer alan kalıp sözlerle de bu sınıflandırma doğrultusunda örnekler vermek mümkündür:

Tablo 3.22. *Hababam Sınıfı*'ndaki Dil Dışı Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler

Dil Dışı Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler		
Üzüntü ve stres anında söylenenler:	Mutluluk veren olaylarda söylenenler:	Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler:
Helal-496/4, Geçmiş olsun-101/18 (sağlık), Hoşça kalın-282/24, Güle güle-244/12 (ayrılık), Başın sağ olsun-75/2 (ölüm)	Hayırlı olsun 480/3 (yeni mal edinme), Hoş geldiniz-390/15 (kavuşma)	Buyurun-184/16, Efendim-12/2, Estağfurullah-435/20 (kendisini alçaltma), Yaşa sen-375/27, Şerefine-30/11 (karşısındakini yüceltme)

Tablo 3.23. *Hababam Sınıfı*'ndaki Dil İçi Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler

Dil İçi Bağlama Duyarlı Kalıp Sözler
Allah rahatlık versin-159/17
Allah selamet versin-333/23
Allah sıhhat ve afiyet versin-400/3
Maşallah-505/20

Anılan romanda Ilgaz'ın, kahramanların yetiştiği çevrenin, dil ve kültür ilişkisi bağlamında daha iyi tahlil edilebilmesi amacıyla, kalıp sözlerden bazılarını kendine özgü bir söyleyişle kullandığı düşünülmektedir: Aferin/Aferin be-505/19, Affedersiniz/Affedin-179/5, Çok yaşa sen/Çok yaşa-501/12, Göreyim seni/Göster kendini-376/26, Yıkıl karşımdan/Yıkıl git-503/24.

Ilgaz'ın çok sayıda kalıp söze yer vermesi ve bu kadar çeşitli bir şekilde kullanması, dil ve kültür arasında kuvvetli bir bağ bulunduğunu ve yazarın Türk halkının dilini ve kültürünü yakından tanıdığını göstermektedir. Zira bir dili tam anlamıyla bilmek, o dilin ait olduğu toplumun kültürüne de hakim olmayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede birey, örneğin karşılaştığı olumsuz bir durumu ortadan kaldırmak için toplumsal kültürün bir parçası olan nezaket kurallarının kişiler arası ilişkilerdeki yapıcı yönünden yararlanabilmektedir. Dolayısıyla, toplumsal meselelerden biri olan eğitim konusuna, kendisi de bir eğitimci olduğundan titizlikle yaklaşan Ilgaz, *Hababam Sınıfı*'nda en çok yer verdiği “nezaket kurallarına uymayı sağlayan” kalıp sözler aracılığıyla, sorunlara çözüm bulunması için okuyucuya bir çağrıda bulunmaktadır.

Ilgaz'ın, “cevap, öğüt ve ödüllendirme bildiren” kalıp sözlerle de fazla sayıda yer verdiği görülmektedir. Bu tür kalıp sözler; soru-cevap yoluyla iletişimi kolaylaştırmak, öğüt vererek aynı

zamanda kişiye uyarıda bulunmak ve kişiyi davranışından ötürü ödüllendirerek daha iyisine teşvik etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Ilgaz'ın; soru-cevap yoluyla eğitim kalitesinin artırılmak istendiği, öğütler ve ödüller yoluyla öğrencilerin topluma faydalı bireyler olmalarının amaçlandığı okul ortamını tasvir edebilmek için “cevap, öğüt ve ödüllendirme bildiren” kalıp sözlere sıklıkla yer verdiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

“1940 kuşağı”nın başat sanatçıları arasında yer alan ve “halka mal olmuş kişi” ünvanıyla anılan Rıfat Ilgaz, çok yönlü sanatçı kimliğiyle, Türk edebiyatının unutulmaz simaları arasına yerleşmiştir. Yaşadığı dönemin kaotik atmosferinin de etkisiyle, dünyaya ve toplumsal yaşama bakış açısı değişmiş olan Ilgaz, 1940’lı yıllardan itibaren toplumcu gerçekçi bir tutum benimsemiştir. Ilgaz’ın halkla bütünleşen edebi kişiliği, onun çocukluk yıllarından başlayan okuma sevdasıyla şekillenmiştir. Yazarın “(...) Kerem ile Aslı, Zeycan ile Asuman gibi halk masallarını babam ya da ağabeyim yüksek sesle okur, bizler dinlerdik (...)” (Bezirci, 1992 s. 19-20) şeklindeki ifadeleri, halkın kültürü ve dilin zenginliğiyle o yaşlardan itibaren yoğrulmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca, anne-babasının Türkçe öğretmeni olmasının, yazarın hem toplumun her kesiminden insan tanınmasına olanak sağladığını hem de dil eğitimine önemli bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Ilgaz’ın benimsediği toplumcu gerçekçi akım, halkın sorunlarına büyük bir duyarlılıkla eğilmesini mümkün kılmıştır. Bu kapsamda, Ilgaz’ın sergilediği samimi tavır ve iyi bir gözlemci olması, halk kültürüyle iç içe geçmişliğini açıklamaktadır. Dolayısıyla, yazarın söz konusu birikimi, edebiyat dünyasına yaptığı katkılarda gerçekçi bir şekilde yansımaları bulmuştur.

Ilgaz’ın eserlerinde de sergilediği üzere, bir toplumun dünya görüşünü ve yaşayışını nesilden nesile taşıması, dilin “kültürel aktarım aracı” olmasının bir sonucunu teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, toplumun kültürü, kullandığı dil ile bir etkileşim içinde bulunmaktadır. Bilhassa, kalıp hâlinde dil kullanıcılarının hafızasına yerleşen kalıplaşmış dil birimleri, bir toplumun kültürünü en iyi şekilde yansıtmaktadır. Kültür en sık eğitim aracılığıyla aktarıldığından, kalıplaşmış dil birimleri ve eğitim arasında yakın bir bağ bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ilgaz’ın, *Hababam Sınıfı*’nda kalıplaşmış dil birimlerine sıklıkla başvurması, eserin kurgusunun eğitim sisteminin yergisi üzerine oturtulması bakımından ele alınabilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde, söz varlığının tanımlanması ve dil birimlerindeki kalıplaşma ekseninde kalıplaşmış dil birimleri; yapı, anlam ve işlev ölçütleri doğrultusunda sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede öncelikle, söz varlığının bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simge ve kodların ötesine geçerek, o dili konuşan toplumun kültürünü yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Türkçenin söz varlığı unsurları arasında yer alan kalıplaşmış dil birimlerinin (deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler), kullanım sıklığı, kolaylığı ve çeşitliliği nedeniyle, önemli bir kültürel aktarım aracı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kalıplaşmış dil birimlerinin, birden çok sözcüğün gerçek anlamları dışında hareket ederek “tek bir anlam ortaklığı” kazanmasıyla (kalıplaşma), diğer dil birimlerinden ayrıldığı görülmüştür.

İlk bölümde kalıplaşmış dil birimleri; yapısal, anlamsal ve işlevsel ölçütler ışığında ele alınarak, ortak özellikleri ve farklılıkları yönünden de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre iki veya daha fazla sözcükten oluşan, çoğunlukla değişmece anlam taşıyan ve anlamca zengin olan deyimlerin; cümle yapısında olması, bir milletin deneyimlerini yansıtmaları ve rehberlik amacı gütmeleri nedeniyle

atasözlerinden ayrıştığı değerlendirilmiştir. İkillemelerin; (i) en önemli özelliğinin, sözcüklerin tek başına kullanılmaması ve herhangi bir yer değişikliğinin mümkün olmaması (kalıplaşmış olmaları), (ii) değişmece anlam taşıyanların bir deyim içinde kullanıldığı veya deyim hâlinde söz diziminde rol aldıkları tespit edilmiştir. Birleşikleri oluşturan sözcüklerin hem gerçek hem de değişmece anlam taşıdığı; başka bir ifadeyle birleşiklerin, Türkçenin söz varlığına yeni bir sözcük katkısında bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, aynı toplumun ortak duyuş ve düşünce ağında iletişim kuran bireylerin, uzun bir süre boyunca kullana kullana alışkanlık hâline getirdiği kalıp sözlerin, toplumsal kültürün önemli bir parçası olduğunu söylemek mümkündür.

İlk bölümde ayrıca, kalıplaşmış dil birimleri, dil ve kültür kavramlarının açıklığa kavuşturulması üzerinden ele alınmıştır. Akabinde, dil ve kültür arasındaki ilişkinin en belirgin hâliyle kalıplaşmış dil birimlerinde gözlemlenebileceği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle kalıplaşmış dil birimlerinin, çoğunlukla ait olduğu ulusu yansıtmaması nedeniyle, başka bir dilde anlamı aynen veremeyeceği değerlendirilmiştir. Kısacası, kalıplaşmış dil birimlerinin dil kullanıcılarının hafızalarında kalıcı bir yer edinme, kolay hatırlanma, yer ve zamana uygun bir biçimde, anlık olarak kullanıma hazır hâlde bulunmaları ve kalıplaşmış olmalarından hareketle, gelecek nesillere kültür aktarımı sağlayabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* romanında kullandığı kalıplaşmış dil birimlerini daha iyi çözümleyebilmek ve yazarın yetiştiği koşullar, verdiği yaşam mücadelesi, edebiyat ve fikir çevresi bağlamındaki ilişkilerini anlayabilmek üzere yaşamı, edebi kişiliği ve eserlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, 1940 kuşağının önemli sanatçıları arasında yer alan Rıfat Ilgaz'ın eserlerinde işlediği konular, kullandığı üslup ve savunduğu fikirlerin bir panoraması verilerek, Türk diline ve kültürüne olan katkıları ele alınmıştır. Son olarak ikinci bölümde, *Hababam Sınıfı* romanına kısaca değinilerek, söz konusu romanın doğuşunda rolü olduğu düşünülen o dönemin toplumsal sıkıntıları ve eğitim sistemindeki aksaklıklar da tartışılmıştır.

Bu doğrultuda ikinci bölümde; bir şair, bir yazar ve en önemlisi bir Türkçe öğretmeni olarak, vazifesinin topluma yakışanı ve kesin gerçekleri ortaya çıkarmak, yaymak ve toplumun gelişmesine hizmet etmek olduğunu her daim savunan Ilgaz'ın, söz konusu özellikleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sanatçının gücünü halktan aldığı ve halkın da kendinden yana olan bir sanatçıya ihtiyaç duyduğu düşüncesini pusulası yapan Ilgaz'ın, edebiyat dünyasına çok yönlü bir yaklaşım kazandırdığı ve çağının ötesinde de sesini duyurabildiği görülmüştür. Yani, sanatını “toplumsal ve kültürel değerlerin anlatım aracı” olarak kullanan Ilgaz'ın, aynı zamanda Türkçenin zenginliğine ışık tuttuğunu, kendine özgü üslubu ve mizah becerisiyle dilimize kayda değer bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. İkinci bölümde, Ilgaz hakkındaki alanyazın değerlendirmelerinin ele alınmasının yanı sıra, Ilgaz'ın eserlerinde betimlediği kişiler ve kurguladığı olaylar ışığında, kullandığı dilin oldukça sade, anlaşılır ve akıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, yazarın kendi yaşamından yola çıkması ve kalemiyle her zaman genele

ulaşma çabasında olmasının doğal bir sonucudur. Ayrıca, yazarın bir eğitimci oluşu, dilimize gösterdiği özenin ve çocuk sevgisinin altında yatan nedendir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, *Hababam Sınıfı*'nda geçen kalıplaşmış dil birimlerinin (deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler), geçtikleri sayfa ve satır numaraları ışığında alt başlıklar hâlinde sözlüksel dizini yapılmıştır. İnceleme esnasında, *TDK Sözlükleri*'nin (2024) yanı sıra, alanyazındaki diğer kaynaklara (Gökdayı, 2023; Tan, 2020; Seyidoğlu, 2019; Yoksul, 2013; Aksoy, 1988, Hatipoğlu, 1981) da başvurulmuştur. Ayrıca, anılan romanda kalıplaşmış dil birimlerinin Ilgaz'ın kendine özgü kullanımlarına örnekler verilmiştir. Son olarak, *Hababam Sınıfı*'ndaki kalıplaşmış dil birimleri; kullanım sıklıkları ve yapısal, anlamsal ve işlevsel özellikleri bağlamında analiz edilmiştir. Ayrıca üçüncü bölümde, Ilgaz'ın söz konusu romanında 1261 deyim, 14 atasözü, 450 ikileme, 1056 birleşik ve 639 kalıp söze yer verdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yazarın, dilin zengin ifade gücüne son derece vakıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlaveten, halkı ve halk kültürünü yakından tanıyan Ilgaz, dil ve anlatım yönünden roman kahramanlarının söyleyiş özelliklerine de yer vermiştir. Son olarak yazarın, bilhassa *Hababam Sınıfı* romanında görüldüğü üzere, kendi üslubuyla kullandığı kalıplaşmış dil birimlerinin, dilin anlatım olanaklarındaki esnekliğe kayda değer bir örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışma, Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* adlı romanı üzerine yapılmıştır. Bu nedenle, ulaşılan sonuçlar sadece söz konusu roman temel alınarak değerlendirilmelidir. Yazarın diğer eserlerinin kalıplaşmış dil birimleri yönünden incelenmesi, bu çalışmanın sonucuna daha da anlam katacaktır. Bu incelemeler sonucu, yazarın eserlerinde yer verdiği genel söz varlığı ve bunun içindeki kalıplaşmış dil birimlerinin tespit edilmesi, Ilgaz'ın edebi eserlerinde dil kullanımının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler üzerine. *Türk Dil Kurumu, Türk Dili Dergisi Dizini*, 2(16), 189-191.
- Aksan, D. (1979). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Türkçenin Gücü: Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*. Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı: Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*. Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*. Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2024). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü*. İnkılap Yayınevi.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri: Deyimlerimiz*. Eğiten Kitap.
- Akyüz, G. (1989). Rıfat Ilgaz'ın çocuk romanları. *Varlık*, (979), 29.
- Alkan, B. (2018, 7 Temmuz). Mizahı, Karadeniz'i ve toplumcu gerçekçiliğiyle Rıfat Ilgaz'ın romancılığı, Erişim tarihi: 15.10.2024, <https://wanderlustpress.net/2018/07/07/mizahi-karadenizi-ve-toplumcu-gercekciligiyle-rifat-ilgazin-romanciligi/>
- Alver, A. (2014). Türk edebiyatında 1940'lı yıllarda yazılan bazı toplumcu gerçekçi romanların emek-sermaye bağlamında analizi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 129-152.
- Ataşehir Belediyesi (2020, 9 Temmuz). Aydın Ilgaz, babası Rıfat Ilgaz'ı anlattı, Erişim tarihi: 10.10.2024, <https://www.atasehir.bel.tr/haber/aydin-ilgaz-babasi-rifat-ilgaz-i-anlattı>
- Aytan, T. (2016). Türk çocuk edebiyatı üzerine bir söz varlığı çalışması: atasözleri. *Milli Eğitim*, (2010), 425-445.
- Bakiner-Çekin, A. ve Çalışkan, H. (2020). Dil ve kültür üzerine. *Language Teaching and Educational Research*, 2020(1), 163-175. <https://doi.org/10.35207/later.724966>
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*. Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Bayer, B. (2024). *Rıfat Ilgaz'ın Çocuklara Yönelik Eserlerinde Söz Varlığı Sınıfı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Bayraktar-Özgül, S. (2023). Kalıp nedir, neyi kapsar? *Türk Dili*, 72(858), 22-27.
- Bezirci, A. (1992). *Rıfat Ilgaz: Yaşamı, Kişiliği, Şairliği, Hikayeciliği, Romancılığı, Oyun, Anı ve Köşe Yazarlığı ile Eserlerinden Seçmeler*. Çınar Yayınları.
- Bezirci, A. (2013). *Rıfat Ilgaz*. Evrensel Basım Yayın.
- Bulut, S. (2012). Anadolu ağızlarında kullanılan kalıp sözler ve bu kalıp sözlerin kullanım özellikleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1117-1155. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4253>
- Coşkun, C. (2020). Tümceye kattığı anlam bağlamında ikilemeler. *Homeros*, 3(3), 113-128. <https://doi.org/10.33390/homeros.3.013>
- Çelik, N. (1997). Türkçede ses yansımaları kelimeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (4), 246-252.
- Çiçekli, A. (1970). *Kaşgarlı Mahmut: Divan-ı Lugati't-Türk*. May Yayınları.
- Çoraklı, Ş. (2001). Türkçe'nin yaratma gücü: ikilemeler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (17), 53-60.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı.
- Çürük, Y. (2019). Birleşik sözcük mü öbek mi? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23(1), 105-122.
- Demirkan, E. (2021). *Rıfat Ilgaz'ın Romanlarında Halk Bilimi Unsurları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Dölek, S. (1989). Rıfat Ilgaz: mizahın ve hayatın ustası. *Varlık*, (979), 27.
- Ergin, M. (2009). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayıncılık.

- Erol, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde kalıp sözler üzerine bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Erol, K. ve Taş, M. R. (2017). 1940-1960 arası dönemde toplumcu gerçekçi şairlerin sanatsal faaliyet zemininde hak arama mücadelesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 54-80. <https://doi.org/10.20860/ijoses.330589>
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, (44), 89-110.
- Gökdayı, H. (2012). Dilde kalıplaşma dereceleri. *Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, 660-670.
- Gökdayı, H. (2023). *Türkçede Kalıp Sözler*. Kriter Yayınevi.
- Güvenç, B. (2019). *Kültürün ABC'si*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazer, G. (2010). *Rıfat Ilgaz'ın Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Eğitim Yayınları.
- İlgaz, R. (1984). *Cart Curt*. Çınar Yayınları.
- İlgaz, R. (1984). *Nerde Kalmıştık*. Çınar Yayınları.
- İlgaz, R. (1987). Okutma Üzerine, Erişim tarihi: 20.10.2024, https://www.siir.gen.tr/siir/r/rifat_ilgaz/okutma_uzerine.htm
- İlgaz, R. (1996). *Yokuş Yukarı: Babıali Anıları*. Çınar Yayınları.
- İlgaz, R. (2019). *Hababam Sınıfı*. Çınar Yayınları.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İncesu, K. (2018, 6 Nisan). Aydın Ilgaz: "Hababam Sınıfı, 73 öyküden oluşmuş bir romandır. Yazdıkça gelişmiştir, güzelleşmiştir.", Erişim tarihi: 25.10.2024, <https://medium.com/okuryazartv/ayd%C4%B1n-ilgaz-hababam-s%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1-73-%C3%B6yk%C3%BCden-olu%C5%9Fmu%C5%9F-bir-romand%C4%B1r-eced9e47d037>
- Kaplan, M. (1983). *Kültür ve Dil*. Dergah Yayınları.
- Karaca, V. İ. (2009). Türkçenin söz dizimine dilbilimsel bir bakış, Prof. Dr. Günay Karaağaç, Türkçenin söz dizimi, Kesit Yayınları, *Turkish Studies*, 4(8), 2577-2585. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1058>
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Kassymova, A. (2018). *Kazak Türkçesinde kalıp sözler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Keskin, A. (2020). Folklor çalışmalarında kullanılabilecek disiplinlerarası yeni bir yaklaşım: kültürdilbilim. II. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim 2020) Tam Metin Bildiriler Kitabı*, 116-138.
- Kocaeli Life (2020, 28 Eylül). Aydın Ilgaz: Babam sopayla değil sözle öğretirdi, Erişim tarihi: 25.09.2024, <https://www.kocaelilife.com/aydin-ilgaz-babam-sopayla-degil-sozle-ogretirdi/>
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). Türkçenin anlatım gücünde deyimlerin yeri. *Türk Dili*, 68(801), 16-22.
- Kurdakul, Ş. (1992). *Çağdaş Türk Edebiyatı: Cumhuriyet Dönemi-1. Kitap*. Bilgi Yayınevi.
- Küçük, D. (2002). *Rıfat Ilgaz ve Hababam Sınıfı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Ong, W. J. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*. Metis Yayınları.
- Özbilgen, F. (1993). Rıfat Ilgaz: acıları gülmeceye dönüştüren yazar. *SkyLife*, (118), 47-50.
- Özkan, M. (1996). Yapılış, yazılış ve kullanılışları bakımından birleşik kelimeler. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, (2), 95-110.
- Püsküllüoğlu, A. (2002). *Öz Türkçe Sözlük*. Arkadaş Yayınevi.

- Sarı, C. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaşmış dil birimleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Saydur, M. (1998). *Biz de Yaşadık: Düünden Bugüne Rıfat Ilgaz*. Çınar Yayınları.
- Selçuk, İ. (2009, 25 Kasım). Hababam Sınıfı..., Erişim tarihi: 1.11.2024, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ilhan-selcuk/hababam-sinifi-262112>
- Seyidoğlu, H. (2019). Türk atasözlerinin ekonomik yorumlaması üzerine bir inceleme. *Yıldız Social Science Review*, 5(1), 1-22. <https://doi.org/10.51803/yssr.517971>
- Sezer, S. (1989). Rıfat Ilgaz'ın şiiri: Hüzün ve alay. *Varlık*, (979), 21.
- Silivri Hürhaber Gazetesi (2014, 3 Mayıs). Aydın Ilgaz: Babam hep çocuklar için yazdı, Erişim tarihi: 20.09.2024, <https://www.silivrihurhaber.com/a-ilgaz-babam-hep-cocuklar-icin-yazdi-25880.html>
- Sinan, A. T. (2008). Deyim kavramı üzerine notlar-I. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 91-98.
- Sönmez, H. (2012). Rıfat Ilgaz'ın "Çocuklarım" şiirinde zaman-mekan unsurları ve çocuk ilişkisi üzerinde bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 225-234.
- Tan, N. (2020). Bolu atasözleri üzerine bir kaynak: Atasözleri ve söz çalımları. *Türk Dili*, 69(819), 64-73.
- Timuroğlu, V. (1989). Direnen bir aileden gelen şair: Rıfat Ilgaz. *Varlık*, (979), 23-26.
- Tombul, Ş. (2009). *Rıfat Ilgaz'ın Bacaksız Serisinde Biçim-İçerik İncelemesi ve Serinin İlköğretim Türkçe Programına Göre Değerlendirilmesi Sınıfı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Toprakçı, E. ve Bozkurt H. C. (2021). Hababam Sınıfı adlı roman ve oyun serilerinde eğitim denetimi kuramları. *SADAB Conference*, 752-773.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2024). Erişim tarihi: 5.12.2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Uçar, Y. (1989). Rıfat Ilgaz ile sanatı ve yaşamı üstüne. *Varlık*, (979), 18-20.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. Papatya.
- Yalçın, S. K. ve Şengül, M. (2007). Dilin iletişim süreci içerisindeki rolü ve işlevleri. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), s. 749-769. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.105>
- Yazıcı-Okuyan, H. (2012). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında bir kültür aktarımı aracı olarak kalıp sözlerin kullanımı üzerine bir inceleme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 31-46.
- Yoksul, C. (2013). *Çorum Yöresi Sözlü Kültürü*. Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yüceol-Özezen, M. (2001). Türkçe deyimler üzerine birkaç söz. *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi*, (600), 869-879.

BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI

Rıfat Ilgaz'ın Hababam Sınıfı Romanında Yer Alan Kalıplaşmış Dil Birimleri

ORJİNALLİK RAPORU

% **17**
BENZERLİK ENDEKSİ

% **17**
İNTERNET KAYNAKLARI

% **7**
YAYINLAR

% **6**
ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

TÜM KAYNAKLARI EŞLEŞTİR (SADECE SEÇİLİ OLAN KAYNAĞI YAZDIR)

%8

★ **acikbilim.yok.gov.tr**
İnternet Kaynağı

Alıntıları çıkart

Kapat

Eşleşmeleri çıkar

< 5 words

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde